

TÜRKİYE KALKINMA BANKASI A.Ş.

GENEL EKONOMİK ARAŞTIRMALAR

**DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU
BÖLGELERİ
“EKONOMİK VE SOSYAL DURUM”**

GA/99-4-18

HAZIRLAYANLAR

**B. ALİ EŞİYOK-ERDAL ERTUĞRUL-M. ALİ
KAFALI MUSTAFA ŞİMŞEK-ÖMÜR GENÇ**

ARAŞTIRMA MÜDÜRLÜĞÜ

**Aralık 1999
ANKARA**

TKB MATBAASI

ÖNSÖZ

Bölgeler arası gelişmişlik farklılıkları ülkemizin en temel sorunlarından biri olup, birçok sosyo-ekonomik sorunun kaynağını teşkil etmektedir. Türkiye Kalkınma Bankası söz konusu farklılıkların giderilmesinde, girişimcilere kredilendirme esaslı desteğinin yanısıra bilgilendirme/yönlendirme temelinde de yardımcı olmaya çalışmaktadır.

Böyle bir amaca hizmet etmek gayesiyle hazırlanan bu araştırma raporu, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki yatırım dinamiklerini etkileyerek anılan bölgelerimizin iktisadi kalkınmasına/gelişmesine yardımcı olduğu ölçüde amacına ulaşmış olacaktır. Bu vesileyle çalışmada emeği geçen Araştırma Müdürlüğü elemanlarına teşekkürü bir borç bilirim.

Taci BAYHAN

Yönetim Kurulu Başkanı ve Genel Müdür

GİRİŞ*

Türkiye ekonomisinin en temel sorunlarından biri, bölgeler arası gelişmişlik farklılıkları ve bu olgunun yarattığı sosyo-ekonomik problemlerdir. Türkiye’de bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarından en fazla etkilenen bölgeler ise tarihsel olarak Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri olmuştur.

Bu bölgelerin diğer bölgelerden en temel farkı, toprak yapısından kaynaklanan ve iç pazarın entegrasyonunu güçleştiren ekonomik yapıdır. Ülkemizin diğer bölgelerinde zamanla oluşan küçük üreticilik ve gittikçe artan sermaye birikimi bu bölgelerin pazarla bütünleşmelerini sağlarken, başta 1858 yılında mülkiyet haklarını özelleştiren kanun olmak üzere, bu bölgelerde toprak yapısındaki farklılıklar, küçük üreticiliğin gelişip pazar için üretimin yapıldığı, iç pazara entegrasyonun sağlandığı bir üretim yapısının gelişmesini engellemiştir. Diğer yandan özellikle 1950’li yıllardan itibaren özel sermaye birikimine dayalı gelişme/sanayileşme süreci Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri dışında kalan bölgelerde üretimin hızla pazarla bütünleşip iç pazarın entegrasyonunu gittikçe güçlendirirken, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaşanan nispi modernleşme/gelişme ise pazarla bütünleşme sürecinde geniş bir işgücünün atıl kalmasına neden olmuştur. Atıl kalan vasıfsız, kalifiye olmayan bu işgücü, zamanla daha gelişmiş bölgelere göç ederek ve işgücü piyasasına en alttan katılarak, büyük kentlerin -yoğunlukla gecekondu kesimlerinde- kayıt dışı (informel) sektörün işgücü arzını oluşturmuşlardır. Bir başka ifadeyle, bölgesel dengesizlik hem Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaşayan, hem de büyük metropollere göç etmek zorunda kalan insanlar açısından pek çok sorunun kaynağını oluşturmaktadır.

Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde gelişme süreci günümüzde ikili bir yapı sergilemektedir. Bir yandan arkaik ilişkilere dayalı gelenekçi/feodal yapı, diğer yandan gelişmeye modernleşmeye dayalı yapı. Bu bölgelerimizin kalkınması/gelişmesi büyük ölçüde zamanla hızlanacak modernleşme sürecine bağlı gözükmektedir. Modernleşme sürecinde bir yandan arkaik ilişkiler çözümlenip pazarın derinleşmesi ve genişlemesi sağlanırken, diğer

* Çalışmada yer alan yorum/öneriler uzmanların kişisel görüşleri olup Türkiye Kalkınma Bankası'nın resmi görüşlerini yansıtmaz.

yandan gittikçe artan sermaye birikimi bu bölgelerimizin kalkınmasını hızlandırarak iç pazarın entegrasyonunun daha hızlı gelişmesi ile sonuçlanacaktır. Bu bağlamda başta Güneydoğu Anadolu bölgesi olmak üzere, bu iki bölgemizde modernleşme/gelişme sürecini hızlandırarak ve iç pazarın entegrasyonunu gerçekleştirecek en önemli gelişme, Cumhuriyet döneminin de en temel projelerinden biri olan, GAP bölgesel kalkınma projesidir. Diğer yandan DAP projesinin de hayata geçirilmesi ve bu iki projenin tamamlanıp iktisadi sonuçlarının realize olması durumunda, başta bu iki bölgemiz olmak üzere, ülkemizin iktisadi yapısında önemli bir gelişme sağlanmış olacaktır.

Çalışmanın ilk bölümünde -Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri ekseninde- yukarıda kısaca ifade edilen bölgesel dengesizliklere ilişkin sektörel gelişmeleri de göz önüne alan bir veri seti oluşturulmuştur. Böylelikle bu bölgelere ilişkin sektörel dinamiklerin ortaya çıkarılması, bölgelerde öncü/temel sektörlerle ilişkin ipuçlarının yakalanması yanında, bölgesel gelişme analizlerinde son derece önemli olan, bilimsel/analitik çalışmalarda kullanılacak bütüncül bir ampirik altyapının oluşturulması da hedeflenmiştir. Genel değerlendirme kısmında ise, bölgesel dengesizliklere neden olan ve bölgesel dengesizliğin etkileri üzerine temel parametreler incelenmiş ve bölgesel dengesizliklerin çözümüne ilişkin bazı çözüm önerileri sunulmuştur.

İÇİNDEKİLER

SAYFA
No.

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ EKONOMİK VE SOSYAL DURUM

1. COĞRAFİ KONUM, DOĞAL YAPI VE İKLİM ÖZELLİKLERİ	1
2. BÖLGENİN GENEL EKONOMİK VE SOSYAL GÖSTERGELERİ	4
2.1. Nüfus Yapısı.....	4
2.2. İstihdam Yapısı	6
2.3. Eğitim Durumu	8
3.4. Sağlık Durumu.....	10
2.5. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	12
2.6. Bankacılık Durumu.....	16
2.7. Sosyo-Ekonomik Durum	19
3. BÖLGENİN İKTİSADİ POTANSİYELİ.....	28
3.1. İmalat Sanayi.....	28
3.2. Tarımsal Potansiyel.....	32
3.3. Ormancılık.....	42
3.4. Madencilik.....	43
3.5. Teşvik Durumu.....	44
3.6. Kamu Yatırım Harcamaları.....	44

DOĞU ANADOLU BÖLGESİ EKONOMİK VE SOSYAL DURUM

1. COĞRAFİ KONUM, DOĞAL YAPI VE İKLİM ÖZELLİKLERİ	47
2. BÖLGENİN GENEL EKONOMİK VE SOSYAL GÖSTERGELERİ.....	50
2.1. Nüfus Yapısı.....	50
2.2. İstihdam Yapısı.....	52
2.3. Eğitim Durumu	53
2.4. Sağlık Durumu.....	56
2.5. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Yapısı	57
2.6. Bankacılık Durumu.....	62
2.7. Sosyo-Ekonomik Durum	69
3. BÖLGENİN İKTİSADİ POTANSİYELİ.....	74
3.1. İmalat Sanayi.....	74
3.2. Tarımsal Potansiyel.....	78
3.3. Ormancılık.....	93
3.4. Madencilik.....	94

3.5. *Teşvik Durumu*..... 95

4.6. *Kamu Yatırım Harcamalarının Gelişimi*..... 96

**TÜRKİYE EKONOMİSİNDE BÖLGELER ARASI DENGESİZLİKLER: BAZI TESPİT VE
ÖNERİLER**.....98

**EK 1 : HAYVANSAL ÜRETİMİ GELİŞTİRMEDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER VE
ÖNERİLER**.....111

EK 2 : YATIRIMLARDA DEVLET YARDIMLARI.....122

KAYNAKÇA.....135

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ
EKONOMİK VE SOSYAL DURUM

1. COĞRAFI KONUM, DOĞAL YAPI VE İKLİM ÖZELLİKLERİ

Güneydoğu Anadolu Bölgesi; Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak illerini kapsayan bir bölgedir. Bölgenin güneyinde Suriye (877 km) , güneydoğusunda ise Irak (331km) ile sınırı bulunan bölgenin yüzölçümü 75.358 m² olup, ülke toplam yüzölçümünün % 9.7'sini oluşturmaktadır.

Güneydoğu Anadolu'da yeryüzü şekilleri oldukça sadedir. Bir yay gibi bölgeyi kuzeyden kuşatan Güneydoğu Toroslara yaklaşıldıkça, hem ortalama yükselti artar, hem de daha dalgalı ve tepelik görünüm egemen olmaya başlar. Güneydoğu Anadolu düzlüklerinin yükseltisi, Güneydoğu Torosların eteklerinden Suriye sınırına doğru hafifçe azalır. Bu hafif eğimli kesimde, ortalama yükselti 500-800 m'dir. Bu düzlükler, kenarlara doğru vadilerle parçalanmış platolara dönüşür, orta kesimlerde ova görünümünü alır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi Orta Fırat Bölümü ve Dicle Bölümü olarak iki alt bölgeye ayrılmaktadır.

Orta Fırat Bölümü: Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin güneybatısında, Fırat ırmağının ayırdığı Şanlıurfa ve Gaziantep düzlükleri seçilir. Bu düzlükler, genellikle kalkerden oluşmuş geçirimli alanlardan ve yer yer Karacadağı ile aynı yaşlı lavların yayılma alanlarındadır. Bu bölümde yeryüzü şekilleri genellikle sadedir. Yükselti 800 m dolayında olan Susuz Dağı ile Tetik Dağları, bu kesimdeki başka kabarıklıklardır. Diyarbakır'ın güney batısında yükseltisi 1.900 m'yi aşan Karacadağ volkanik kütlesi vardır. Şanlıurfa'nın güneyinde, Suriye sınırına doğru genişleyen ünlü Harran Ovası yer alır. Orta Fırat bölümünün batısında, geniş Fırat Irmağı vadisi boyunca yüzey şekillerindeki engebeli durum yeniden görülür.

Dicle Bölümü: Karacadağ kütlesinin geniş lav örtüleri doğu yönünde Diyarbakır'da, Dicle Vadisi'ne dek uzanmaktadır. Bu lavlar çok geçirimli olduğundan, Karacadağ kütlesi üzerinde su aşınımı hemen hemen hiç söz konusu değildir. Güneydoğu Anadolu'daki

yeryüzü şekillerinin kökeni farklı bir başka ilginç ögesi de Mardin eşiğidir. Bu eşik, doğuda Midyat Dağları adı verilen kesimde, Dicle Irmağı'nın kuzey-güney doğrultulu çıkışı boyunca, Güneydoğu Toroslarla birleşmektedir. Bu kesimde Dicle Vadisi, küçük bir yarma vadisi görünümünü almaktadır. Buradan batıya doğru uzanan Mardin eşiği, Mazıdağı yöresinde, Karacadağ'ın güneydoğu yönünde yayılmış lav akıntısı önünde birden sona ermektedir. Mardin eşiğinin yükseltisi 1.500 m'yi geçmez. Ama, yer yer hayli engebelidir.

Birbirinin devamı olmamakla birlikte, Mardin eşiğiyle Karacadağ kütlesi, Güneydoğu Anadolu düzlüklerini birisi kuzeydoğu, öteki güneybatıda kalan iki parçaya ayırmaktadır. Kuzeydoğudaki düzlük Diyarbakır Havzasıdır. Bunun çukur ekseninden batı-doğu doğrultulu geniş Dicle vadisi geçer. Tabanı kaplayan ince bir alüvyon tabakası altında, III. Zaman yaşlı kalker ve marnlar vardır. Özellikle doğuya doğru, Raman Dağı (1.263m) gibi petrol bakımından önemli antiklinal yapılara rastlanmaktadır. Kimi yerlerde, bu antiklinaller, havzanın yapay tabakaları altında kalmış durumdadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin geniş düzlükleri ve tepeliklerinde ortalama yükselti 600-700 m'dir. Bu düzlüklerin ortalama yükseltisi 1.1919 m'ye ulaşan Karacadağ yanardağı yükselir. Bölgede başka yanardağ konileri de vardır. Mardin'e bağlı Derik ilçesinin bazalt konileri bunlardandır. Bölgedeki öbür önemli tek dağlar, Midyat dağları (950 m), Mazı dağı (1.252 m), Bakok Dağı'dır (1.254 m). Güneydoğu Anadolu'da, yanardağlar ve Güneydoğu Toroslar dışında, tüm yeryüzü şekillerini platolar oluşturmaktadır. Batıda Gaziantep platosu, Şanlıurfa platosu doğuya doğru Diyarbakır Havzası tipik birer platodur. Bu düzlüklerin toplam yüzölçümü 23.000 km² 'yi bulur.

Türkiye'nin iki önemli akarsuyu Fırat ve Dicle Nehirleri Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden geçer. Doğu Anadolu Bölgesi'nden kaynaklanan bu iki nehir, sularını Basra Körfezi'ne boşaltır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Doğu Anadolu'ya göre daha alçak ve daha güneyde olduğundan kışlar daha ılık geçer. Kış soğukları bölgenin doğusunda artar. En soğuk olan

Ocak ayında ortalama sıcaklık 2°C-5°C arasındadır. Kışın sıcaklığın - 20°C'nin altına düştüğü görülür. Buna karşılık yazlar çok sıcaktır. Yaz sıcakları bölgenin güney bölümüne, Suriye Çölüne yaklaştıkça artar. En sıcak ay olan Temmuzda ortalama sıcaklık genellikle 30°C'nin üzerindedir. Yıllık ortalama yağış, yeryüzü şekilleri daha silik olan orta kesimde 500 mm'nin altındadır. Suriye çölüne doğru daha da düşer. Bölgeyi kuzeyden çevreleyen dağların yağış getiren rüzgarlara bakan yamaçlarında (Hakkari dağları) yıllık ortalama yağışlar 1.000 mm'yi geçer. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yağışların mevsimlere dağılımı, Akdeniz Bölgesi'ndekine benzer. Yazlar çok kuraktır. En yağışlı mevsim ise kıştır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Türkiye'nin diğer bölgelerine oranla daha az yağış almaktadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde başlıca bitki örtüsünü stepler oluşturmakta ve çok geniş bir alana yayılmıştır. Kahramanmaraş-Gaziantep-Siirt hattının güneyinde bulunan stepler, Güneydoğu Torosların güneyindeki plato ve ovaları kaplayarak, Mezopotamya'ya açılır. Mardin-Şanlıurfa-Viranşehir hattının güneyi, bölgenin en çorak yeridir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi stepleri, İç Anadolu'dakilere oranla oldukça farklıdır. Akdeniz iklimi, Gaziantep'in batısından başlayarak etkisini gösterir. Maki türlerinden zeytin, Güneydoğu Anadolu stepinden Ceylanpınar'a dek ilerlemiştir. Fırat Irmağı'nın batısındaki kalker platolarda zeytin ve antepfıstığının 500-600 m'ye dek yükselir. Diyarbakır Havzası'nın ortasına yerleşmiş bulunan Dicle Irmağı ve ona bağlı kollarda ise, sürekli yeşil garigler vardır. Güneydoğu Anadolu'daki ormanları oluşturan başlıca ağaç türü meşedir. Bölgenin yüksek kesimlerinde az oranda karaağaç da görülebilir.

2. BÖLGENİN GENEL EKONOMİK VE SOSYAL GÖSTERGELERİ

2.1. Nüfus Yapısı

1997 Genel Nüfus Tespiti sonuçlarına göre, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin toplam nüfusu 6.128.973'dür. Bölgenin yıllık nüfus artış hızı binde 24.31'dir.

Nüfus sayım yıllarına göre bölge ve ülke nüfusundaki gelişmeler ve yıllık nüfus artış hızları Tablo 1'e verilmektedir.

TABLO 1 : SAYIM YILLARINA GÖRE ÜLKE VE BÖLGE NÜFUSU İLE YILLIK NÜFUS ARTIŞ HIZLARI

Yıllar	Türkiye (1)		G.Doğu A. (2)		(%)
	Nüfus	Artış Hızı (%0) (*)	Nüfus	Artış Hızı (%0) (*)	(2) / (1)
1985	50.664.458	24.88	4.303.567	38.22	8,49
1990	56.473.035	21.71	5.158.013	32.62	9,13
1997	62.865.574	15.08	6.128.973	24.31	9,75

(*) : Yıllık Nüfus Artış Hızını kapsamaktadır.

KAYNAK : DİE, "1990 Genel Nüfus Sayımı" Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri
DİE, "Genel Nüfus Sayımı, İdari Bölünüş, 1990 "
DİE, 1997 Nüfus Tesbiti Sonuçları

Tablodan da görülebileceği gibi, 1985 yılında bölge nüfusu Türkiye nüfusunun %8.49'u iken, 1997 yılında bu oran %9.75 düzeyine yükselmiştir. Nüfus artış hızı açısından bakıldığında ise; bölge nüfus artış hızının Türkiye nüfus artış hızından daha yüksek gerçekleştiği görülmektedir.

Nüfustaki gelişmelere bölgeyi oluşturan iller açısından bakıldığında ise; 1997 Genel Nüfus Tespit sonuçlarına göre ilk üç sırada Şanlıurfa (1.303.589), Diyarbakır (1.282.678) ve Gaziantep (1.127.686) illeri yer almaktadır. Bu üç ilin toplam nüfusu bölge nüfusunun %60.6'sını oluşturmaktadır. Bölgeyi oluşturan diğer iller ise, Adıyaman (678.999), Mardin (646.826), Batman (400.380), Şırnak (316.536), Siirt (262.371) ve Kilis (109.908) olarak sıralanmaktadır.

Bölgeyi oluşturan illerin biri hariç (Kilis) tamamında yıllık nüfus artış hızı Türkiye nüfus artış hızının (binde 15.08) üstünde olduğu görülmektedir. İllerin yıllık nüfus artış hızı sırası ise Adıyaman (Binde 39.40), Şanlıurfa (Binde 37.09), Şırnak (Binde 28.38), Diyarbakır (Binde 22.07), Batman (Binde 21.30), Mardin (Binde 20.71), Gaziantep (Binde 15.45), Siirt (Binde 10.54)'dir. Kilis'in nüfus artış hızı da binde -23.83'dür.

1997 Genel Nüfus Tespit sonuçlarına göre Bölge nüfusunun yaklaşık %64.1'i il ve ilçe merkezlerinde (şehirlerde), %35.9'u da bucak ve köylerde yaşamaktadır. Türkiye ve Bölge nüfusunun son üç yıllık sayım yıllarına göre şehir ve köy nüfus oranları Tablo 2'de verilmektedir.

TABLO 2 : TÜRKİYE VE GÜNEY DOĞU ANADOLU BÖLGESİ ŞEHİR VE KÖY NÜFUS ORANLARI (%)

Yıllar	Türkiye		Güney Doğu Anadolu Bölgesi	
	Şehirler	Köyler	Şehirler	Köyler
1985	53.0	47.0	46.3	53.7
1990	59.0	41.0	55.6	44.4
1997	65.0	35.0	64.1	35.9

KAYNAK : DİE

Tablodan da görülebileceği gibi, 1985 yılında Bölge nüfusunun %46.3'ü şehirlerde yaşamaktayken (Türkiye genelinde %53.0), 1997 yılında şehirde yaşayanların oranı %64.1 seviyesine yükselmiştir. 1985-1997 döneminde Bölge şehirleşme oranının, Türkiye şehirleşme oranı ile yaklaşık aynı seviyeye ulaştığı görülmektedir.

Bölge illeri açısından şehirleşme oranları incelendiğinde; Gaziantep ilinin %76.84'lik değer ile Türkiye ortalamasının üzerinde olduğu dikkati çekmektedir. Bu ili son yıllardaki göçler nedeni ile büyüyen Diyarbakır %64.9, Şanlıurfa'da %60.21 oran ile izlemektedir..

Güneydoğu Anadolu Bölgesinden, yıllar itibariyle, gerek kırsal alandan il ve ilçe merkezlerine, gerekse illerden başka illere önemli oranda göç olmaktadır. Türkiye ve Bölgenin 1985-1990 dönemi itibariyle göç durumu tablo 3'de verilmektedir.

TABLO 3: 1985-1990 DÖNEMİ NET GÖÇ VE NET GÖÇ HIZI

	Türkiye	Güney Doğu Anadolu Bölgesi
1990 Nüfusu (2)	50.518.291	4.341.035
İç Göç	4.065.173	211.653
Toplam Göç İçindeki Pay (Binde)	1.000	52
1990 Nüfusu İçindeki Pay (Binde)	80	49
Dış Göç	4.065.173	355.819
Toplam Göç İçindeki Pay (Binde)	1.000	88
1990 Nüfusu İçindeki Pay (Binde)	80	82
Net Göç (1)	-	-144.166
Net Göç Hızı (Binde) (2)	-	-33

(1) : Türkiye toplamında iç göç dış göçe eşittir.

(2) : 1990 nüfusundan 0-4 yaş nüfusu çıkarılmıştır.

KAYNAK : DİE

Güneydoğu Anadolu Bölgesi sürekli güç veren bir bölgedir. Yani bölgeye gelen (iç göç) ve bölgeden giden (dış göç) arasındaki fark olarak tanımlanan net göçün ildeki temel nedeni güvenlik ve yeterli iş imkanlarının yaratılamamasından kaynaklanmaktadır.

2.2. İstihdam Yapısı

1990 Genel Nüfus Sayım Sonuçlarına göre bölgedeki 12 yaş üstü faal nüfus 1.799.014 kişi olup, toplam bölge nüfusunun %29.35'ini oluşturmaktadır. İktisaden faal nüfusun iş kollarına göre dağılımı incelendiğinde ise, faal nüfusun tarımdaki payının %67.3 olduğu görülmektedir. Bu aynı yıl %53.7 olan ülke ortalamasının üzerinde bir değerdir.

Bölgenin iktisaden faal nüfusunun iktisadi faaliyet kollarına göre dağılımı, Türkiye ile karşılaştırmalı olarak Tablo 4'de verilmektedir.

TABLO 4 : İKTİSADİ FAAL NÜFUSUN FAALİYET KOLLARINA GÖRE DAĞILIMI (1990)

FAALİYET KOLLARI	TÜRKİYE		G.Doğu A.	
	İstihdam	%	İstihdam	%
Ziraat, Avcılık, Ormancılık ve Balıkçılık	12.547.796	53.7	1.210.617	67.3
Madencilik ve Taş Ocakçılığı	130.823	0.6	3.110	0.2
İmalat Sanayii	2.781.717	11.9	106.936	5.9
Elektrik, Gaz ve Su	80.324	0.3	3.571	0.2
İnşaat	1.184.242	5.1	78.502	4.4
Ticaret, Lokanta ve Oteller	1.854.306	7.9	101.651	5.7
Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama	775.427	3.3	44.165	2.4
Mali Hizmetler, Sigorta, Aracı ve Yardımcı Hiz.	541.742	2.3	12.870	0.7
Toplum Hizmetleri, Sosyal ve Kişisel Hizmetler	3.344.033	14.3	231.833	12.9
İyi Tanımlanmamış Faaliyetler	141.483	0.6	5.759	0.3
T O P L A M	23.381.893	100	1.799.014	100.0

KAYNAK : DİE, "1990 Genel Nüfus Sayımı" Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri

Tablodan da görülebileceği gibi, bölge aktif nüfusunun büyük bir çoğunluğu (%67.3) tarım sektöründe çalışmaktadır. Bölge imalat sanayinde çalışan nüfusun toplam istihdam içerisindeki payı incelendiğinde ise, bu oranın (%5.9) Türkiye ortalamasının altında olduğu görülmektedir.

Bölge illeri iş ve işçi bulma kurumu verileri incelendiğinde; 1998 yılı itibariyle 16.602 kişinin başvuruda bulunduğu ve bunlardan 8.422 kişinin kendilerine uygun bir işe yerleştirildiği görülmektedir.

1988 yılları itibariyle Kuruma başvuranlar ve işe yerleştirilenler Tablo 5’de verilmektedir.

**TABLO 5 : İŞ VE İŞÇİ BULMA KURUMUNA YAPILAN BAŞVURULAR
VE İŞE YERLEŞTİRİLENLER**

	1996			1998		
	Türkiye (1)	G.Doğu A (2)	(2)/(1) %	Türkiye (1)	G.Doğu A (2)	(2)/(1) %
YIL İÇİNDE YAPILAN BAŞVURU	411.170	24.006	5,8	430.407	16.602	3,9
- Erkek	292.104	21.715	7,4	332.868	13.759	4,1
- Kadın	119.066	2.291	1,9	97.539	2.843	2,9
YIL İÇİNDE ALINAN AÇIK İŞ	267.060	9.185	3,4	235.360	8.926	3,8
- Erkek	187.195	8.693	4,6	184.824	7.978	4,3
- Kadın	79.865	492	0,6	50.536	948	1,9
YIL İÇİNDE İŞVERENE YAPILAN TAKDİM	322.469	9.375	2,9	393.853	12.438	3,2
- Erkek	227.218	8.700	3,8	326.459	11.221	3,4
- Kadın	95.251	675	0,7	67.394	1.217	1,8
YIL İÇİNDE İŞE YERLEŞTİRME	243.280	8.471	3,5	218.354	8.422	3,9
- Erkek	164.996	8.105	4,9	169.073	7.459	4,4
- Kadın	78.284	366	0,5	49.281	963	2,0
1997'ye DEVREDEN İŞGÜCÜ	590.767	33.911	5,7	646.813	55.359	8,6
- Erkek	494.289	30.477	6,2	548.402	48.298	8,8
- Kadın	96.478	3.434	3,6	98.411	7.061	7,2
DEVREDEN İŞGÜCÜNDEN İŞSİZLER	416.795	31.318	7,5	465.235	51.366	11,0
- Erkek	341.775	28.071	8,2	386.016	44.501	11,5
- Kadın	75.020	3.247	4,3	79.219	6.865	8,7

KAYNAK : DİE

2.3. Eğitim Durumu

1990 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 6 yaş ve üzeri nüfus içinde okuma-yazma bilenlerin oranı %60.4'dür.

Tablo 6'da okur-yazarlık ve bitirilen son öğretim kurumlarına göre nüfus dağılımı verilmektedir.

TABLO 6: OKURYAZARLIK VE BİTİRİLEN SON ÖĞRETİM KURUMUNA GÖRE NÜFUS (1990)

	TÜRKİYE		G.Doğu A.	
	Nüfus	%	Nüfus	%
Okuma Yazma Bilmeyen Nüfus	9.587.981	19.5	1.645.671	39.6
Okuma Yazma Bilen Nüfus	39.555.483	80.5	2.513.993	60.4
Okuma Yazma Bilip Bilmediği Bilinmeyen	19.646	0.0	1.068	0.0
OKUMA VE YAZMA YAŞINDAKİ NÜFUS	49.163.110	100.0	4.160.732	100.0
Bir Öğretim Kurumundan Mezun Olmayan	7.817.536	19.8	753.988	30.0
Mezun Olup Olmadığı Bilinmeyen	17.632	0.0	503	0.0
Bir Öğretim Kurumundan Mezun Olan	31.720.315	80.2	1.759.502	70.0
İlkokul Mezunu	22.681.303	71.5	1.328.044	75.5
Ortaokul Mezunu	3.697.536	11.7	198.426	11.2
Ortaokul Dengi Meslek Okulu	17.448	0.1	621	0.1
Lise Mezunu	2.805.852	8.8	140.268	8.0
Lise Dengi Meslek Okulu	1.012.297	3.2	36.135	2.0
Yüksekokul ve Fakülte Mezunu	1.497.345	4.7	55.809	3.2
Öğretim Kurumu Bilinmeyen	8.534	0.0	199	0.0

KAYNAK : DİE, "1990 Genel Nüfus Sayımı" Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri

Bölgede okuma-yazma bilen nüfusun içerisinde bir öğretim kurumundan mezun olanların oranı %70, bir öğretim kurumundan mezun olmadan okuma yazma bilenlerin oranı %30'dur. 1990 Nüfus Sayımına göre bir öğretim kurumundan mezun olanların %75.5'ini ilkokul, %11.3'ünü ortaokul ve dengi meslek okulu, %10'unu lise ve dengi okul mezunu ve %3.2'sini ise yüksekokul ve fakülte mezunları oluşturmaktadır. Bölgedeki okullaşma oranının okul gruplarına ve cinsiyetine göre dağılımı Türkiye geneli ile karşılaştırmalı olarak Tablo 7'de verilmektedir.

TABLO 7: OKUL GRUPLARINA GÖRE OKULLAŞMA ORANLARI (%) (1995-1996)

	TÜRKİYE	G.Doğu A
İLKOKUL	89.03	70.94
- Erkek	91.06	76.41
- Kız	86.89	64.98
ORTAOKUL	53.14	28.27
- Erkek	61.90	37.45
- Kız	44.33	18.19
LİSE	38.72	18.70
- Erkek	44.01	26.25
- Kız	33.19	11.23
ÜNİVERSİTE VE YÜKSEKOKUL	22.87	3.88
- Erkek	27.22	5.57
- Kız	18.33	2.15

KAYNAK : DİE

Bölgedeki okullaşma oranı, ilkokullarda %70.94 düzeyinde olmasına karşılık ortaokul ve lise düzeyinde okullaşma oranı Türkiye geneline göre çok düşük seviyelerdedir. Tablo 8’de Bölge ve Türkiye’deki okul, öğretmen ve öğrenci sayılarına ilişkin bilgiler verilmektedir.

TABLO 8: EĞİTİM KADEMELERİNE GÖRE OKUL, ÖĞRENCİ VE ÖĞRETMEN SAYILARI İLE ÖĞRETMEN BAŞINA DÜŞEN ÖĞRENCİ SAYISI (1997/1998)

	TÜRKİYE	G.Doğu A
OKUL ÖNCESİ		
Okul Sayısı	7.532	339
Öğrenci Sayısı	181.458	8.753
Öğretmen Sayısı	10.186	530
Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı	18	17
İLKÖĞRETİM		
Okul Sayısı	45.639	5.721
Öğrenci Sayısı	9.101.523	974.535
Öğretmen Sayısı	302.982	23.977
Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı	30	41
GENEL LİSE		
Okul Sayısı	2.555	151
Öğrenci Sayısı	1.074.643	78.430
Öğretmen Sayısı	70.454	3.157
Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı	15	25
MESLEKİ VE TEKNİK LİSE		
Okul Sayısı	3.013	165
Öğrenci Sayısı	891.418	37.063
Öğretmen Sayısı	65.911	2.581
Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı	14	14

KAYNAK: DİE

3.4. Sağlık Durumu

Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde 1996 yılı itibariyle 66 hastane ve bu hastanelere ilişkin 7.830 yatak sayısı bulunmaktadır. Bölgedeki yataklı tedavi kurumlarının 1996 yılı itibariyle yatak kapasitesi, hekim sayısı ve sağlıkla ilgili diğer göstergeler Tablo 9’da verilmektedir.

**TABLO 9: BÖLGE VE TÜRKİYE GENELİ KARŞILAŞTIRIMALI
SAĞLIK GÖSTERGELERİ (1996)**

	TÜRKİYE	G.Doğu A
Hastane Sayısı	1.034	66
Kamu	735	55
Özel	184	6
SSK	115	5
Yatak Sayısı	139.919	7.830
Kamu	104.518	6.300
Özel	10.042	410
SSK	25.359	1.120
Sağlık Merkezi	151	12
Sağlık Personeli Sayısı	219.202	10.154
Mütehassıs Hekim	29.846	826
Pratisyen Hekim	39.503	1.943
Diş Hekimi	11.717	292
Hemşire	64.243	3.059
Sağlık Memuru	34.342	1.916
Ebe	39.551	2.118
Sağlık Personeli Başına Düşen Kişi Sayısı		
Mütehassıs Hekim	2.141	7.602
Pratisyen Hekim	1.618	3.232
Diş Hekimi	5.453	21.504
Hemşire	995	2.053
Sağlık Memuru	1.861	3.277
Ebe	1.616	2.965
Eczane Sayısı	16.677	1.026
Eczacı Sayısı	19.090	1.034
Onbin Kişiye Düşen Yatak Sayısı	22	13

KAYNAK : DİE

(1) : Kamu hastane ve yatak sayısına sağlık merkezleri de dahil edilmiştir.

(2) : Sağlık personeli sayısı devlet hesabına ve serbest çalışan tüm sağlık personelini kapsar. Milli Savunma Bakanlığı'nda görevli sağlık personeli yalnız toplamda kapsamıştır.

(3) : Eczane sayısı, ecza depolarını, hastane ve müessesese eczanelerini kapsamaz.

(4) : Eczacı sayısı Milli Savunma Bakanlığı'nda görevli eczacıları da kapsar ve 1995 yılına ait verilerdir.

NOT: Kamu ve özel hastane ve yatak sayısı, askeri hastaneleri kapsamaz.

Tablodan da görüleceği gibi, onbin kişiye düşen yatak sayısı Türkiye genelinde 22 iken, Bölgede 13 olduğu görülürken, mütehassıs hekim başına düşen kişi sayısı Bölgede 7.602 iken, Türkiye genelinde 2.141, pratisyen hekim başına düşen kişi sayısı Bölgede 3.252 iken, Türkiye genelinde 1.618'dir. Yine Bölgede 21.504 kişiye bir diş hekimi düşerken. Türkiye genelinde bu sayı 5.453'dür.

2.5. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) rakamları incelendiğinde 1987 yılında 3.906 milyar TL. olan cari fiyatlarla GSYİH, 1987-1998 döneminde yaklaşık olarak 696 kat artış göstererek 1998 yılı itibariyle 2.718.381 milyar TL. olarak gerçekleştiği görülmektedir. GSYİH'daki artış sabit fiyatlarla (1987 yılı üretici fiyatlarıyla) değerlendirildiğinde, 1987-1997 döneminde bölge GSYİH'sının %57.7 oranında bir artış gösterdiği dikkati çekmektedir.

Bölgenin, toplam ülke GSYİH'na cari ve sabit fiyatlarla katkısı sırasıyla %5,2 ve %5.3 pay ile Doğu Anadolu Bölgesinden önce gelmektedir.

Bölge illerinin GSYİH'ya katkıları incelenecek olursa; 1998 yılı itibariyle cari fiyatlarla Gaziantep'in %24.7, Diyarbakır'ın %23.2, Şanlıurfa'nın %18.4, Mardin'in %9.5, Adıyaman'ın %7.9, Batman'ın %6.6, Siirt'in %3.6, Şırnak'ın %3.5 ve Kilis'in %2.5 ile Bölge GSYİH'sına katkıları bulunmaktadır.

Bölge ve Türkiye GSYİH'sının yıllar itibariyle gelişimi (sabit ve cari fiyatlarla) Tablo 10'da verilmektedir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi GSYİH'sının faaliyet kollarına göre dağılımı incelendiğinde ise; 1997 yılı cari fiyatlarla, 1.502.492 milyar TL. olan Bölge GSYİH'sından en yüksek payın %28.6 ile tarım sektörüne ait olduğu ve bunu %17.4 ile sanayi sektörü, %14.9 ile ticaret sektörü, %12.2 ile ulaştırma ve haberleşme sektörünün izlediği görülmektedir. Tablo 11'de Bölge ve Türkiye GSYİH'sının faaliyet kollarına göre dağılımı 1997 yılı itibariyle verilmektedir.

TABLO 10: BÖLGE VE TÜRKİYE GSYİH'SININ YILLAR İTİBARIYLA GELİŞİMİ

YILLAR	TÜRKİYE				GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ				BÖLGENİN TÜRKİYE İÇİNDEKİ YERİ	
	Cari Fiyatlarla		Sabit Fiyatlarla		Cari Fiyatlarla		Sabit Fiyatlarla		Cari Fiyatlarla %	Sabit Fiyatlarla %
	Değer (Milyar TL)	Gelişme Hızı (%)	Değer (Milyar TL)	Gelişme Hızı (%)	Değer (Milyar TL)	Gelişme Hızı (%)	Değer (Milyar TL)	Gelişme Hızı (%)		
1987	74.722	-	74.722	-	3.906	-	3.906	-	5,23	5,23
1988	129.225	72.9	76.306	2.1	6.663	70.6	4.245	8.7	5,16	5,56
1989	227.324	75.9	76.498	0.3	11.375	70.7	3.987	-6.1	5,00	5,21
1990	393.060	72.9	83.578	9.3	20.949	84.2	4.514	13.2	5,33	5,40
1991	630.117	60.3	84.353	0.9	35.237	68.2	4.828	7.0	5,59	5,72
1992	1.093.368	73.5	89.401	6.0	60.685	72.2	5.002	3.6	5,55	5,60
1993	1.991.867	81.3	96.590	8.0	107.053	76.4	5.353	7.0	5,37	5,54
1994	3.868.429	95.2	91.321	-5.5	217.702	103.4	4.934	-7.8	5,63	5,40
1995	7.762.456	100.7	97.888	7.2	411.664	89.1	5.123	3.8	5,30	5,23
1996	14.772.110	90.3	104.745	7.0	789.408	91.8	5.443	7.1	5,34	5,20
1997	28.835.883	95.2	112.631	7.5	1.502.492	90.3	5.992	10.1	5,21	5,32
1998	52.224.945	81.1	116.114	3.1	2.718.381	80.9	6.161	2.8	5,21	5,31

KAYNAK : DİE

TABLO 11: BÖLGE VE TÜRKİYE GSYİH'SİNİN FAALİYET KOLLARINA GÖRE DAĞILIMI (1997) (Cari Fiyatlarla)

SEKTÖRLER	TÜRKİYE (1)			GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ (2)			(2) / (1) (%)
	Değer (Milyar TL)	Sektör Payı (%)	Gelişme Hızı (%)	Değer (Milyar TL)	Sektör Payı (%)	Gelişme Hızı (%)	
1. TARIM	4.170.001	14,5	67,5	429.946	28,6	76,8	10,31
a)Çiftçilik ve Hayvancılık	3.926.815	13,6	68,2	427.116	28,4	77,2	10,88
b)Ormancılık	112.092	0,4	35,3	2.253	0,1	20,9	2,01
c)Balıkçılık	131.094	0,5	80,5	576	0,0	142,4	0,44
2. SANAYİ	7.293.185	25,3	96,2	262.162	17,4	76,2	3,59
a)Madencilik ve Taşocaklığı	336.889	1,2	84,0	46.762	3,1	82,5	13,88
b)İmalat Sanayii	6.218.626	21,6	99,1	138.366	9,2	101,8	2,23
c)Elektrik, Gaz ve Su	737.669	2,6	79,7	77.033	5,1	41,2	10,44
3. İNŞAAT	1.743.240	6,0	103,2	69.304	4,6	109,7	3,98
4. TİCARET	5.985.402	20,8	98,0	223.572	14,9	79,9	3,74
a)Toptan ve Perakende Ticaret	4.951.025	17,2	95,0	206.336	13,7	78,1	4,17
b)Otel, Lokanta Hizmetleri	1.034.376	3,6	113,9	17.235	1,1	103,8	1,67
5. ULAŞTIRMA VE HABERLEŞME	4.018.612	13,9	107,0	182.616	12,2	130,3	4,54
6. MALİ KURULUŞLAR	1.474.426	5,1	101,3	29.012	1,9	123,9	1,97
7. KONUT SAHİPLİĞİ	850.331	2,9	92,0	42.307	2,8	63,4	4,98
8. SERBEST MESLEK VE HİZMETLER	1.067.451	3,7	92,7	24.862	1,7	88,2	2,33
9. (EKSi) İZAFİ BANKA HİZMETLERİ	1.371.710	4,8	93,4	10.569	0,7	-16,1	0,77
10. SEKTÖRLER TOPLAMI (1-9)	25.230.941	87,5	93,4	1.253.216	83,4	87,6	4,97
11. DEVLET HİZMETLERİ	2.579.909	8,9	108,3	229.415	15,3	105,3	8,89
12. KAR AMACI OLMAYAN ÖZEL HİZMET KRLŞ.	53.020	0,2	96,9	146	0,0	91,6	0,28
13. ARA TOPLAMI (10 + 12)	27.863.871	96,6	94,7	1.482.777	98,7	90,1	5,32
14. İTHALAT VERGİSİ	972.011	3,4	112,0	19.714	1,3	107,1	2,03
15. GAYRİ SAFİ YURTIÇİ HASILA (13 + 14) (Alıcı Fiyatlarıyla)	28.835.883	100,0	95,2	1.502.491	100,0	90,3	5,21

KAYNAK : DİE

Kişi başına gelir düzeyi açısından Güneydoğu Anadolu Bölgesi incelendiğinde; 1987 yılı itibariyle 981 \$ olan kişi başına gayri safi yurtiçi hasılanın devamlı olarak artış göstererek 1998 yılında 1.685 \$ düzeyine yükseldiği dikkati çekmektedir. Tablo 12’de Bölge ve Türkiye kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasılanın yıllar itibariyle gelişimi verilmektedir.

TABLO 12: KİŞİ BAŞINA DÜŞEN GSYİH’SININ TÜRKİYE İLE MUKAYESESİ

YILLAR	Türkiye			Güneydoğu Anadolu Bölgesi		
	Bin TL	Gelişme Hızı %	\$	Bin TL	Gelişme Hızı %	\$
1987	1.422	-	1.629	856	-	981
1988	2.406	69.2	1.685	1.410	64,7	988
1989	4.141	72.1	1.933	2.327	65,0	1.086
1990	6.994	68.9	2.655	4.134	77,7	1.569
1991	10.996	57.2	2.603	6.676	61,5	1.580
1992	18.722	70.3	2.682	11.146	67,0	1.597
1993	33.314	77.9	2.981	19.077	71,2	1.707
1994	63.861	91.7	2.173	37.658	97,4	1.281
1995	125.924	97.2	2.727	69.174	83,7	1.498
1996	235.611	87.1	2.888	128.909	86,4	1.580
1997	461.522	95.9	3.021	247.324	91,9	1.619
1998	822.977	78.3	3.176	436.688	76,6	1.685

KAYNAK : DİE

Tablodan da görülebileceği gibi, bölge kişi başına düşen gayri safi milli hasılası, Türkiye kişi başına hasılasının yaklaşık yarısı kadar olduğu dikkati çekmektedir. Bölge illeri açısından kişi başına düşen GSYİH ise Tablo 13’de verilmektedir.

TABLO 13: BÖLGE İLLERİNİN KİŞİ BAŞINA DÜŞEN GSYİH (1998)

	Kişi Başına Düşen GSYİH			Türkiye Sıralaması	Bölge Sıralaması
	Bin TL	Gelişme Hızı %	\$		
Adıyaman	310.385	63.2	1.198	75	8
Diyarbakır	485.843	83.4	1.875	56	3
Gaziantep	590.773	69.3	2.280	47	2
Mardin	394.581	91.8	1.523	63	5
Siirt	362.878	76.4	1.401	68	7
Şanlıurfa	376.915	79.5	1.455	65	6
Batman	439.954	76.2	1.698	59	4
Şırnak	290.561	74.2	1.121	77	9
Kilis	635.899	77.9	2.454	42	1
Güneydoğu Anadolu B.	436.688	76.6	1.685		

KAYNAK : DİE

Bölge illerinin kişi başına düşen GSYİH Türkiye sıralaması incelendiğinde genelde hepsinin alt sıralarda olduğu görülmektedir.

2.6. Bankacılık Durumu

Bölgede 1998 yılı sonu itibariyle toplam 263 banka şubesi bulunmaktadır. Bölgede bankacılık Gaziantep ilinde gelişmiş olup, toplam banka sayısı 81 adettir. Banka sayısı açısından 51 adet ile Diyarbakır ikinci sırada gelmektedir. En az banka 5 adet ile Kilis'te mevcuttur.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 1995 yılı itibariyle 38.263 milyar TL. düzeyinde olan mevduat toplamı, 1995-1998 döneminde yaklaşık 8 kat artarak 1998 yılında 299.106 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir.

Bölge ve Türkiye mevduatının gelişimi son dört yıl itibariyle Tablo 14'de verilmektedir.

TABLO 14: GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ TOPLAM BANKA MEVDUATININ TÜRKİYE İÇİNDEKİ YERİ

YILLAR	TÜRKİYE (1)		G.Doğu A (2)		(2) / (1) (%)
	Milyar TL	Gelişme Hızı (%)	Milyar TL	Gelişme Hızı (%)	
1995	2.461.529	108,1	38.263	88,1	1,55
1996	5.721.670	132,4	78.327	104,7	1,37
1997	11.508.057	101,1	150.322	91,9	1,31
1998	21.792.195	89,4	299.106	99,0	1,37

KAYNAK : Türkiye Bankalar Birliği

Tablodan da görülebileceği gibi, 1995 yılında bölge mevduatının Türkiye mevduatı içerisindeki payı %1.55 düzeyinde iken, bu değer 1998 yılında %1.37 düzeyine indiği dikkati çekmektedir.

1998 yılı itibariyle Bölgede ortalama 47.590.000 TL. olarak gerçekleşen kişi başına düşen banka mevduatı, Türkiye geneli ile karşılaştırıldığında düşük seviyededir. Kişi başına düşen banka mevduatının Türkiye, bölge ve bölge illeri ile karşılaştırması Tablo 15’de verilmektedir.

**TABLO 15: KİŞİ BAŞINA DÜŞEN BANKA MEVDUATININ
TÜRKİYE, BÖLGE VE BÖLGE İLLERİ İLE KARŞILAŞTIRMASI (Bin TL)**

	1995	1996	1997	1998
Adıyaman	5.088	9.753	18.538	32.442
Diyarbakır	5.535	11.299	22.445	42.379
Gaziantep	17.362	32.623	60.683	121.171
Mardin	2.866	5.947	11.686	24.438
Siirt	2.402	5.779	13.325	22.499
Şanlıurfa	2.656	6.323	13.360	26.193
Batman	2.829	5.951	13.495	27.671
Şırnak	2.972	6.095	11.935	21.679
Kilis	3.438	8.764	26.040	54.521
Güneydoğu Anadolu B.	6.428	12.791	24.526	47.590
TÜRKİYE	39.931	91.259	183.058	341.378

KAYNAK : Türkiye Bankalar Birliği

Tablodan da görüldüğü gibi, kişi başına banka mevduatı açısından bölge illeri içerisinde Gaziantep ili 121.171.000 TL. ile birinci sırada yer almaktadır. Bölgenin diğer illerinin ise yaklaşık olarak aynı düzeyde oldukları görülmektedir.

Banka kredileri açısından Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin mevcut durumu incelendiğinde ise, Bölgede 1995 yılında 20.800 milyar TL. olarak gerçekleşen banka kredileri, yaklaşık 12 kat artarak 1998 yılında 246.111 milyar TL. olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Bölge ve Türkiye genelinde kredilerin gelişimi son dört yıl itibariyle Tablo 16’da verilmektedir.

TABLO 16: GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ TOPLAM BANKA KREDİLERİNİN TÜRKİYE İÇİNDEKİ YERİ

YILLAR	TÜRKİYE (1)		G.Doğu A (2)		(2) / (1) (%)
	Milyar TL	Gelişme Hızı (%)	Milyar TL	Gelişme Hızı (%)	
1995	1.554.041	161,1	20.800	152,24	1,34
1996	3.429.777	120,7	47.019	126,05	1,37
1997	7.847.769	128,8	126.284	168,58	1,61
1998	12.457.143	58,7	246.111	94,89	1,98

KAYNAK : Türkiye Bankalar Birliği

Bölgede kullanılan kredilerin 1995 yılı itibariyle, Türkiye kredileri içerisindeki payı %1.34 düzeyinde iken, son yıllarda sürekli yükseliş göstererek 1998 yılında bu değer %1.98 düzeyine yükseldiği dikkati çekmektedir.

1988 yılı itibariyle Bölgede ortalama 39.158.000 TL. olarak gerçekleşen kişi başına düşen banka kredileri, Türkiye ile karşılaştırıldığında çok düşük seviyelerde olduğu görülmektedir. Kişi başına düşen banka kredilerinin Türkiye, bölge ve bölge illeri karşılaştırması Tablo 17'de verilmektedir.

TABLO 17 : KİŞİ BAŞINA DÜŞEN BANKA KREDİLERİNİN TÜRKİYE, BÖLGE VE BÖLGE İLLERİ İLE KARŞILAŞTIRMASI (Bin TL)

	1995	1996	1997	1998
Adıyaman	2.724	4.851	10.769	21.993
Diyarbakır	1.522	4.724	10.698	20.766
Gaziantep	10.912	22.409	71.529	131.996
Mardin	1.138	3.354	8.166	15.111
Siirt	992	1.955	3.747	5.716
Şanlıurfa	2.227	5.069	11.055	24.974
Batman	1.211	2.583	3.879	7.423
Şırnak	256	726	2.025	3.404
Kilis	2.657	6.297	15.631	24.953
Güneydoğu Anadolu B.	3.494	7.678	20.604	39.158
TÜRKİYE	25.210	54.704	124.834	195.143

KAYNAK : Türkiye Bankalar Birliği

Mevduatta olduğu gibi, 1998 yılı itibariyle bölgede kişi başına düşen banka kredisi açısından da Gaziantep ili ilk sırada yer almakta ve bölgenin diğer illerinin ise düşük seviyelerde olduğu görülmektedir.

Bölge banka mevduatı ve kredi ilişkisi incelendiğinde; bölgede ticari bankaların açtıkları kredilerin, toplam mevduata (TL. Mevduat+Döviz Tevdiatı) oranı 1995 yılında %54.4 iken bu oran 1998’de %82.3 olarak gerçekleşmiştir. Tablo 18’de bölgedeki illerin kredi/mevduat oranının bölge ve Türkiye geneli ile karşılaştırması verilmektedir.

TABLO 18 : KREDİ/MEVDUAT ORANI AÇISINDAN BÖLGENİN, TÜRKİYE VE BÖLGE İLLERİ İLE KARŞILAŞTIRMASI (%)

İLLER	1995	1996	1997	1998
Adıyaman	53.6	49.7	58.1	67.8
Diyarbakır	27.9	41.8	47.7	49.0
Gaziantep	62.7	68.7	117.9	108.9
Mardin	39.7	56.4	69.9	61.8
Siirt	41.3	33.8	28.1	25.4
Şanlıurfa	83.2	80.2	82.7	95.3
Batman	42.8	43.4	28.7	26.8
Şırnak	8.6	11.9	17.0	15.7
Kilis	77.2	71.9	60.0	45.8
Güneydoğu Anadolu B.	54.4	60.0	84.0	82.3
Türkiye	65.4	62.8	70.2	57,2

KAYNAK : Türkiye Bankalar Birliği

İller düzeyinde incelendiğinde Gaziantep ve Şanlıurfa illerinin kredi/mevduat oranının yüksek düzeyde olduğu; Adıyaman, Mardin ve kısmen Diyarbakır’ın Türkiye oranına göre iyi durumda olduğu görülmektedir.

2.7. Sosyo-Ekonomik Durum

Bilindiği gibi, Ekonomik Kalkınma; bir ülkede toplumun sosyo-ekonomik yapısının değişmesi ve nüfus başına düşen üretim hacminde meydana gelen önemli ve reel artıştır, refah seviyesinde beliren yükseliştir. Refah seviyesinin dar anlamı ile yükselişinin en iyi ölçüsü, üretimden nüfus başına düşen pay (başka bir ifadeyle kişi başına gelir) da meydana gelen artıştır. Ancak kişi başına gelir düzeyindeki artışlar, tek başına olarak, ekonomik kalkınmayı tam anlamı ile ifade edememektedir. Dolayısıyla, refah seviyesini geniş anlamda tanımlayarak (kişi başına düşen reel gelirin önemli ölçüde artması, adaletli gelir dağılımı, beslenme ve sağlık koşullarının

artması, eğitim-öğretim olanaklarının artması, vs.); toplumun sosyo-ekonomik yapısındaki değişmeyi bu parametrelerdeki değişmeyi de gözönüne alarak değerlendirmek gerekmektedir.

Bu amaçla Güneydoğu Anadolu Bölgesinin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi incelenirken; Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü'nce 1996 yılında yapılmış olan "**İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (1996)**"ndan yararlanılmıştır.

Araştırmada, Aralık-1993'teki idari yapı esas alınmış ve 76 il kapsamıştır. Kullanılan göstergeler 1990-1993 yıllarına ait olduğundan, bu tarihten sonra il olan, Karabük, Kilis, Yalova ve Osmaniye, 1993 idari yapısında bağlı buldukları iller içinde değerlendirilmiştir.

Çalışmada, gelişmişliğin mümkün olduğu kadar çok boyutunu hesaba katabilmek için, değişken sayısının güvenilir ve tutarlı veri bulunabildiği ölçüde geniş tutulmasına çalışılmıştır. Araştırmada kullanılan *Temel Bileşenler Analizi* yöntemi, birbiriyle bağımlı olan çok sayıda değişkenin kullanılmasına imkan verdiğinden, belirli bir boyutu açıklayan birden fazla değişken kullanılmıştır.

Değişkenler; belirli bir dönem içindeki gelişmeleri değil, belirli bir yıldaki mevcut durumu yansıtmaktadır. Dolayısıyla, yapılmış olan analiz bir kesit çalışması niteliğindedir.

Araştırmaya, ülke genelinde 76 ilin sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyelerini yansıttığı varsayılan ve gelişmişliğin neden ve/veya sonucu olarak ortaya çıkan 100'e yakın göstergenin çeşitli kurum ve kuruluşlardan temin edilmesi ile başlanmıştır. Bu aşamada göstergelerin tutarlılığı ve güvenilirliği konusunda yapılan ön inceleme ve değerlendirmeler sonunda, il ölçeğinde ancak 58 göstergenin kullanılabilir nitelikte olduğu görülmüştür.

Daha sonra, seçilmiş göstergeler, yardımcı veriler aracılığıyla oranlanarak, değişken haline getirilmiştir. Bu işlem yapılırken, illerin nüfus büyüklüğü etkisini ortadan kaldırmak için, verilerin tamamına yakın bir kısmı il nüfuslarıyla veya bu etkiyi ortadan kaldıracak çeşitli

büyükliklere bölünerek oransal hale getirilmiştir: Böylece, illerin gelişmişliğinin, yüzölçümleri ya da nüfuslarıyla orantılı olarak değil, büyük ölçüde fert başına düşen refah payı olarak değerlendirilmesi sağlanmıştır.

Gelişmişlik, kişiler üzerindeki etkileriyle beraber, ilin sosyo-ekonomik yapısını bir bütün olarak da ilgilendirmektedir. İl genelinde bir birikimi ve gelişme potansiyelini yansıtan toplam büyüklüğü gösteren değerlerin, ortalama ya da fert başına düşen değerlere göre daha iyi bir gösterge olduğu ileri sürülebilir.

Diğer taraftan, illerin sahip oldukları nüfusun, sosyo ekonomik gelişmeden etkilenen önemli bir unsur olduğu da gözardı edilemez. Gelişme sürecinde, az gelişmiş yerleşim birimlerinden, ekonomik ve sosyal açıdan daha cazip durumda olan yerleşim birimlerine doğru nüfus hareketleri olmaktadır. Gelişmişlik farklılıklarından kaynaklanan nüfus hareketleri sonucu, az gelişmiş illerin nüfusu azalırken, ya da düşük oranlarda artarken, gelişmiş illerin nüfusunda önemli oranda artışlar olmaktadır. Kullanılan tüm değişkenlerin nüfusa oranlanıp, fert başına düşen değerler ölçeğinde kullanılması halinde, nüfusu oldukça fazla olan iller aleyhinde bir durum ortaya çıkmaktadır.

Bu nedenle göstergelerin duyarlılığını artırdığı durumlarda değişkenler, orantılı ya da fert başına düşen değerler olarak, bunun dışında ise iller itibariyle toplam mutlak büyüklükler olarak kullanılmış ve denge sağlanmaya çalışılmıştır. Böylece, bir taraftan nüfusu fazla olan illerin sırf bu nedenle üst sıralarda yer almaları önlenirken, diğer taraftan bu illerin aynı nedenle daha alt sıralarda yer almaları sakıncası giderilmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen illerin sosyo ekonomik gelişmişlik sıralamaları incelenirken, bu husus önemle dikkate alınması gerekmektedir.

Araştırmada kullanılan sosyal göstergeler (demografik, istihdam, eğitim, sağlık, altyapı ve diğer refah göstergeleri) ve ekonomik göstergelere (imalat sanayii, inşaat, tarım ve mali göstergeler) ilişkin değişkenler ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye'nin sahip olduğu değerler Tablo 19'da verilmektedir.

TABLO 19: GELİŞMİŞLİK SIRALAMASININ BELİRLENMESİNDE KULLANILAN DEĞİŞKENLER

İL	No.	DEĞİŞKENLER	BİRİM	Türkiye	G.Doğu A. Bölgesi
		DEMOGRAFİK GÖSTERGELER			
1994	1.	Toplam Nüfus	Kişi	60.576.000	5.782.464
1990	2.	Şehirleşme Oranı	Yüzde	59.01	55.65
1985-90	3.	Yıllık Ortalama Nüfus Artış Hızı	Binde	21.71	32.62
1990	4.	Nüfus Yoğunluğu	Kişi/Km ²	73	68
1985-90	5.	Yıllık Net Göç Oranı	Binde	0.00	-38.97
1990	6.	Doğurganlık Oranı	Binde	2.65	5.23
1990	7.	Ortalama Hanehalkı Büyüklüğü	Kişi	4.97	7.12
		İSTİHDAM GÖSTERGELERİ			
1990	8.	Tarım İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	Yüzde	53.66	67.29
1990	9.	Sanayi İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	Yüzde	12.80	6.32
1990	10.	Ticaret İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	Yüzde	7.93	5.65
1990	11.	Mali Kurumlar İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	Yüzde	2.32	0.72
1990	12.	Ücretli Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	Yüzde	38.45	28.31
1990	13.	Ücretli Çalışan Kadımların Toplam İstihdama Oranı	Yüzde	6.37	3.02
1990	14.	İşverenlerin Toplam İstihdama Oranı	Yüzde	1.34	0.60
		EĞİTİM GÖSTERGELERİ			
1990	15.	Okur-Yazar Nüfus Oranı	Yüzde	80.46	60.42
1990	16.	Okur-Yazar Kadın Nüfusun Toplam Kadın Nüfusa Oranı	Yüzde	71.95	44.77
1990	17.	Üniversite Bitirenlerin Okul Bitirenlere Oranı	Yüzde	4.72	3.17
1994-95	18.	İlkokullar Okullaşma Oranı	Yüzde	97.10	95.80
1994-95	19.	Ortaokullar Okullaşma Oranı	Yüzde	68.65	41.01
1994-95	20.	Liseler Okullaşma Oranı	Yüzde	46.52	27.51
		SAĞLIK GÖSTERGELERİ			
1990	21.	Bebek Ölüm Oranı	Binde	67	67
1994	22.	Onbin Kişiye Düşen Hekim Sayısı	Adet	10.87	4.51
1994	23.	Onbin Kişiye Düşen Diş Hekimi Sayısı	Adet	1.89	0.55
1994	24.	Onbin Kişiye Düşen Eczane Sayısı	Adet	2.36	1.42
1994	25.	Onbin Kişiye Düşen Hastane Yatağı Sayısı	H Yatağı	21.9	9.6
		SANAYİ GÖSTERGELERİ			
1995	26.	Organize Sanayi Bölgesi Parsel Sayısı	Parsel	5.893	667
1993	27.	İmalat Sanayi İşyeri Sayısı	Adet	10.541	248
1993	28.	İmalat Sanayi Yıllık Çalışanlar Ortalama Sayısı	Adet	978.983	23.279
1993	29.	İmalat Sanayi Kurulu Güç Kapasite Miktarı	Beygir Gücü	13.203.135	246.702
1993	30.	Fert Başına İmalat Sanayi Elektrik Tüketimi	Kws	426	135
1993	31.	Fert Başına İmalat Sanayi Katma Değeri	TL	7.596.132	928.545
		TARIM GÖSTERGELERİ			
1993	32.	Kırsal Nüfus Başına Tarımsal Üretim Değeri	TL	18.206.054	15.714.348
1993	33.	Tarımsal Üretim Değerinin Türkiye İçindeki Payı	Yüzde	100.00	8.924
		İNŞAAT GÖSTERGELERİ			
1991-95	34.	Daire Sayısı	Adet	1.257.838	29.989
1991-95	35.	Şehirsiz Nüfus Başına Konut Alanı	M ²	1.8470	0.6205
		MALİ GÖSTERGELER			
1993	36.	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla İçindeki Payı	Yüzde	100.00	5.402
1993	37.	Fert Başına Gayri Safi Yurt İçi Hasıla	TL	33.313.730	19.072.303
1993	38.	Banka Şube Sayısı	Adet	6.242	227
1993	39.	Fert Başına Banka Mevduatı	TL	8.680.341	1.398.534
1993	40.	Toplam Banka Mevduatı İçindeki Payı	Yüzde	100	1.520
1993	41.	Toplam Banka Kredileri İçindeki Payı	Yüzde	100	1.2710
1993	42.	Kırsal Nüfus Başına Tarımsal Kredi Miktarı	TL	2.458.512	698.374
1993	43.	Fert Başına Sınai, Ticari ve Turizm Kredileri Miktarı	TL	4.928.894	345.332
1992	44.	Fert Başına Belediye Giderleri	TL	451.613	191.992
1993	45.	Fert Başına Genel Bütçe Gelirleri	TL	4.538.987	833.239
1993	46.	Fert Başına Gelir ve Kurumlar Vergisi Miktarı	TL	2.387.023	629.562
1990-94	47.	Fert Başına Kamu Yatırımları Miktarı	TL	2.232.243	2.332.029
1991-94	48.	Fert Başına Teşvik Belgesi Yatırım Tutarı	TL	2.214.445	1.376.401
1993-94	49.	Fert Başına İhracat Miktarı	\$	273.12	45.14
1993-94	50.	Fert Başına İthalat Miktarı	\$	323.97	34.76
		ALTYAPI GÖSTERGELERİ			
1994	51.	Kırsal Yerleşmelerde Asfalt Yol Oranı	Yüzde	22.89	17.07
1994	52.	Yeterli İçmesuyu Götürülen Nüfus Oranı	Yüzde	74.79	63.07
1994	53.	TCK Asfalt Yol Oranı	Yüzde	83.41	76.45
		DİĞER REFAH GÖSTERGELERİ			
1994	54.	Onbin Kişiye Düşen Özel Otomobil Sayısı	Adet	472	162
1994	55.	Onbin Kişiye Düşen Motorlu Kara Taşıtı Sayısı	Adet	628	227
1994	56.	Fert Başına Elektrik Tüketim Miktarı	Kws	999	442
1994	57.	Fert Başına Telefon Kontör Değeri	Adet	864	377
1994	58.	Onbin Kişiye Düşen Faks Sayısı	Adet	14.52	2.31

İllerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması, ekonomik ve sosyal yapıları temsil eden 58 değişkenin ortak bileşkesi olarak ve temel bileşenler çözümlemesiyle ortaya çıkarılan temel bileşen değerleri esas alınarak oluşturulmuştur. Bu oluşum sonucunda, Tablo 68'de yer alan, illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması ve sıralamaya esas teşkil eden endeks değerleri elde edilmiştir.

Tablo analiz edilmeden önce, en çok gelişme gösteren ilden, en az gelişmiş ile göre yapılan sıralamayı belirleyen bazı önemli unsurlara değinilmesi, yapılacak değerlendirmelerin daha sağlıklı olmasını sağlayacaktır.

DPT tarafından yapılan araştırmanın genel çerçevesini, kullanılan 58 adet sosyo-ekonomik değişken oluşturmaktadır. Doğal olarak, söz konusu değişkenler ve kullanılış biçimleri, sonuçlar üzerinde büyük ölçüde etkili olmaktadır. Diğer bir deyişle, nihai sıralamalarda, değişkenlerin kullanılış tarzına ve ağırlıklarına göre, çok küçük boyutlarda esnemeler olabilmektedir. Bu kapsamda, sonuçlar üzerinde "esneklik etkisi" olan değişkenlerin değerlendirilmesi ve yorumlanması açısından başlıca unsurların belirtilmesi yararlı olacaktır.

Araştırma kullanılan değişkenlerin büyük bir çoğunluğu, " fert başına düşen" değerleri yansıtmaktadır. Dolayısıyla ekonomik ve sosyal göstergelerin il toplam nüfusuna oranını ifade eden "fert başına düşen" değerler, illerin sıralamadaki konumlarını belirleyen temel etken niteliğindedir.

Diğer taraftan, söz konusu belirleyicilik faktörü, il toplam nüfusunun ya da sosyo-ekonomik göstergelerin mutlak büyüklüğü ile ilgili değildir. Toplam nüfus büyüklükleri birbirine yakın olan illerin sıralamadaki konumları çok farklı olabilmektedir. Bunun yanında, nüfus büyüklükleri düşük düzeyde bulunan bazı illerin sıralamada oldukça üst sıralarda yer aldıkları da görülebilmektedir.

İllerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasını ve endeks değerlerini belirleyen temel faktörler, illerin sahip oldukları nüfus büyüklüğü, yüzölçümü, ya da şehirleşme oranı gibi

birtakım yüzeysel büyüklükler değildir. Sıralamayı belirleyen başlıca faktörler, illerdeki demografi yapının, işgücü talebinin, eğitim ve sağlık hizmetlerinin, fiziki ve sosyal altyapı olanaklarının, üretim seviyesinin ve her şeyden önemlisi gelir düzeyinin, il nüfusunun ihtiyaçlarını karşılamada sağladıkları başarı olmaktadır. Başka bir anlatımla, illerin sahip olduğu nüfus büyüklüğü, iktisadi ve sosyal faaliyetlerin dinamizmi ile birebir orantılı değildir. Nitekim, ilk bakışta sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında üst sıralarda yer alan illerin, sıralamadaki yeri ile nüfusu arasında doğru orantı gözlense de, bu durumun genelleştirilmesi mümkün değildir. Buradan bir sonuç çıkarılması gerekirse, denilebilir ki, nüfusu büyük olduğu halde alt sıralarda yer alan illerde, iktisadi yaşama katılım düzeyi düşüktür.

Sıralama değerlendirilirken dikkat edilmesi gereken diğer bir unsur ise, ülke idari bölünüşündeki temel yönetim birimi olan "il" tanımıyla ilgilidir. Zira iller genellikle il merkezleriyle özdeşleştirilmektedir. Araştırmada analiz konusu olan "il" ülke merkezi idare bölümlerinin en büyüğü olan ve ilin merkez ve diğer ilçelerini kapsayan yerleşim birimidir.

İlçeler ise, genellikle bağlı buldukları il merkezinin etki alanında bulunmaktadır. İl merkezinde meydana gelen gelişme, kademeli bir etki alanı hiyerarşisi içinde, belirli oranlarda ilçelere de yansımaktadır. Nitekim, sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi itibarıyla, il idari sınırları içerisindeki ilçelerden, kademeli bir şekilde artan değerlerle il merkezi düzeyine gelmesi genel bir durumdur. Ancak, bu genellemenin de tüm iller için yapılması mümkün değildir.

Araştırma sonucunda elde edilen, illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması, ülke genelinde tüm kesimlerce kabul edilen ancak arzu edilmeyen bir durum olan, mekansal düzeyde sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılıklarını analitik ve sayısal olarak ortaya koymaktadır.

Tablo 20’de DPT tarafından yapılan çalışma sonucunda ortaya çıkan, illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması ve endeks değerleri verilmektedir.

TABLO 20 : İLLERİN SOSYO – EKONOMİK GELİŞMİŞLİK SIRALAMASI

SIRA No	İL ADI	ENDEKS	SIRA No	İL ADI	ENDEKS
1.	İSTANBUL	4.879015	39.	AMASYA	-0.193947
2.	ANKARA	3.324472	40.	KARAMAN	-0.225250
3.	İZMİR	2.707983	41.	AFYON	-0.228109
4.	KOCAELİ	1.745641	42.	NİĞDE	-0.280378
5.	BURSA	1.561681	43.	KASTAMONU	-0.331970
6.	ESKİŞEHİR	1.010243	44.	ÇORUM	-0.338263
7.	ANTALYA	0.979019	45.	GİRESUN	-0.342129
8.	TEKİRDAĞ	0.912105	46.	ARTVİN	-0.361540
9.	ADANA	0.825002	47.	ERZİNCAN	-0.369077
10.	İÇEL	0.692054	48.	SİVAS	-0.408015
11.	MUĞLA	0.625896	49.	AKSARAY	-0.449240
12.	AYDIN	0.572214	50.	KAHRAMANMARAŞ	-0.450686
13.	BALIKESİR	0.566499	51.	BARTIN	-0.472164
14.	KIRKLARELİ	0.554468	52.	TOKAT	-0.481332
15.	KAYSERİ	0.530593	53.	ÇANKIRI	-0.506919
16.	DENİZLİ	0.501473	54.	SİNOP	-0.512526
17.	BİLECİK	0.474944	55.	ORDU	-0.535689
18.	EDİRNE	0.408019	56.	ERZURUM	-0.550649
19.	ZONGULDAK	0.362269	57.	DİYARBAKIR	-0.614462
20.	ÇANAKKALE	0.351583	58.	YOZGAT	-0.639394
21.	ISPARTA	0.337425	59.	ŞANLIURFA	-0.657586
22.	MANİSA	0.308470	60.	TUNCELİ	-0.694920
23.	UŞAK	0.249609	61.	ADIYAMAN	-0.752853
24.	KONYA	0.220072	62.	KARS	-0.754675
25.	GAZİANTEP	0.199953	63.	GÜMÜŞHANE	-0.783385
26.	HATAY	0.189559	64.	BAYBURT	-0.798578
27.	SAKARYA	0.154779	65.	BATMAN	-0.869404
28.	BOLU	0.147192	66.	MARDİN	-0.916083
29.	BURDUR	0.144998	67.	VAN	-0.955459
30.	KIRIKKALE	0.141061	68.	SİİRT	-0.970848
31.	KÜTAHYA	0.093397	69.	İĞDIR	-0.980015
32.	NEVŞEHİR	0.006389	70.	HAKKARİ	-1.053626
33.	ELAZIĞ	-0.024586	71.	BİTLİS	-1.056951
34.	TRABZON	-0.034803	72.	ARDAĞAN	-1.057505
35.	SAMSUN	-0.042239	73.	BİNGÖL	-1.060746
36.	KİRŞEHİR	-0.116527	74.	AĞRI	-1.134534
37.	RİZE	-0.122267	75.	ŞIRNAK	-1.224524
38.	MALATYA	-0.179552	76.	MUŞ	-1.244671

Tablodan da görüleceği gibi, Gaziantep ili sosyo ekonomik gelişmişlik sıralamasında 0.199953 endeks değeri ile 76 il içerisinde 35., Güneydoğu Anadolu illeri içinde ise ilk sırada yer

almaktadır. Şırnak ili -1.224524 endeks değeri ile Türkiye genelinde 75., Bölge içinde ise sonuncu sırada yer almaktadır.

DPT tarafından yapılan "İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması"nda iller ayrıca kademeli gruplar halinde belirlenerek (eşdeğer gelişmişlik seviyesine sahip iller belirlenerek ülke genelinde homojen alanlar saptanarak) analizi yapılmıştır.

Araştırmada; çözümlenmeler ve değerlendirmeler sonucunda ülke; farklı gelişmişlik düzeylerinde 5 ayrı gruba ayrılmıştır.

Sosyo-ekonomik gelişmişlik kriterine göre ayrımı yapılan il gruplarının analizinde; değişkenlerin ait oldukları yıl ve parasal büyüklüklerin cari değerleri gözönüne alınarak, genellikle ülke ortalamasına göre aldıkları değerler ve oransal büyüklükler, karşılaştırmalar yoluyla değerlendirilmiştir.

Yapılan analize göre, Bölge illerinden Gaziantep ili 3., Diyarbakır 4., geri kalan bölge illeri ise 5. derecede gelişmiş iller grubunda yer almaktadır.

Tablo 21'de gelişmişlik endeksine göre kademeli il grupları verilmektedir.

**TABLO 21: GELİŞMİŞLİK ENDEKSİNE GÖRE KADEMELİ İL GRUPLARI İÇİNDE
BÖLGE İLLERİNİN DURUMU**

1.DERECEDE GELİŞMİŞ İLLER	2.DERECEDE GELİŞMİŞ İLLER	3.DERECEDE GELİŞMİŞ İLLER	4.DERECEDE GELİŞMİŞ İLLER	5.DERECEDE GELİŞMİŞ İLLER
1. İstanbul	1. Eskişehir	1. Bilecik	1. Kastamonu	1. Tunceli
2. Ankara	2. Antalya	2. Edirne	2. Çorum	2. Adıyaman
3. İzmir	3. Tekirdağ	3. Zonguldak	3. Giresun	3. Kars
4. Kocaeli	4. Adana	4. Çanakkale	4. Artvin	4. Gümüşhane
5. Bursa	5. İçel	5. Isparta	5. Erzincan	5. Bayburt
	6. Muğla	6. Manisa	6. Sivas	6. Batman
	7. Aydın	7. Uşak	7. Aksaray	7. Mardin
	8. Balıkesir	8. Konya	8. Kahramanmaraş	8. Van
	9. Kırklareli	9. Gaziantep	9. Bartın	9. Siirt
	10. Kayseri	10. Hatay	10. Tokat	10. Iğdır
	11. Denizli	11. Sakarya	11. Çankırı	11. Hakkari
		12. Bolu	12. Sinop	12. Bitlis
		13. Burdur	13. Ordu	13. Ardahan
		14. Kırıkkale	14. Erzurum	14. Bingöl
		15. Kütahya	15. Diyarbakır	15. Ağrı
		16. Nevşehir	16. Yozgat	16. Şırnak
		17. Elazığ	17. Şanlıurfa	17. Muş
		18. Trabzon		
		19. Samsun		
		20. Kırşehir		
		21. Rize		
		22. Malatya		
		23. Amasya		
		24. Karaman		
		25. Afyon		
		26. Niğde		

3. BÖLGENİN İKTİSADİ POTANSİYELİ

3.1. İmalat Sanayi

Güneydoğu Anadolu Bölgesi sanayi sektörü hasılasının yıllar itibariyle gelişimi Tablo 22'de verilmektedir.

TABLO 22: İMALAT SANAYİİ SEKTÖRÜ HASILASININ YILLAR İTİBARIYLA GELİŞİMİ VE TÜRKİYE İMALAT SANAYİİ HASILASI İÇİNDEKİ YERİ (Cari Fiyatlarla-MİLYAR TL)

YILLAR	TÜRKİYE (1)		GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ (2)		(2) / (1) (%)
	Değer	Gelişme Hızı (%)	Değer	Gelişme Hızı (%)	
1987	16.319	-	373	-	2,29
1988	29.664	81.8	672	80.0	2,27
1989	52.561	77.2	1.115	66.0	2,12
1990	86.307	64.2	1.911	71.3	2,21
1991	139.709	61.9	3.210	68.0	2,30
1992	236.573	69.3	5.177	61.3	2,19
1993	412.408	74.3	8.434	62.9	2,05
1994	853.488	107.0	17.906	112.3	2,10
1995	1.751.681	105.2	36.070	101.4	2,06
1996	3.123.034	78.3	68.582	90.1	2,20
1997	6.218.627	99.1	138.366	101.8	2,23

Tablodan da görülebileceği gibi, bölge imalat sanayii hasılası 1987 yılında 373 milyar TL. iken, 1987-1997 döneminde 371 kat artış göstererek 1997 yılında 138.366 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir. Bölgenin Türkiye içerisindeki yeri ise aynı dönem itibariyle %2.30 ile %2.05 arasında değişmekte olup, 1997 yılı itibariyle %2.23 düzeyindedir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi imalat sanayinin yaratmış olduğu katma değer incelendiğinde ise (Tablo 23); 1995 yılı itibariyle katma değer 23.410.295 milyar TL. olduğu ve bunun %39.7'sinin devlet sektöründe, %60.3'ünün ise özel sektör tarafından gerçekleştirildiği ve 1997 yılı itibariyle katma değer 84.539.138 milyar TL. olduğu ve bunun %26.2'sinin devlet sektöründe, %73.8'ünün ise özel sektör tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu dönemde devlet sektöründe yaratılan katma değerde azalmanın olduğu dikkati çekmektedir.

TABLO 23: İMALAT SANAYİİNE İLİŞKİN ÇEŞİTLİ GÖSTERGELER

A: TOPLAM B: DEVLET SEKTÖRÜ C: ÖZEL SEKTÖR (10 +)

		İşyeri Sayısı (Adet)	Yılda Çalışılan İşçi Saat Toplamı	Yıl Sonunda Kurulu Toplam Çevirici Güç Kapasitesi(Bg-Hp)	Sabit Sermayeye Yıl İçinde Yapılan İlaveler Milyon TL	Girdi Milyon TL	Çıktı Milyon TL	Katma Değer Milyon TL
TÜRKİYE								
1995	A	10 229	1 752 876 904	12 469 977	213 791 060	2 788 941 023	4 543 864 665	1 754 923 642
	B	358	271 730 806	3 309 073	20 489 201	446 796 597	874 773 733	427 977 136
	C	9 871	1 481 146 098	9 160 904	193 301 859	2 342 144 426	3 669 090 932	1 326 946 506
1996	A	10 590	1 887 577 526	11 442 788	518 653 704	4 760 443 358	7 679 764 734	2 919 321 376
	B	331	245 601 341	3 229 505	88 720 153	841 054 101	1 529 464 090	688 409 989
	C	10 259	1 641 976 185	8 213 283	429 933 551	3 919 389 257	6 150 300 644	2 230 911 387
1997*	A	11 375	2 086 089 241	13 215 205	920 067 433	9 955 017 967	16 220 433 415	6 265 415 448
	B	316	225 130 998	3 262 129	45 757 208	1 526 049 473	2 954 205 080	1 428 155 607
	C	11 059	1 860 958 243	9 953 076	874 310 225	8 428 968 494	13 266 228 335	4 837 259 841
GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ								
1995	A	246	45 998 578	300 091	6 837 064	45 776 879	69 187 174	23 410 295
	B	24	8 897 415	81 976	96 784	7 032 944	16 325 094	9 292 150
	C	222	37 101 163	218 115	6 740 280	38 743 935	52 862 080	14 118 145
1996	A	383	59 331 949	341 177	20 119 704	95 368 753	137 159 890	41 791 137
	B	19	8 337 526	48 707	8 777	14 793 726	27 904 028	13 110 302
	C	364	50 994 423	292 470	20 110 927	80 575 027	109 255 862	28 680 835
1997*	A	373	59 825 423	373 246	27 109 912	188 688 234	273 227 372	84 539 138
	B	19	6 590 927	48 432	1 331 213	26 394 714	48 506 066	22 111 352
	C	354	53 234 496	324 814	25 778 699	162 293 520	224 721 306	62 427 786

(1) Özel sektörde bir ve iki işyerine ilişkin bilgiler 219 Sayılı KHK'nin atfta bulunduğu 53 Sayılı Kanun gereği gizlilik ilkesine uymak amacıyla verilmemiştir

Bölge imalat sanayinin çevirici güç kapasitesine bakıldığında, 1997 yılı itibariyle kurulu güç kapasitesinin 373.246 Bg-Hp olduğu bunun %24.7'sinin devlet, %75.3'ünün özel sektöre ait olduğu görülmektedir.

Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) tarafından yapılan “Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmeleri Profili” adlı çalışmada Güneydoğu Anadolu Bölgesi ilindeki küçük ve orta ölçekli sanayi işletmeleri profili aşağıdaki gibidir:

Ölçek aralıkları itibariyle incelendiğinde; Bölgede küçük ölçekli sanayide (1-49 kişi çalıştıran işletmeler) 11.213 işyeri sayısı olduğu ve 34.553 kişinin istihdam edildiği, orta ölçekli sanayide (50-199 kişi çalıştıran işletmeler) ise 58 işyerinin olduğu ve 5.735 kişinin istihdam edildiği görülmektedir. Başka bir ifade ile bölge KOS işletmelerinde çalışanlarının toplamının %85.8'inin küçük ölçekli sanayide, %14.2'sinin de orta ölçekli sanayi işletmelerinde istihdam edilmektedir. Türkiye genelinde ise çalışanların %77'si küçük ölçekli, %22.7'si de orta ölçekli sanayi işletmelerinde istihdam edildiği görülmektedir.

Ölçeksel ve sektörel bazda yaratılan katma değer; Bölgedeki işletmelerde 872 milyar TL. katma değer yaratıldığı ve bunun %36.7'sini küçük ölçekli işletmelere, %63.3'ünün ise orta ölçekli sanayi işletmelerine ait olduğu görülmektedir.

Tablo 24'de küçük ve orta ölçekli işletmelerin sayısı, istihdam durumu ve katma değeri bölge ve Türkiye geneli itibariyle verilmektedir.

**TABLO 24: KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ SANAYİ İŞLETMELERİ İŞYERİ SAYISI
İSTİHDAM DURUMU VE KATMA DEĞER**

ÖLÇEK	TÜRKİYE						GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ					
	İşyeri		İstihdam		Katma Değer		İşyeri		İstihdam		Katma Değer	
	Adet	%	Kişi	%	Milyar TL	%	Adet	%	Kişi	%	Milyar TL	%
Küçük Ölçekli	194.546	98.86	721.469	77.2	37.900	51.6	11.213	99.48	34.553	85.76	320	36.70
1-9	186.574	94.81	545.809	58.4	20.700	28.2	11.032	97.88	30.597	75.95	-	-
10-49	7.972	4.05	175.660	18.8	17.200	23.4	181	1.60	3.956	9.81	320	36.70
Orta Ölçekli	2.247	1.14	213.676	22.8	35.600	48.4	58	0.52	5.735	14.24	552	63.30
50-99	1.405	0.71	97.356	10.4	14.600	19.9	33	0.29	2.240	5.56	210	24.08
100-199	842	0.43	116.319	12.4	21.000	28.5	25	0.23	3.495	8.68	342	39.22
TOPLAM	196.793	100.0	935.145	100.0	73.500	100.0	11.271	100.0	40.288	100.0	872	100.0

KAYNAK: KOSGEB

3.2. Tarımsal Potansiyel

Bölge tarımsal hasılasının yıllar itibariyle gelişimi Tablo 25'de verilmiştir.

TABLO 25: BÖLGE TARIMSAL HASILASININ TÜRKİYE İÇİNDEKİ YERİ (Cari Fiyatlarla)

YILLAR	TÜRKİYE (1)		GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ (2)		(2) / (1) (%)
	Değer Milyar TL	Gelişme Hızı (%)	Değer Milyar TL.	Gelişme Hızı (%)	
1987	13.314	-	1.038	-	7,80
1988	22.303	67.5	1.836	76.8	8,23
1989	37.704	69.1	2.844	54.9	7,54
1990	68.692	82.2	5.818	104.5	8,47
1991	96.074	39.9	9.043	55.4	9,41
1992	163.827	70.5	14.205	57.1	8,67
1993	305.525	86.5	26.425	86.0	8,65
1994	598.169	95.8	60.670	129.6	10,14
1995	1.218.178	103.7	125.008	106.0	10,26
1996	2.489.774	104.4	243.190	94.5	9,77
1997	4.170.001	67.5	429.946	76.8	10,31

KAYNAK: DİE

Tablodan da görüldüğü gibi, cari fiyatlarla bölge tarımsal hasılası 1.038 Milyar TL. iken, 1987-1997 döneminde 414 kat artarak 1997 yılında 429.946 Milyar TL. olarak gerçekleşmiştir. Bölge tarımsal hasılasının Türkiye tarımsal hasılası içindeki payı 1987 yılında %7.8 iken, 1997 yılında bu oran %10.31 düzeyine yükseldiği görülmektedir.

Bitkisel Üretim

1997 yılı itibarıyla bölgede üretilen bitkisel ürünlerin üretim değeri toplam olarak 391.053 Milyar TL. olup bunun %62.6'sını tarla ürünleri üretimi, %19.5'ini sebze ürünleri, %17.9'unu ise meyve üretimi oluşturmaktadır. Bitkisel üretim, pazarlanan malın değeri ile incelendiğinde ise, bölge bitkisel üretiminin 313.842 Milyar TL.lik bölümünün pazarlandığı ve bunun da %61.7'sini tarla ürünleri, %19.9'unu sebze ürünleri ve %18.4'ünü ise meyve ürünlerinin oluşturduğu görülmektedir. Tablo 26'da Bölge ve Türkiye bitkisel üretim değerleri verilmektedir.

TABLO 26: GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ VE TÜRKİYE BİTKİSEL ÜRETİM DEĞERİ (1997)

	Türkiye				Güneydoğu Anadolu Bölgesi				Bölge/Türkiye (%)		
	Üretilen		Pazarlanan		Üretilen		Pazarlanan		Üretilen		Pazarlanan
	Ton	Milyon TL.	Milyon TL.	(%)	Ton	Milyon TL.	Milyon TL.	(%)	Miktar	Değer	Değer
Tarla ürünleri	60.582.374	1.925.741.745	1.454.920.871	52,4	4.414.770	244.627.760	193.561.389	61,67	7,29	12,70	13,30
Tahıllar	29.650.575	861.812.547	517.308.526	35,6	2.836.440	87.022.889	51.828.757	16,51	9,57	10,10	10,02
Baklagiller	1.699.960	116.356.910	81.087.834	5,6	513.392	35.730.292	25.805.186	8,22	30,20	30,71	31,82
Endüstriyel bitkiler	19.577.072	614.014.548	595.029.841	40,9	432.550	112.918.127	108.609.004	34,61	2,21	18,39	18,25
Yağlı tohumlar	2.254.767	84.182.416	78.573.073	5,4	478.556	2.268.134	2.026.312	0,65	21,22	2,69	2,58
Yumru bitkiler	7.400.000	249.375.324	182.921.597	12,6	153.832	6.688.318	5.292.130	1,69	2,08	2,68	2,89
Sebzeler	18.784.662	835.065.055	674.507.261	24,3	1.828.184	76.298.402	62.715.278	19,98	9,73	9,14	9,30
Yaprağı yenen sebzeler	1.527.400	63.052.557	47.798.071	7,1	13.670	608.077	260.303	0,08	0,89	0,96	0,54
Baklagil sebzeler	595.500	55.734.938	39.870.126	5,9	6.361	492.844	343.493	0,11	1,07	0,88	0,86
Meyvesi yenen sebzeler	15.933.000	679.810.456	556.990.011	82,6	1.742.884	71.669.536	59.369.216	18,92	10,94	10,54	10,66
Soğans, yumru ve kök sebzeler	643.750	31.470.942	25.262.013	3,7	65.269	3.527.945	2.742.266	0,87	10,14	11,21	10,86
Diğer sebzeler	85.012	4.996.162	4.587.040	0,7	0	0	0		0,00	0,00	0,00
Meyveler	11.893.090	793.949.583	645.202.514	23,3	732.780	70.126.851	57.565.345	18,34	6,16	8,83	8,92
Yumuşak çekirdekli	3.060.100	144.380.949	109.610.998	17,0	11.070	832.782	603.339	0,19	0,36	0,58	0,55
Taş çekirdekli	1.724.400	147.221.046	108.269.240	16,8	58.968	6.271.526	4.747.337	1,51	3,42	4,26	4,38
Turunçgiller	1.433.000	65.337.762	61.561.039	9,5	0	0	0		0,00	0,00	0,00
Sert kabuklular	689.000	169.200.035	150.483.399	23,3	74.248	28.324.973	25.513.491	8,13	10,78	16,74	16,95
Üzümsü meyveler	4.234.590	230.209.791	177.715.438	27,5	588.494	34.697.570	26.701.178	8,51	13,90	15,07	15,02
Çay	752.000	37.600.000	37.562.400	5,8	0	0	0	0	0,00	0,00	0,00
Toplam	91.260.126	3.554.756.383	2.774.630.646	100,0	6.975.734	391.053.013	313.842.012	100,00	7,64	11,00	11,31

Kaynak: DİE, Tarımsal Yapı 1997

Tablo 27'de ise Bölgede bulunan tarımsal araç ve gereç sayısı Türkiye geneli ile karşılaştırmalı olarak verilmektedir. Tablodan görüldüğü gibi, bölgenin tarımsal araç ve gereç sayısı ülke genelinin oldukça düşük kısmını oluşturmaktadır.

TABLO 27 : İL TARIMSAL ARAÇ VE GEREÇ SAYISI (1997)

Tarımsal Araç ve Gereç Adı	MİKTAR (Adet)		(%)
	Türkiye (1)	G.Doğu A. (2)	(2)/(1)
Karasaban	214.471	39.175	18,27
Hayvan pulluğu	334.318	13.734	4,11
Kulaklı traktör pulluğu	819.362	33.520	4,09
Döner kulaklı traktör pulluğu	20.466	1.717	8,39
Ark pulluğu	49.704	2.097	4,22
Diskli traktör pulluğu	59.165	6.697	11,32
Diskli anız pulluğu (Vanvey)	34.586	1.919	5,55
Toprak frezesi (Rotovator)	28.300	548	1,94
Kültivatör	369.040	30.122	8,16
Merdane	56.472	5.705	10,10
Diskli ve diğer tırmıklar	166.617	3.613	2,17
Dişli tırmık	345.772	1.099	0,32
Karma tırmık	25.115	336	1,34
Traktörle çekilen çapa makinası	111.281	2.241	2,01
Tahıl mibzeri	79.593	8.210	10,31
Kombine tahıl mibzeri	130.606	7.605	5,82
Pancar mibzeri	7.962	19	0,24
Üniversal mibzer	61.573	496	0,81
Çiftlik gübre dağıtıcısı	1.687	93	5,51
Kimyevi gübre dağıtıcısı	260.378	10.808	4,15
Harman makinası	132.265	2.361	1,79
Tıraz makinası	24.499	936	3,82
Döven	92.055	6.900	7,50
Sapdöver	89.633	5.327	5,94
Kendi yürür biçer döver	12.385	482	3,89
Traktörle çekilen çayır biçme makinası	28.805	1.712	5,94
Pamuk toplama makinası	10	1	10,00
Selektör	3.506	455	12,98
Yem kırma makinası	15.052	391	2,60
Sap keser	12.210	926	7,58
Tarımsal mücadele uçağı	54	0	0,00
Sırt pulverizatörü	540.308	11.811	2,19
Sedyeli, Motorlu pulverizatör, tozlayıcı kombine atomizör	15.549	523	3,36
Kuyruk milinden hareketli pulverizatör	187.426	4.835	2,58
Motorlu pulverizatör	65.957	1.298	1,97
Tozlayıcı	36.827	951	2,58
Atomizör	99.984	711	0,71
Santrifüj pompa	85.270	2.847	3,34
Motopomp (elektrik motorlu)	131.233	4.829	3,68
Motopomp (termik motorlu)	197.839	3.791	1,92
Derin kuyu pompa	68.525	5.494	8,02
Yağmurlama tesisi	152.389	745	0,49
Krema makinası	306.347	2.562	0,84
Kuluçka makinası	898	12	1,34
Civciv makinası	1.527	18	1,18
Süt sağma makinası(sabit)	5.151	44	0,85
Süt sağma makinası(seyyar)	69.944	408	0,58
Tarım arabası(Römork)	854.171	39.134	4,58
Su tankeri (tarımda kullanılan)	145.458	15.758	10,83
Traktör	874.995	43.320	4,95

KAYNAK: DİE

Hayvancılık

Bölge ve Türkiye geneli itibariyle canlı hayvan varlığı tablo halinde aşağıda verilmektedir (Tablo 28).

TABLO 28: BÖLGE VE TÜRKİYE CANLI HAYVAN VARLIĞI, 1997

Hayvan Türü	Hayvan Varlığı (Baş)		Pay (%) (2)/(1)
	Türkiye (1)	G.Doğu A. Böl. (2)	
Koyun	30.238.000	3.909.220	12,93
Koyun(merinos)	633.168	250	0,04
Koyun(Yerli)	21.382.184	2.686.215	12,56
Kuzu(Merinos)	228.832	80	0,03
Kuzu(Yerli)	7.993.816	1.222.675	15,30
Kıl keçisi	7.761.000	1.339.940	17,27
Kıl keçisi	5.637.262	991.524	17,59
Kıl keçisi Oğlağı	2.123.738	348.416	16,41
Tiftik keçisi	615.000	58.160	9,46
Tiftik keçisi	450.503	42.787	9,50
Tiftik keçisi Oğlağı	164.497	15.373	9,35
Sığır	11.185.000	590.090	5,28
Sığır(Kültür)	1.104.302	21.105	1,91
Sığır(Kültür melezi)	3.025.719	86.655	2,86
Sığır(Yerli)	3.204.204	305.733	9,54
Dana(Kültür)	610.698	10.895	1,78
Dana(Kültür melezi)	1.664.281	31.855	1,91
Dana(Yerli)	1.575.796	133.847	8,49
Manda	194.000	4.080	2,10
Manda	138.660	2.822	2,04
Manda Yavrusu	55.340	1.258	2,27
At	345.000	52.130	15,11
Katır	142.000	25.550	17,99
Eşek	640.000	72.120	11,27
Deve	1.400	320	22,86
Tavuk	166.272.480	3.524.520	2,12
Et Tavuğu	104.870.700	455.700	0,43
Yumurta Tavuğu	61.401.780	3.068.820	5,00
Hindi	5.327.500	718.290	13,48
Ördek	1.828.790	95.310	5,21
Kaz	1.794.610	129.610	7,22
Arı Kovanı	4.002.302	112.789	2,82

Kaynak: DİE, Tarımsal Yapı 1997

Tablodan görüleceği gibi, Türkiye koyun varlığının %12.93'ünü, kıl keçisinin %17.27'sini, tiftik keçisinin %9.46'sını, sığırın %5.28'ini oluşturmaktadır. Aynı şekilde Bölge, Türkiye tavuk varlığının %2.12'sini, hindinin %13.48'ini, ördeğin %5.21'ini, kazın %7.22'sini ve arı kovanının %2.82'sini teşkil etmektedir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi hayvan varlığının gelişimi geçmiş dönemler itibariyle incelendiğinde, Bölgede kümes hayvanları dışındaki hayvan türlerinde sayının azaldığı dikkati çekmektedir. Nitekim Tablo 29'da Bölgeye yönelik olarak verilen hayvan sayılarına bakıldığında, 1983-1997 döneminde büyükbaş hayvanlarda %40.3, küçükbaş hayvanlarda ise %39.8 oranında bir düşmenin olduğu dikkati çekmektedir. Büyükbaş hayvanlar içerisinde ise en yüksek düşüş %85.7 oran ile manda varlığında olurken, sığır varlığındaki azalış %39 düzeyinde olmuştur. Yine küçükbaş hayvanlarda en fazla düşüş %87.4 oran ile tiftik keçisinde olurken, bunu %48.6 ile kıl keçisi izlemiştir. Bölge hayvan varlığı içerisinde en yüksek paya sahip olan koyun sayısında ise, 1983-1997 döneminde %31.9 düzeyinde bir düşüş meydana gelmiştir.

İncelenen dönemde Bölge kanatlı hayvan sayısında ise %26 oranında bir artış yaşanarak, 1983 yılında 3.367.053 olan kanatlı hayvan (tavuk+hindi) sayısı 1997 yılında 4.242.810'a yükselmiştir. 1983-1997 döneminde Bölge hayvan varlığının gelişimi Tablo 29'de verilmektedir.

TABLO 29: GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ HAYVAN SAYISININ GELİŞİMİ

Hayvan Türü	1983	1989	1997	1983-1997 Değişim	
	Adet	Adet	Adet	Adet	%
Büyükbaş Hayvan	995.831	854.428	594.170	-401.661	-40,33
Sığır	967.261	841.255	590.090	-377.171	-38,99
Manda	28.570	13.173	4.080	-24.490	-85,72
Küçükbaş Hayvan	8.808.950	7.517.750	5.307.320	-3.501.630	-39,75
Koyun	5.741.950	5.521.890	3.909.220	-1.832.730	-31,92
Kılkeçi	2.605.650	1.924.270	1.339.940	-1.265.710	-48,58
Tiftik Keçi	461.350	71.590	58.160	-403.190	-87,39
Kümes Hayvanları	3.367.053	4.807.250	4.242.810	875.757	26,01
Tavuk	2.895.078	4.267.307	3.524.520	629.442	21,74
Hindi	471.975	539.943	718.290	246.315	52,19

KAYNAK: DİE

Tablodan da görüldüğü gibi, gibi sığır ve koyun varlığında önemli miktarda azalış gerçekleşmiştir. Bunda 1980 ve 1990'lı yıllarda izlenen tarım ve hayvancılık politikalarının menfi etki yaptığı düşünülmektedir. Nüfusunun halen önemli bir kesimi tarım ve hayvancılıkla uğraşan ülkemizde hayvancılığa gereken önemin verilmediği ve desteklenmediği, bu nedenle de hayvancılığın yok olma noktasına geldiği gözlenmektedir. Oysa ki, ülkemizde temel gıda maddesi olan etin kişi başına tüketiminin gelişmiş ülkelere göre çok gerilerde olduğu bir gerçektir. Gerek sağlıklı bir toplum için dengeli beslenme açısından gerekse tarım ve hayvancılıkta istihdam edilen nüfusun refah düzeyini yükseltmesi bakımından hayvancılığın desteklenmesi yönünde acil olarak önlem alınması gerekmektedir.

Ülkemizde hayvancılığın geliştirilmesinin yukarıda ifade edilen yararlarının yanısıra köyden kente olan nüfus hareketlerini yavaşlatacağı, kentlerde yığılmayı önleyeceği, sağlıksız ve çarpık kentleşmeyi durduracağı aşikardır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi hayvan varlığındaki azalışın Türkiye genelinin üzerinde olmasının yanı sıra özellikle 1989-1997 dönemindeki düşüşün 1983-1989 dönemine göre daha yüksek olduğu gözlenmektedir. Bunda da ülkemiz genelinde hayvancılığa uygulanan olumsuz politikaların yanısıra söz konusu dönemde Bölgede yoğun olarak yaşanan terör ve şiddet olaylarının etkili olduğu düşünülmektedir.

Bölge ve Türkiye hayvansal ürünler üretimi karşılaştırıldığında, Bölgenin Türkiye hayvansal ürünler üretimi içinde süt üretiminin %5.67'sini, et üretiminin %7.27'sini, deri üretiminin %12.88'ini, yapağı üretiminin %13.7'sini, kıl üretiminin %23.09'unu, tiftik üretiminin %8.84'ünü, beyaz etin %1'ini, yumurtanın %3.2'sini ve ipek kozasının %7.45'ini oluşturduğu görülmektedir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye geneli itibariyle hayvansal ürünler üretimi Tablo 30'da verilmektedir.

TABLO 30: BÖLGE VE TÜRKİYE HAYVANSAL ÜRÜNLER ÜRETİMİ (1997)

Hayvansal Ürünler	Miktar (Ton)		Pay (%) (2)/(1)
	Türkiye (1)	G.Doğu A. Böl. (2)	
Süt	10.076.526	571.708	5,67
Koyun sütü	826.348	128.557	15,56
Kıl keçisi sütü	243.044	45.525	18,73
Tiftik keçisi sütü	6.258	547	8,74
İnek sütü	8.914.176	395.830	4,44
Manda sütü	86.700	1.249	1,44
Et¹	516.946	42.742	8,27
Koyun eti	116.104	18.947	16,32
Kıl keçisi eti	15.142	2.761	18,23
Tiftik keçisi eti	450	27	6,00
Sığır eti	379.542	20.997	5,53
Manda eti	5.640	10	0,18
Deve eti	15	0	0,00
Domuz eti	53	0	0,00
Deri (Adet)	10.736.600	1.382.630	12,88
Koyun derisi	7.089.830	1.052.247	14,84
Kıl keçisi derisi	970.440	170.229	17,54
Tiftik keçisi derisi	27.500	1.751	6,37
Sığır derisi	2.608.070	158.296	6,07
Manda derisi	39.930	107	0,27
Deve derisi	58	0	0,00
Domuz derisi	772	0	0,00
Yapağı	45.632	6.251	13,70
Kıl	3.071	709	23,09
Tiftik	690	61	8,84
Beyaz et	471.928	4.566	0,97
Tavuk eti	471.415	4.512	0,96
Hindi eti	376	45	11,97
Ördek eti	40	0	0,00
Kaz eti	97	9	9,28
Yumurta²	755.585	24.146	3,20
Bal	63.319	1.120	1,77
Balmumu	3.753	61	1,63
İpek kozası	161	12	7,45

(1)Mezbaha,kombina ve kurban bayramı kesimlerini kapsar. (2)16000 adet yumurta 1 ton kabul edilmiştir. Kaynak: DİE, Tarımsal Yapı 1997

Bölge ve Türkiye geneli itibariyle sağılan ve kesilen hayvan sayıları Tablo 31'de verilmiştir. Bölgede sayılan hayvan sayısının türler itibariyle Türkiye toplamına oranları kıl keçisi için %18.22, koyun için %12.46, tiftik keçisi için %11 ve inek için %5.78'e tekabül etmektedir.

Kesilen hayvan sayısı açısından bu oranlar tiftik keçisi için %17.28, koyun için %14.75, sığır için %6.28 ve manda için %0.27 olmaktadır.

TABLO 31: BÖLGE VE TÜRKİYE SAĞILAN VE KESİLEN HAYVAN SAYILARI (1997)

	Miktar (Baş)		Pay (%) (2)/(1)
	Türkiye (1)	G.Doğu A. Böl. (2)	
Sağılan Hayvan Sayısı			
Koyun	17.168.690	2.138.425	12,46
Kıl keçisi	4.111.260	749.201	18,22
Tiftik keçisi	295.930	33.971	11,48
İnek	5.594.290	323.193	5,78
Manda	92.210	1.538	1,67
Kesilen Hayvan Sayısı			
Koyun	6.488.056	957.196	14,75
Kıl keçisi	896.975	154.990	17,28
Tiftik keçisi	25.347	1.593	6,28
Sığır	2.382.346	143.944	6,04
Manda	36.296	97	0,27
Deve	53	0	0,00
Domuz	702	0	0,00

Kaynak: DİE, Tarımsal Yapı 1997

Sağılan ve kesilen hayvanların verim düzeyi bölge ve ülke geneli açısından karşılaştırıldığında, koyun sütü, kılkeçisi sütü, koyun eti ve kılkeçisi eti ürünlerinde bölge veriminin ülke ortalamalarının üstünde olduğu görülmektedir (Tablo 32 ve 33).

TABLO 32: SÜT ÜRETİMİ VE HAYVAN BAŞINA VERİM (1997)

Hayvan Türü	Türkiye		G.Doğu Anadolu Böl.	
	Üretim (Ton)	Verim (Kg)	Üretim (Ton)	Verim (Kg)
Koyun sütü	826.348	48	128.557	60
Kıl keçisi sütü	243.044	59	45.525	61
Tiftik keçisi sütü	6.258	21	547	16
İnek sütü	8.914.176	1.593	395.830	1.225
Manda sütü	86.700	940	1.249	812

TABLO 33: ET ÜRETİMİ VE HAYVAN BAŞINA KARKAS AĞIRLIK (1997)

Hayvan Türü	Türkiye		G.Doğu Anadolu Böl.	
	Üretim	Karkas	Üretim	Karkas
	(Ton)	Ağırlık (Kg)	(Ton)	Ağırlık (Kg)
Koyun eti	116.104	18	18.947	20
Kıl keçisi eti	15.142	17	2.761	18
Tiftik keçisi eti	450	18	27	17
Sığır eti	379.542	159	20.997	146
Manda eti	5.640	155	10	103
Deve eti	15	283	0	0
Domuz eti	53	75	0	0

KAYNAK: DİE, Tarımsal Yapı 1997.

Bölge canlı hayvan varlığının Türkiye geneli içindeki yeri üretim değeri açısından incelendiğinde oldukça düşük oranlar ortaya çıkmaktadır. Buna göre bölge küçükbaş canlı hayvan üretim değeri Türkiye genelinin %4.7'sini oluştururken, bu oran büyükbaş hayvanlarda %1.53'e, kümes hayvanlarında %2.5'e düşmektedir.

Pazarlanan ürünlerin değeri açısından incelendiğinde ise, Bölge küçükbaş canlı hayvan değerinin Türkiye genelinin %13.4'ünü, büyükbaş hayvanlarda %4.8'ini, kümes hayvanlarında da %4.2'sini oluşturduğu görülmektedir.

Hayvansal ürünler üretim değeri içinde en yüksek payı %25.3 oran ile kıl üretimi oluştururken, bunu %10.6 ile deri üretimi izlemektedir.

TABLO 34: BÖLGE VE TÜRKİYE CANLI HAYVAN VE HAYVANSAL ÜRÜNLER ÜRETİM DEĞERİ (1997)

	TÜRKİYE			G.Doğu Anadolu Böl.			Bölge/Türkiye	
	Üretim Değeri (1) Milyon TL	Pazarlananın		Üretim Değeri (3) Milyon TL	Pazarlananın		(3)/(1) (%)	(4)/(2) (%)
		Değeri (2) Milyon TL	Pay (%)		Değeri (4) Milyon TL	Pay (%)		
Canlı Hayvanlar	1.289.358.007	447.814.846	100,00	51.398.590	33.041.695	100,00	2,56	7,38
Küçükbaş Hayvan	390.797.048	137.628.003	30,73	40.487.819	18.402.052	55,69	4,71	13,37
Büyükbaş Hayvan	800.535.506	252.346.876	56,35	10.463.122	12.217.845	36,98	1,53	4,84
Kümes Hayvanları	98.014.422	57.828.509	12,91	447.649	2.421.798	7,33	2,47	4,19
Hayvansal Ürünler	1.202.372.190	642.377.196	100,00	64.247.570	31.662.580	100,00	2,63	4,93
Süt	519.530.558	98.710.806	15,37	32.431.491	6.161.983	19,46	1,19	6,24
Et ¹	338.122.743	320.687.804	49,92	21.881.685	20.390.528	64,40	6,03	6,36
Deri	12.452.887	12.452.887	1,94	1.324.753	1.324.753	4,18	10,64	10,64
Yapağı	10.329.913	1.962.683	0,31	1.663.447	316.055	1,00	3,06	16,10
Kıl	437.830	424.695	0,07	114.193	110.767	0,35	25,30	26,08
Tiftik	221.864	215.208	0,03	22.500	21.825	0,07	9,84	10,14
Beyaz et	137.750.251	137.750.251	21,44	1.271.154	1.271.154	4,01	0,92	0,92
Yumurta	142.820.683	48.559.032	7,56	4.595.016	1.562.305	4,93	1,09	3,22
Bal	38.228.725	20.261.224	3,15	898.470	476.189	1,50	1,25	2,35
Balmumu	2.391.835	1.267.673	0,20	37.962	20.120	0,06	0,84	1,59
İpek kozası	85.925	85.925	0,01	6.900	6.900	0,02	8,03	8,03

(1)Mezbaha,kombina ve kurban bayramı kesimlerini kapsar

Kaynak: DİE, Tarımsal Yapı 1997

Tarımsal Krediler

Bölge Tarımsal kredi durumu incelendiğinde, 1996 yılı itibariyle 15.317 milyar TL tarımsal kredi verildiği ve bu kredi miktarının Türkiye geneli içerisinde %2.24 gibi düşük bir paya sahip olduğu dikkati çekmektedir. Bölge ve Türkiye geneline verilen tarımsal kredilerin dağılımı Tablo 35' de verilmektedir.

TABLO 35 : TARIMSAL KREDİLER (1996)

	Türkiye (1)		G.Doğu Ana. Bölgesi (2)		(2)/(1) (%)
	Milyar TL	%	Milyar TL	%	
Bitkisel üretim kredileri	41.864	6.12	4.041	26.38	9,65
Hayvansal üretim kredileri	77.780	11.37	2.287	14.93	2,94
Kimyevi gübre kredileri	10.125	1.48	2.563	16.73	25,31
Tarımsal araç ve gereç kredileri	16.687	2.44	2.088	13.63	12,51
Su ürünleri kredileri	1.672	0.24	5	0.03	0,30
Tarımsal sanayii kredileri	46	0.01	5	0.03	10,87
Tarım kredi kooperatiflerine verilen krediler	91.107	13.32	3.140	20.50	3,45
Tarım satış kooperatiflerine verilen krediler	40.301	5.89	1.188	7.76	2,95
Kamu kurum ve kuruluşlarına verilen krediler	404.345	59.12	-	-	-
TOPLAM	683.927	100.00	15.317	100.00	2,24

KAYNAK : DİE

3.3. Ormancılık

Güneydoğu Anadolu Bölgesi ormancılık faaliyetleri açısından değerlendirildiğinde, bölgenin orman ürünleri hasılasının oldukça düşük düzeyde olduğu dikkati çekmektedir. Nitekim 1987-1997 dönemi bölge ormancılık hasılasının Türkiye ormancılık hasılası içinde %2 ila %3 düzeyinde bir paya sahip olduğu görülmektedir.

TABLO 36: BÖLGE VE TÜRKİYE ORMANCILIK HASILASININ GELİŞİMİ
(Cari Fiyatlarla) (Milyar TL)

YILLAR	TÜRKİYE (1)		G.DOĞU ANADOLU B. (2)		(2) / (1) (%)
	Değer	Gelişme Hızı (%)	Değer	Gelişme Hızı (%)	
1987	802	-	23	-	2,87
1988	1.370	70.8	47	101.6	3,43
1989	2.050	49.7	64	36.1	3,12
1990	2.903	41.6	95	48.1	3,27
1991	3.742	28.9	131	38.1	3,50
1992	9.890	164.3	323	145.7	3,27
1993	14.683	48.5	263	-18.6	1,79
1994	19.330	31.7	487	85.6	2,52
1995	41.907	116.8	821	68.5	1,96
1996	82.853	97.7	1.683	127.0	2,03
1997	112.092	35.3	2.253	20.9	2,01

KAYNAK : DİE

3.4. Madencilik

Türkiye ham petrol üretiminin tamamının yapıldığı Güneydoğu Anadolu Bölgesi, maden varlığı açısından önemli bir potansiyele sahiptir. 1997 yılı itibariyle bölge GSYİH'sı içinde %3.1 paya sahip olan madencilik sektörü, Türkiye madencilik hasılasının ise %14'ünü oluşturmaktadır.

TABLO 37: BÖLGE VE TÜRKİYE MADENCİLİK HASILASININ GELİŞİMİ
(Cari Fiyatlarla) (Milyar TL)

YILLAR	TÜRKİYE (1)		G.DOĞU ANADOLU B. (2)		(2) / (1) (%)
	Değer	Gelişme Hızı (%)	Değer	Gelişme Hızı (%)	
1987	1.475	-	340	-	23,05
1988	2.357	59.8	423	24.3	17,95
1989	4.625	96.2	935	120.8	20,22
1990	6.269	35.6	1.508	61.4	24,05
1991	9.762	55.7	2.471	63.8	25,31
1992	14.946	53.1	3.594	45.5	24,05
1993	21.814	45.9	4.197	16.8	19,24
1994	54.099	148.0	9.055	115.8	16,74
1995	98.545	82.2	16.495	82.2	16,74
1996	183.080	85.8	25.628	55.4	14,00
1997	336.889	84.0	46.763	82.5	13,88

KAYNAK : DİE

3.5. Teşvik Durumu

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde teşvik ve izin belgesi almış yatırım projeleri sayısı 1985-1990 döneminde yüksek olmakla beraber, 1990 yılından sonra özellikle 1992-1995 döneminde bu sayı düşük düzeylere inmiştir. 1995 yılından sonra bölgeye verilen teşvik belgesi sayısında artış olmakla beraber, bu sayı 1990 yılındaki teşvik belgesi adedinden bir hayli azdır. Nitekim 1990 yılında Bölgede alınan teşvik belgesi sayısı Türkiye toplamının %36'sını oluştururken, bu oran 1999 yılında %6 civarında gerçekleşmiştir.

Bu göstergeler genel olarak bölge düzeyinde son yıllarda yatırım eğilimlerinde bir gerileme olduğuna işaret etmektedir (Tablo 38).

3.6. Kamu Yatırım Harcamaları

Güneydoğu Anadolu Bölgesi kamu yatırım harcamalarının gelişimine bakıldığında, 1990 yılı itibariyle, (1998 yılı fiyatlarıyla) 125.340 milyar TL. olan kamu yatırım harcamaları toplamının 1994 yılına kadar reel olarak düştüğü, 1995 yılından itibaren artış göstermekle birlikte 1997 yılına gelindiğinde 1990 seviyesinin yaklaşık olarak %50'sine ancak erişebildiği görülmektedir.

Bölgede yapılan kamu yatırım harcamalarının Türkiye içindeki yeri incelendiğinde, 1990 yılında nispeten yüksek olan oranın (%5.2) yıllar itibariyle ortalama %3 civarında seyrederek 1997 yılında %3.3 olduğu görülmektedir. Bu gelişmelere paralel olarak, 1990-1992 yıllarında nispeten yüksek olan kişi başına düşen kamu yatırım harcaması takibeden yıllarda daha düşük düzeyde seyretmiştir.

1990-1997 döneminde Güneydoğu Anadolu Bölgesi kamu yatırım harcamaları tutarı Türkiye geneli ile mukayeseli olarak verilmektedir (Tablo 39).

TABLO 38: YILLAR İTİBARIYLA TÜRKİYE VE BÖLGE'YE VERİLMİŞ TEŞVİK BELGELERİNİN DAĞILIMI

Yıllar	Türkiye			Güneydoğu Anadolu Bölgesi			Bölge/Türkiye (%)		
	Miktar Adet	Toplam Yatırım Milyon Tl	İstihdam Kişi	Miktar Adet	Toplam Yatırım Milyon Tl	İstihdam Kişi	Miktar	Toplam Yatırım	İstihdam
1990	3.137	68.516.361	181.512	1.129	17.387.481	38.302	35,99	25,38	21,10
1991	1.770	98.121.383	171.477	258	9.928.379	19.154	14,58	10,12	11,17
1992	1.545	146.466.666	112.276	31	2.231.450	1.525	2,01	1,52	1,36
1993	3.032	651.445.046	496.197	96	34.197.574	5.004	3,17	5,25	1,01
1994	1.402	383.569.402	91.783	54	20.921.502	4.070	3,85	5,45	4,43
1995	4.954	3.284.848.655	374.945	276	326.381.712	29.608	5,57	9,94	7,90
1996	5.032	3.158.692.593	272.231	315	212.422.519	17.773	6,26	6,73	6,53
1997	5.152	3.816.374.637	336.212	416	251.869.358	19.459	8,07	6,60	5,79
1998	4.307	4.239.857.869	289.145	323	309.469.356	22.186	7,50	7,30	7,67
1999*	2.695	4.250.533.855	179.623	152	172.487.955	7.315	5,64	4,06	4,07
TOPLAM	33.026	20.098.426.467	2.505.401	3.050	1.357.297.286	164.396	9,24	6,75	6,56

*30 Kasım 1999 itibariyle
Kaynak : Hazine Müsteşarlığı

TABLO 39 : 1990-1997 DÖNEMİ KAMU YATIRIM HARCAMALARININ GELİŞİMİ
(1998 Yılı Fiyatlarıyla)

Yıllar	Türkiye			Güneydoğu Anadolu Bölgesi			Bölge/ Türkiye (%)
	Harcama Tutarı Milyon TL.	Nüfus *	KB Kamu Yatırımı TL.	Harcama Tutarı Milyon TL.	Nüfus *	KB Kamu Yatırımı TL.	
1990	2.401.441.898	56.473.035	42.523.691	125.340.106	5.158.013	24.300.076	5,22
1991	2.385.485.616	57.344.826	41.598.969	80.381.101	5.286.682	15.204.452	3,37
1992	2.417.654.722	58.230.074	41.519.005	70.558.239	5.418.561	13.021.582	2,92
1993	2.481.152.455	59.128.989	41.961.693	53.384.308	5.553.729	9.612.336	2,15
1994	1.596.604.050	60.041.780	26.591.551	33.828.383	5.692.269	5.942.864	2,12
1995	1.320.520.899	60.968.663	21.659.010	48.437.125	5.834.266	8.302.180	3,67
1996	1.661.411.926	61.909.854	26.835.985	62.915.463	5.979.804	10.521.325	3,79
1997	2.097.564.915	62.865.574	33.365.876	68.926.579	6.128.973	11.246.024	3,29
TOPLAM	16.361.836.481	-	-	543.771.304			3,32

Kaynak : DPT, İller ve Bölgeler İtibariyle Çeşitli Göstergeler, Şubat 1999

(*): 1990, 1997 yılları nüfusu kullanılarak $P_n = P_0(1+r)^t$ formülü ile tahmin edilmiştir.

DOĞU ANADOLU BÖLGESİ
EKONOMİK VE SOSYAL DURUM

1. COĞRAFI KONUM, DOĞAL YAPI VE İKLİM ÖZELLİKLERİ

Türkiye'nin doğusunda İç Anadolu Bölgesinin bitiminden başlayıp İran'a kadar uzanan bir alanı kaplayan Doğu Anadolu Bölgesi 145.360 km² yüzölçümüyle ülkenin ikinci büyük coğrafi bölgesidir.

Doğu Anadolu Bölgesi yeryüzü şekilleri bakımından ülkenin en dağlık bölgesi olup ortalama yükseklik 2000 metredir. Doğu Anadolu Bölgesinde dağlar genellikle tek dağlar ya da büyük ve geniş dağ kütleleri biçiminde bulunmaktadır.

Bölgenin batı kesiminde, Erzincan-Kemaliye arasında uzanan Munzur Dağları, Bingöl Dağları, Şeytan Dağları, Palandöken Dağları, Dumlulu Dağları, Kargapazarı Dağları, Karasu-Aras Dağları ve Allahüekber Dağları bölgede bulunan en önemli sıradağlardır. Bölgede yer alan tek dağların ise çoğu volkanik kökenlidir. Faal yanardağın bulunmadığı bölgede yüksekliği bakımından ülkenin en büyük sönmüş yanardağı olan Büyük Ağrı Dağı (5132 m), Küçük Ağrı Dağı (3925 m) Tendürek Dağı (3542 m), Süphan Dağı (4.058 m) ve Nemrut Dağı (2800 m) bölgede yer alan başlıca tek dağlardır.

Bölgenin kuzeyinde bulunan Erzurum-Kars Platosunun çoğu bölümü eski lavlarla kaplıdır. Platoda Allahuekber Dağı gibi yüksek kütlelerle, Erzurum, Erzincan, Pasinler ve daha doğuda Iğdır gibi çukur ovalar uzanır. Güneyde ise Van Gölü Havzası ve Murat Irmağı Havzası yer alır. Bu iki havza volkanlar dizisiyle birbirinden ayrılır. Van Gölü Havzasının güneyi ise Türkiye'nin en büyük gölü olan Van Gölüyle kaplıdır. Doğuda İran sınırındaki yüksek dağlıklar arasında ise yüksek bir plato vardır. Murat ırmağı havzasında da dağ kütleleri ve bunların arasında ovalar yer almaktadır. Doğu Anadolu Bölgesinin güney sınırını geniş bir yay çizen Güneydoğu Toroslar çevirmektedir.

Karasal iklimin hüküm sürdüğü Doğu Anadolu Bölgesi ülkenin en soğuk yeridir. Bölgede kışlar çok soğuk geçer ve kuzeydoğuya gittikçe de sertleşir, Kuzeydoğudaki Erzurum-Kars

yaylalarında yazlar daha serin geçer, Iğdır ovasında ise yazın sıcaklık çok artar ve yağışlar azalır.

Doğu Anadolu Bölgesinde yağışların en yoğun olduğu dönem ilkbahar aylarıdır. Yağış getiren hava akımlarına bakan yamaç ve etekler 500 mm'den çok yağış alırken dağların diğer yamaçları ve çukur bölgeleri 300 mm'den az yağış alır.

Bölgedeki bitki örtüsü, iklim özelliklerine göre şekillenmiş olup, stepler, ormanlar ve çayırlardan oluşmaktadır.

Stepler Malatya, Muş, Erzincan, Erzurum illerini takip ederek Van Gölü'ne dek uzanır. Pasinler ve Iğdır yöreleri de otsu bitkilerle kaplıdır. Otlarla kaplı bu alanlar, ilkbaharla birlikte yeşerir, Ağustosta ise tümüyle kurur ve sarı bir görünüm alır. 200'ü aşkın otsu bitki çeşidinin görüldüğü Doğu Anadolu Bölgesinde; yumak, geven, alfaotu, kekik, sütleğen, gelincik, yavşan otu, peygamber çiçeği, en çok bulunan bitkilerdir. Bölgedeki ormanlar içinde karasal iklime uyum sağlamış olan meşe ve sarıçam en yaygın görülen orman türüdür. Bingöl, Bitlis dağlarında bulunan mazi meşesi saf ormanlar biçiminde, Malatya, Tunceli ve Aşkale'ye kadar olan alanlarda ise ardıçla karışık olarak bulunur. Doğu Anadolu Bölgesindeki en gür meşe ormanları Bingöl-Bitlis dağlarının değişik kesimlerinde ve Muş'un güneydoğusunda rastlanır. Bölgede görülen bir diğer ağaç türü iğne yapraklılardan Sarıçam olup, Doğu Anadolu'nun kuzeydoğusunda Kars-Erzurum yöresinde saf ormanlar halinde bulunur. Sarıçam ormanları genel olarak 1300-2700 metre yüksekliklerde görülmektedir.

Doğu Anadolu Bölgesindeki bitki örtüsü (stepler, çayırlar ve meşe ormanları) hayvancılık açısından uygun bir zemin oluşturmaktadır. Meşe ormanları aynı zamanda yöre halkının kış aylarında ısınma gereksiniminin karşılanmasında odun olarak da kullanılmaktadır. Ancak yörede ormanların bilinçsiz bir biçimde kullanılması tahribatı arttırmış ve yöre orman varlığının giderek azalmasına yol açmıştır.

Doğu Anadolu Bölgesi Türkiye'nin en önemli akarsularına kaynak teşkil eden bir bölgedir. Ülkenin en büyük ırmağı olan Fırat Doğu Anadolu Dağlarından kaynaklanır. Fırat ırmağının uzunluğu 2.800 km olup, bunun 971 km'si Suriye sınırlarına kadar olan Türkiye topraklarında kalır. Fırat'ın önemli bir kolu olan Murat Irmağının ülke toprakları içindeki uzunluğu ise 1263 km'dir. Fırat, Ağrı, Diyarbakır, Erzurum, Erzincan, Uzunyayla, Van Gölünün batısındaki dağların, Muş-Elazığ-Malatya yörelerinin sularını toplar. Doğu Anadolu dağlarından doğan bir diğer büyük akarsu Dicle Irmağıdır. Irmağın Türkiye topraklarında kalan bölümünün uzunluğu 523 km'dir. Dicle'nin kollarından olan Büyük Zap ve Küçük Zap ırmakları da Doğu Anadolu Bölgesinden doğan akarsulardır. Doğu Anadolu Bölgesinde doğan önemli bir diğer ırmak da Aras Irmağı'dır. Doğu Anadolu'nun kuzey bölümlerinden doğan bir çok kolla büyüyen bu akarsuyun boyu 1.059 km'dir. Aras, Bingöl Dağlarının kuzey yamaçlarında doğar; kollarından Pasin Çayı, Arpaçay, Kars Çayı, Doğu Anadolu Bölgesinden doğan diğer akarsulardır.

Doğu Anadolu Bölgesi göller açısından da zengin bir bölgedir. Türkiye'nin en büyük gölü olan Van Gölü, Doğu Anadolu Bölgesinde bulunmakta olup, Van Kapalı Havzasının sularını toplar. Van Gölünün dışında Çıldır Gölü, Erçek Gölü, Hazar Gölü, Nemrut Gölü, Nazile Gölü, Haçlı Gölü, Balık Gölü ve Tortum Gölü bölgede bulunan diğer önemli göllerdir.

2. BÖLGENİN GENEL EKONOMİK VE SOSYAL GÖSTERGELERİ

2.1. Nüfus Yapısı

1997 Genel Nüfus Tespiti kesin sonuçlarına göre Doğu Anadolu Bölgesi'nin toplam nüfusu 5.614.907 kişidir. 1990-1997 dönemi yıllık nüfus artış hızı ortalama binde 6.90 olmuştur.

Nüfus sayım yıllarına göre Bölge ve Türkiye nüfusundaki gelişmeler ve yıllık nüfus artış hızları Tablo 1'de verilmiştir.

TABLO 1 : SAYIM YILLARINA GÖRE ÜLKE VE DOĞU ANADOLU BÖLGESİ NÜFUSU İLE YILLIK NÜFUS ARTIŞ HIZLARI

YILLAR	TÜRKİYE (1)		DOĞU ANADOLU BÖLGESİ(2)		PAY (%) (2)/(1)
	NÜFUS	ARTIŞ HIZI (%) (*)	NÜFUS	ARTIŞ HIZI (%) (*)	
1955	24.064.763	27,75	2.702.620	-	11,23
1960	27.754.820	28,53	3.089.927	27,15	11,13
1965	31.391.421	24,63	3.523.470	26,60	11,22
1970	35.605.176	25,19	3.982.338	24,79	11,18
1975	40.347.719	25,01	4.433.683	21,70	10,99
1980	44.736.957	20,65	4.770.981	14,77	10,66
1985	50.664.458	24,88	5.170.031	16,19	10,20
1990	56.473.035	21,71	5.346.208	6,72	9,47
1997	62.865.574	15,08	5.614.907	6,90	8,93

(*) : Yıllık Nüfus Artış Hızını kapsamaktadır.

**KAYNAK : DİE, "1990 Genel Nüfus Sayımı" Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri
"1997 Genel Nüfus Tespiti Kesin Sonuçları"**

Tablodan da izlendiği gibi; Bölgenin nüfus artış hızı, 1965 sayım yılı hariç 1955-1985 arasında yapılan sayım yıllarında, ülke nüfus artış hızının altında gerçekleşmiştir.

1997 sayım yılına göre Bölge nüfusunun %54'ü (3.028.466) şehirlerde, %46'sı (2.586.441) köylerde yaşamaktadır. 1990 nüfus sayımında şehirde yaşama oranının %43 olduğu dikkate alındığında, köyden kente iç göçün son 7 yılda hızlandığı görülmektedir. Bunda da bölgede yaşanan yoğun terör olayları nedeniyle kırsal nüfusun il ve ilçe merkezlerine doğru göç

olgusunun etkili olduğu düşünölmektedir. 1997 yılı nüfus tespitinde Türkiye genelindeki şehirde yaşama oranı ise %65 olarak belirlenmiştir.

Nüfusuna oranla ‰ –102 ile en çok göç veren bölge Doğu Anadolu Bölgesidir. 1990 Genel Nüfus Sayım sonuçlarına göre, 0-4 yaş grubu hariç, Bölge nüfusu 4.606.013 kişidir. İç göç 255.87 kişi dış göç 724.374 kişi ve net göç -468.503 kişidir. Doğu Anadolu Bölgesi illerinin göç durumuna ilişkin rakamlar karşılaştırma yapmak amacıyla Tablo 2’de verilmiştir.

TABLO 2 : DOĞU ANADOLU BÖLGESİ İLLERİNİN NET GÖÇ VE NET GÖÇ HIZLARI (1985-1990)

İller	1990 Nüfusu (1)	İç Göç	Dış Göç	Net Göç	Net Göç Hızı(‰)(2)
Kars	578.707	26.759	131.784	-105.025	-181
Tunceli	119.584	9.118	29.450	-20.332	-170
Erzurum	740.945	34.250	122.548	-88.298	-119
Muş	312.081	12.425	46.254	-33.829	-108
Ağrı	362.987	17.162	54.474	-37.312	-103
Erzincan	272.055	24.246	49.820	-25.574	-94
Bingöl	214.566	9.878	29.766	-19.888	-93
Bitlis	272.878	13.606	34.115	-20.509	-75
Malatya	626.177	36.364	71.571	-35.207	-56
Elazığ	445.873	25.880	47.044	-21.164	-47
Van	520.304	22.187	42.967	-20.780	-40
Hakkari	140.256	6.990	11.462	-4.472	-32
D. Anadolu Bölgesi	4.606.413	255.871	724.374	-468.503	-102

(1) : 1990 yılı nüfusundan 0-4 yaş nüfusu çıkarılmıştır.

(2) : 1990 nüfusu esas alınarak yapılmıştır.

Kaynak : DİE, İl ve Bölge İstatistikleri 1994.

Bölge illeri arasında ‰–181 net göç hızıyla Kars birinci sırada ve ‰–32 net göç hızıyla Hakkari sonuncu sırada yer almıştır.

2.2. İstihdam Yapısı

Nüfusun sosyal ve ekonomik niteliklerini içeren 1990 Genel Nüfus Sayım sonuçlarına göre; Doğu Anadolu Bölgesi 12 yaş ve üstü iktisaden faal nüfusun 2.198.905'i değişik faaliyet kollarında istihdam edilmekte olup toplam nüfusun %41.1'ini oluşturmaktadır.

Çalışan iktisaden faal nüfusun tarımdaki payı %71.93, sanayi iş kolundaki payı (madencilik+imalat sanayi+elektrik, gaz ve su) %3.98, ticaret sektöründeki payı %3.67, inşaat sektöründeki payı %3.19 ve toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetlerdeki payı %14.22'dir. Bölge iktisaden faal nüfusunun faaliyet kollarına göre dağılımı Türkiye ile karşılaştırmalı olarak Tablo 3'de verilmiştir.

TABLO 3 : DOĞU ANADOLU BÖLGESİ İKTİSADİ FAAL NÜFUSUNUN FAALİYET KOLLARINA GÖRE DAĞILIMI

Faaliyet Kolları	Türkiye		D. Anadolu B.		Bölge/Türkiye İstihdam (%)
	İstihdam	Pay (%)	İstihdam	Pay (%)	
Ziraat, Avcılık, Ormancılık ve Balıkçılık	12.547.796	53,66	1.581.564	71,93	12,60
Madencilik ve Taş Ocakçılığı	130.823	0,56	4.664	0,21	3,57
İmalat Sanayii	2.781.717	11,90	76.754	3,49	2,76
Elektrik, Gaz ve Su	80.324	0,34	6.076	0,28	7,56
İnşaat	1.184.242	5,06	70.210	3,19	5,93
Ticaret, Lokanta ve Oteller	1.854.306	7,93	80.764	3,67	4,36
Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama	775.427	3,32	45.738	2,08	5,90
Mali Hizmetler, Sigorta, Aracı ve Yardımcı Hiz.	541.742	2,32	14.116	0,64	2,61
Toplum Hizmetleri, Sosyal ve Kişisel Hizmetler	3.344.033	14,30	312.577	14,22	9,35
İyi Tanımlanmamış Faaliyetler	141.483	0,61	6.442	0,29	4,55
T O P L A M	23.381.893	100,00	2.198.905	100,00	9,40

KAYNAK : DİE, "1990 Genel Nüfus Sayımı" Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri

Tablodan da görüldüğü gibi, Bölge iktisadi faal nüfusunun tarımda çalışanlarının oranı Türkiye genelinin üzerinde, sanayide çalışanlarının oranı ise altında seyretmiştir.

İş ve İşçi Bulma Kurumunun 1998 yılı verilerine göre; Bölgede 17.515'i erkek 2.610'u kadın olmak üzere 20.125 kişi iş bulmak amacıyla kuruma baş vurmuş; 17.421'i erkek 1.297'si kadın olmak üzere 18.718 kişiyi işe almak için işveren tarafından kuruma açık iş bildirilmiş;

21.463'ü erkek 975'i kadın olmak üzere 22.438 kişi işverene takdim edilmiş; önceki dönemden devredilenler de dahil olmak üzere 17.104'ü erkek 1.121'i kadın 18.225 kişi yıl içinde işe yerleştirilmiş; 35.158'i erkek 4.764'ü kadın olmak üzere 39.922 kişi işe yerleştiremeyerek 1999'a devredilmiş ve 29.521'i erkek 4.226'sı kadın olmak üzere 33.747 kişi devreden işgücünden işsiz olarak yer almıştır.

İş ve İşçi Bulma Kurumunun Bölgedeki faaliyetlerinin 1996 ve 1998 yıllarına ilişkin verileri Türkiye ile mukayeseli olarak Tablo 4'de verilmiştir

TABLO 4 : İŞ VE İŞÇİ BULMA KURUMUNA YAPILAN BAŞVURULAR VE İŞE YERLEŞTİRİLENLER

	1996			1998		
	D. Anadolu	Türkiye	Bölge/Türkiye	D. Anadolu	Türkiye	Bölge/Türkiye
Yıl İçinde Yapılan Başvuru	15.824	411.170	3,85	20.125	430.407	4,68
- Erkek	12.474	292.104	4,27	17.515	332.868	5,26
- Kadın	3.350	119.066	2,81	2.610	97.539	2,68
Yıl İçinde Alınan Açık İş	19.731	267.060	7,39	18.718	235.360	7,95
- Erkek	18.283	187.195	9,77	17.421	184.824	9,43
- Kadın	1.448	79.865	1,81	1.297	50.536	2,57
Yıl İçinde İşverene Yapılan Takdim	11.123	322.469	3,45	22.438	393.853	5,70
- Erkek	10.021	227.218	4,41	21.463	326.459	6,57
- Kadın	1.102	95.251	1,16	975	67.394	1,45
Yıl İçinde İşe Yerleştirme	19.280	243.280	7,93	18.225	218.354	8,35
- Erkek	18.006	164.996	10,91	17.104	169.073	10,12
- Kadın	1.274	78.284	1,63	1.121	49.281	2,27
Devreden İşgücü	33.588	590.767	5,69	39.922	646.813	6,17
- Erkek	28.357	494.289	5,74	35.158	548.402	6,41
- Kadın	5.231	96.078	5,44	4.764	98.411	4,84
Devreden İşgücünden İşsizler	30.335	419.795	7,23	33.747	465.235	7,25
- Erkek	25.597	341.775	7,49	29.521	386.016	7,65
- Kadın	4.738	75.020	6,32	4.226	79.219	5,33

Kaynak: İş ve İşçi Bulma Kurumu, İstatistik Yıllığı, 1998

2.3. Eğitim Durumu

Nüfusun sosyal ve ekonomik niteliklerini içeren 1990 Genel Nüfus Sayım sonuçlarına göre, Doğu Anadolu Bölgesinde 6 yaş ve üzeri nüfus içinde okuma-yazma bilenlerin oranı %68.16 gibi oldukça düşük bir seviyededir. Bu oran erkeklerde %81.13, kadınlarda ise

%54.89'dur. Türkiye açısından incelendiğinde ise okuma-yazma çağındaki nüfus içinde okuma-yazma bilenlerin oranı %80.46'dır.

Bölgede bir öğretim kurumundan mezun olmayanların okuma-yazma bilen nüfusa oranı %26.58, mezun olanların okuma-yazma bilen nüfusa oranı ise %73.40'tır. Yine bir öğretim kurumundan mezun olanların %73.79'u ilkokul, %11.65'i ortaokul ve dengi, %11.22'si lise ve dengi, %3.33'ü yüksekokul ve fakülte mezunudur. Bölgede bir öğretim kurumundan mezun olanların okul türlerine göre dağılımı Türkiye ile karşılaştırıldığında; ilkokuldan mezun olanların oranının Türkiye ortalamasının üstünde olduğu, ancak diğer eğitim kademelerinden mezun olanların oranının Türkiye ortalamalarının altında olduğu görülmektedir. Okuma-yazma bilen nüfusun bitirilen öğretim kurumuna göre dağılımı karşılaştırmalı olarak Tablo 5'de verilmiştir.

TABLO 5 : DOĞU ANADOLU BÖLGESİ OKUMA - YAZMA BİLEN NÜFUSUN EĞİTİM DURUMLARINA GÖRE DAĞILIMI

	Türkiye (2)		Doğu Anadolu (1)		(1)/(2)
	Nüfus	(%)	Nüfus	(%)	(%)
OKUMA YAZMA BİLMEYEN NÜFUS	9.587.981	19,50	1.410.794	31,82	14,71
Erkek	2.779.172	11,18	422.524	18,85	15,20
Kadın	6.808.809	28,01	988.270	45,10	14,51
OKUMA YAZMA BİLEN NÜFUS	39.555.483	80,46	3.021.432	68,16	7,64
Erkek	22.066.860	88,78	1.818.600	81,13	8,24
Kadın	17.488.623	71,95	1.202.832	54,89	6,88
- BİR ÖĞRETİM KURUMUNDAN MEZUN OLMAYAN	7.817.536	19,76	803.005	26,58	10,27
- BİR ÖĞRETİM KURUMUNDAN MEZUN OLAN	31.720.315	80,19	2.217.590	73,40	6,99
- İlkokul	22.681.303	71,50	1.636.441	73,79	7,21
- Ortaokul ve dengi	3.714.984	11,71	258.252	11,65	6,95
- Lise ve dengi	3.818.149	12,04	248.847	11,22	6,52
- Yüksekokul ve Fakülte	1.497.345	4,72	73.820	3,33	4,93
- Öğrenim kurumu bilinmeyen	8.534	0,03	230	0,01	2,70
- MEZUN OLUP OLMADIĞI BİLİNMEYEN	17.632	0,04	837	0,03	4,75
OKUMA YAZMA BİLİP BİLMEDİĞİ BİLİNMEYEN	19.646	0,04	864	0,02	4,40
OKUMA-YAZMA ÇAĞINDAKİ NÜFUS	49.163.110	100,00	4.433.090	100,00	9,02
Erkek	24.856.528	50,56	2.241.646	50,57	9,02
Kadın	24.306.582	49,44	2.191.444	49,43	9,02

KAYNAK : 1990 Genel Nüfus Sayım Sonuçları

1997-1998 öğretim dönemi verilerine göre, Bölgede 742 okul öncesi eğitim birimi, 7.169 ilköğretim okulu, 226 genel lise ve 233 mesleki ve teknik lise bulunmaktadır. Eğitim kademelerine göre okul, öğrenci ve öğretmen sayıları, Ülke geneli ile karşılaştırmalı olarak Tablo 6'da verilmiştir.

TABLO 6 : EĞİTİM KADEMELERİNE GÖRE OKUL, ÖĞRENCİ VE ÖĞRETMEN SAYILARI (1997/1998 Öğretim Yılı)

	TÜRKİYE	D. ANADOLU B.
OKULÖNCESİ		
- Okul Sayısı	7.532	742
- Öğrenci Sayısı	181.458	8.115
- Öğretmen Sayısı	10.186	558
- Öğretmen Başına Düşen Öğrenci	18	15
İLKÖĞRETİM		
- Okul Sayısı	45.639	7.169
- Öğrenci Sayısı	9.101.523	830.782
- Öğretmen Sayısı	302.982	26.678
- Öğretmen Başına Düşen Öğrenci	30	31
GENEL LİSELER		
- Okul Sayısı	2.555	226
- Öğrenci Sayısı	1.074.643	85.048
- Öğretmen Sayısı	70.454	4.349
- Öğretmen Başına Düşen Öğrenci	15	20
MESLEKİ VE TEKNİK LİSE		
- Okul Sayısı	3.013	233
- Öğrenci Sayısı	891.418	46.522
- Öğretmen Sayısı	65.911	4.307
- Öğretmen Başına Düşen Öğrenci	14	11

KAYNAK : DPT, İller ve Bölgeler İtibariyle Çeşitli Göstergeler, Şubat 1999

Doğu Anadolu Bölgesinde öğretim çağındaki nüfusun okullaşma oranı ilkokullarda %68, ortaokullarda %33.77, liselerde %25.84 ve yükseköğretimde %10.95'tir (1995/1996). Okullaşma oranı cinsiyet açısından incelendiğinde erkek nüfusta okullaşma oranının kadın nüfusa göre eğitimin her kademesinde yüksek olduğu dikkat çekmektedir. Bölgedeki okullaşma oranlarının eğitim kademelerine ve cinsiyete göre dağılımı Türkiye ile karşılaştırmalı olarak Tablo 7'de verilmiştir.

TABLO 7 : OKUL GRUPLARI VE CİNSİYETE GÖRE OKULLAŞMA ORANLARI (%)
1995-1996

	TÜRKİYE	D. ANADOLU B.
İLKOKUL	89,03	68,00
- ERKEK	91,06	72,92
- KIZ	86,89	62,70
ORTAOKUL	53,14	33,77
- ERKEK	61,53	44,32
- KIZ	44,33	22,74
LİSE	38,72	25,84
- ERKEK	44,01	36,79
- KIZ	33,19	15,87
YÜKSEKÖĞRETİM	22,87	10,95
- ERKEK	27,22	14,86
- KIZ	18,33	6,76

KAYNAK : DİE

Tablodan da görüldüğü gibi, Bölge okullaşma oranları eğitimin her kademesinde Türkiye ortalamasının altında kalmıştır.

2.4. Sağlık Durumu

Bölgede sağlık hizmetleri; 101 yataklı tedavi kurumu ve 23 Sağlık Merkezi tarafından yürütülmektedir. Yataklı tedavi kurumlarının; %88.12'si kamuya, %2.97'si özel sektöre, %8.91'i SSK'ya ve toplam yatak sayısının ise; %84.88'i kamuya, %0.73'ü özel sektöre, %14.39'u SSK'ya aittir.

Sağlık hizmetleri veren kurumlar ve personel açısından Bölge ve Türkiye karşılaştırıldığında, eczane dışında Bölgenin oldukça şanssız olduğu görülmektedir. Şöyle ki; uzman hekim başına Türkiye genelinde 2.141, Bölgede 5.309; pratisyen hekim başına Türkiye genelinde 1.618, Bölgede 2.218; diş hekimi başına Türkiye genelinde 5.453, Bölgede 17.448 kişi düşmektedir. Bu durum diğer hizmetlerde de Bölge aleyhine bir görünüm arz etmektedir. Türkiye geneli ile karşılaştırma imkanı veren 1996 yılı verilerine göre çeşitli sağlık göstergeleri Tablo 8'de verilmiştir.

TABLO 8 : BÖLGE VE TÜRKİYE'NİN ÇEŞİTLİ SAĞLIK GÖSTERGELERİ, 1996

	Türkiye	Doğu Anadolu
Hastane sayısı	1.034	101
- Kamu ¹	735	89
- Özel	184	3
- SSK	115	9
Yatak sayısı	139.919	8.951
- Kamu ¹	104.518	7.598
- Özel	10.042	65
- SSK	25.359	1.288
Sağlık Merkezi	151	23
- Tedavi Edilen	1.119.247	192.162
Sağlık Personeli Sayısı²	219.202	14.232
- Mütihassıs Hekim	29.849	1.055
- Pratisyen Hekim	39.503	2.525
- Diş Hekimi	11.717	321
- Hemşire	64.243	4.339
- Sağlık Memuru	34.342	2.576
- Ebe	39.551	3.416
Sağlık Personeli Başına Kişi Sayısı		
- Mütihassıs Hekim	2.141	5.309
- Pratisyen Hekim	1.618	2.218
- Diş Hekimi	5.453	17.448
- Hemşire	995	1.291
- Sağlık Memuru	1.861	2.174
- Ebe	1.616	1.640
Eczane Sayısı³	16.677	623
Eczacı Sayısı⁴	19.090	683

¹: Kamu hastane ve yatak sayısına sağlık merkezleri de dahil edilmiştir.

Not. Kamu ve özel hastane ve yatak sayısı, askeri hastaneleri kapsamaz.

²: Sağlık personeli sayısı devlet hesabına ve serbest çalışan tüm sağlık personelini kapsar.

Milli Savunma Bakanlığı'nda görevli sağlık personeli yalnız toplamda kapsanmıştır.

³: Eczane sayısı, eczane depolarını, hastane ve müessese eczanelerini kapsamaz.

⁴: Eczacı sayısı Milli Savunma Bakanlığı'nda görevli eczacıları da kapsar ve 1995 yılına ait verilerdir.

Kaynak: DİE

2.5. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Yapısı

Doğu Anadolu Bölgesi Gayri Safi Yurtiçi Hasılası (GSYİH) incelendiğinde; cari fiyatlarla GSYİH'nın, 1987 yılında 3.054.348 milyon TL. iken 1987-1998 döneminde yaklaşık 716 kat artış göstererek 1998 yılında 2.186.945.440 milyon TL. olarak gerçekleştiği

görülmektedir. GSYİH'daki artış 1987 yılı üretici fiyatlarıyla (sabit fiyatlarla) değerlendirildiğinde, 1987-1998 döneminde GSYİH'nın %24.29 artış göstererek, 1998 yılında 3.796.435 milyon TL.'ye yükseldiği görülmektedir.

Türkiye GSYİH'na en düşük katkıyı cari fiyatlarla %4.19 ve sabit fiyatlarla %3.27 ile Doğu Anadolu Bölgesi yapmaktadır.

Doğu Anadolu Bölgesi GSYİH'sının gelişimi 1987-1998 Dönemi Türkiye ile karşılaştırmalı olarak Tablo 9'da verilmiştir.

TABLO 9 : YILLAR İTİBARIYLA BÖLGE VE TÜRKİYE GSYİH'SININ GELİŞİMİ

Yıllar	Cari Fiyatlarla					Sabit Fiyatlarla				
	Doğu Anadolu Bölgesi		Türkiye		(1)/(2) (%)	Doğu Anadolu Bölgesi		Türkiye		(1)/(2) (%)
	Değer (1) (Milyon TL)	Gelişme Hızı (%)	Değer (2) (Milyon TL)	Gelişme Hızı (%)		Değer (1) (Milyon TL)	Gelişme Hızı (%)	Değer (2) (Milyon TL)	Gelişme Hızı (%)	
1987	3.054.348	-	74.721.925	-	4,09	3.054.348	-	74.721.925	-	4,09
1988	5.230.518	71,20	129.224.505	72,90	4,05	3.120.142	2,2	76.306.292	2,1	4,09
1989	8.781.925	67,90	227.324.008	75,90	3,86	3.052.585	-2,2	76.498.311	0,3	3,99
1990	16.061.115	82,90	393.060.171	72,90	4,09	3.322.031	8,8	83.578.464	9,3	3,97
1991	26.671.759	66,10	630.116.961	60,30	4,23	3.229.687	-2,8	84.352.830	0,9	3,83
1992	46.545.048	74,50	1.093.368.045	73,50	4,26	3.374.391	4,5	89.400.745	6,0	3,77
1993	83.064.191	78,50	1.981.867.096	81,30	4,19	3.499.536	3,7	96.590.370	8,0	3,62
1994	160.283.701	93,00	3.868.429.189	95,20	4,14	3.480.573	-0,5	91.320.722	-5,5	3,81
1995	308.826.499	92,67	7.762.456.071	100,66	3,98	3.414.300	-1,9	97.887.800	7,2	3,49
1996	567.574.729	83,80	14.772.110.189	90,30	3,84	3.502.966	3,4	104.745.151	7,0	3,34
1997	1.153.924.513	103,30	28.835.883.135	95,20	4,00	3.695.228	5,5	112.631.203	7,5	3,28
1998	2.186.945.440	89,50	52.224.945.129	81,10	4,19	3.796.435	2,8	116.113.609	3,1	3,27

Kaynak: DİE

Tablodan görüldüğü gibi Bölge GSYİH'nın cari fiyatlarla Türkiye GSYİH'nın ortalama %4'ünü oluşturduğu, sabit fiyatlarla ise 1987 yılında ülke GSYİH'nın %4.09'unu oluşturan Bölge GSYİH'nın inceleme dönemi içerisinde gerileyerek, 1998 yılında %3.27'sini oluşturduğu dikkat çekmektedir.

1998 yılı itibariyle, illerin cari fiyatlarla Türkiye GSYİH içindeki payına göre yapılan sıralamada Doğu Anadolu Bölgesi illerinden binde 8 katkı payı ile Malatya 30'ncü, binde 7 katkı payı ile Elazığ 37'nci, binde 6 katkı payı ile Erzurum 40'nci, binde 5 katkı payı ile Van

47'nci, binde 3 katkı payı ile Erzincan 60'ncı, her birinin payı binde 2 olan illerden Kars 66'ncı, Ağrı 67'nci, Bitlis 70'nci, Muş 71'nci ve her birinin payı binde 1 olan illerden Bingöl 72'nci, Hakkari 74'ncü, Tunceli 77'nci, Iğdır 78'nci ve Ardahan 79'ncü olmuştur.

Doğu Anadolu Bölgesi cari fiyatlarla GSYİH'sının sektörlere göre dağılımı incelendiğinde ise; 1997 yılı itibariyle tarımın payının %23.7, sanayinin %15, ticaretin %12, ulaştırma ve haberleşmenin %10.7, inşaatın %5.9, ve konut sahipliğinin %2 olduğu görülmektedir. Devlet hizmetleri ise %27.1 ile en yüksek payı almıştır.

Bölge GSYİH'sına alt sektörler bazında bakıldığında; 1997 yılında 273.929 milyar TL. olarak gerçekleşen tarım sektörü hasılasında çiftçilik ve hayvancılığın payının %96.3 olduğu ve 107.999 milyar TL. olan imalat sanayi hasılasının Bölge sanayi hasılası içindeki payının %62.4 olduğu görülmektedir.

Doğu Anadolu Bölgesi 1997 GSYİH'nın sektörlere göre dağılımı Türkiye ile karşılaştırmalı olarak Tablo 10'da verilmiştir.

TABLO 10 : 1997 YILI İTİBARIYLA CARİ FİYATLARLA DOĞU ANADOLU BÖLGESİ VE TÜRKİYE GSYİH RAKAMLARI

İKTİSADI FAALİYET KOLLARI	DOĞU ANADOLU BÖLGESİ			TÜRKİYE			BÖLGENİN TÜRKİYE İÇİNDEKİ PAYI (%)
	Değer (Milyon TL)	Sektör Payı (%)	Gelişme Hızı (%)	Değer (Milyon TL)	Sektör Payı (%)	Gelişme Hızı (%)	
1.TARIM	273.929.224	23,7	91,3	4.170.001.098	14,5	67,5	6,6
A.CİFTÇİLİK VE HAYVANCILIK	263.795.454	22,9	92,5	3.926.815.103	13,6	68,2	6,7
B.ORMANCILIK	4.891.007	0,4	34,4	112.091.711	0,4	35,3	4,4
C.BALIKÇILIK	5.242.763	0,5	104,5	131.094.284	0,5	80,5	4,0
2.SANAYİ	173.011.947	15,0	131,2	7.293.185.637	25,3	96,2	2,4
A.MADENCİLİK VE TASOAKÇILIGI	24.387.879	2,1	333,7	336.889.483	1,2	84,0	7,2
B.İMALAT SANAYİ	107.999.198	9,4	123,2	6.218.626.677	21,6	99,1	1,7
C.ELEKTRİK,GAZ,SU	40.624.870	3,5	95,1	737.669.477	2,6	79,7	5,5
3.İNŞAAT SANAYİİ	68.374.848	5,9	101,7	1.743.240.438	6,0	103,2	3,9
4.TİCARET	138.858.577	12,0	80,2	5.985.402.274	20,8	98,0	2,3
A.TOPTAN VE PERAKENDE TİCARET	122.643.956	10,6	77,2	4.951.025.739	17,2	95,0	2,5
B.OTEL LOKANTA HİZMETLERİ	16.214.621	1,4	107,6	1.034.376.535	3,6	113,9	1,6
5.ULASTIRMA VE HABERLEŞME	124.009.321	10,7	110,2	4.018.612.581	13,9	107,0	3,1
6.MALİ KURULUSLAR	25.383.179	2,2	114,8	1.474.426.187	5,1	101,3	1,7
7.KONUT SAHİPLİĞİ	22.932.998	2,0	70,2	850.331.600	2,9	92,0	2,7
8.SERBEST MESLEK VE HİZMETLER	13.690.622	1,2	85,8	1.067.451.336	3,7	92,7	1,3
9.(-)İZAFİ BANKA HİZMETLERİ	11.271.207	1,0	41,9	1.371.710.000	4,8	93,4	0,8
10.SEKTÖRLER TOPLAMI -(1-9)	828.919.509	71,8	100,8	25.230.941.151	87,5	93,4	3,3
11.DEVLET HİZMETLERİ	312.633.218	27,1	110,4	2.579.909.797	8,9	108,3	12,1
12.KAR AMACI OLMAYAN ÖZEL HİZM.KRİŞ.	257.400	0,0	99,0	53.020.894	0,2	96,9	0,5
13.TOPLAM - (10-12) - TOTAL	1.141.810.127	99,0	103,4	27.863.871.842	96,6	94,7	4,1
14.İTHALAT VERGİSİ	12.114.386	1,0	97,9	972.011.293	3,4	112,0	1,2
15.G.S.Y.İ.H.(ALICI FİYATLARIYLA)-(13+14)	1.153.924.513	100,0	103,3	28.835.883.135	100,0	95,2	4,0

Kaynak: DİE

Not: Faaliyet kollarına göre Milli Hasıla'ya ilişkin yayınlanmış en son rakamlar 1997 yılına ait olup bu çalışmanın hazırlandığı sırada faaliyet kollarına göre 1998 yılına ait rakamlar henüz yayınlanmamıştır

Bölge GSYİH'nın sektörler bazında Türkiye GSYİH'sı içindeki payına baktığımızda, tarımın Türkiye tarımı içindeki payının %6.6 olduğu, gelişmenin en önemli göstergelerinden birisi olan imalat sanayi hasılasının ise Türkiye imalat sanayi hasılasının ancak %1.7'sini oluşturduğu görülmektedir. Bu durum Bölgenin yeterince sanayileşemediğini göstermektedir.

Kişi başına düşen gelir açısından Doğu Anadolu Bölgesi değerlendirildiğinde, 1987 yılında 664 \$ olan kişi başına GSYİH 1987-1998 döneminde yaklaşık 2.25 katına çıkarak 1998 yılında 1.497 \$'a ulaşmıştır. Aynı dönemde ülke kişi başına GSYİH'sı ise yaklaşık %95 artmıştır. Bölge kişi başına GSYİH'sı son onbir yılda ülke kişi başına GSYİH'sının üzerinde bir artış kaydetmesine rağmen 1998 yılında ülke kişi başına GSYİH'sının ancak %47.1'ine ulaşmıştır. İncelenen dönemde Bölge kişi başına GSYİH'sının ülke kişi başına GSYİH'sının oldukça altında kaldığı görülmektedir. Bölge ve Türkiye kişi başı GSYİH'sının yıllar itibariyle gelişimi karşılaştırmalı olarak Tablo 11'de verilmiştir.

TABLO 11 : BÖLGE VE TÜRKİYE KİŞİ BAŞINA GSYİH'NIN GELİŞİMİ (Cari Fiyatlarla)

YILLAR	DOĞU ANADOLU BÖLGESİ			TÜRKİYE		
	K.B. GSYİH TL	ARTIŞ HIZI (%)	K.B. GSYİH \$	K.B. GSYİH TL	ARTIŞ HIZI (%)	K.B. GSYİH \$
1987	579.038	-	664	1.421.616	-	1.629
1988	984.842	70,08	690	2.405.766	69,23	1.685
1989	1.642.301	66,76	767	4.141.184	72,14	1.933
1990	2.977.542	81,30	1.130	6.993.580	68,88	2.655
1991	4.969.148	66,89	1.176	10.995.865	57,23	2.603
1992	8.644.633	73,97	1.239	18.721.735	70,26	2.682
1993	15.389.935	78,03	1.377	33.313.730	77,94	2.981
1994	29.645.445	92,63	1.009	63.860.749	91,69	2.173
1995	57.069.722	92,51	1.236	125.923.952	97,19	2.727
1996	104.909.338	83,83	1.286	235.611.117	87,11	2.888
1997	206.168.396	96,52	1.350	461.522.054	95,88	3.021
1998	387.756.284	88,10	1.497	822.976.986	78,32	3.176

KAYNAK : DİE

Bölgede yer alan 14 il kişi başına GSYİH açısından değerlendirildiğinde; 2.621 \$ ile Elazığ ilinin Bölge sıralamasında birinci ve ülke sıralamasında 34'ncü, Bölgede sonuncu sırada yer

alan Ağrı ilinin 827 \$ ile ülke genelinde de sonuncu sırada yer aldığı görülmektedir. 1998 yılı itibariyle Bölge illeri ve Türkiye kişi başına GSYİH sıralaması ve gelişme hızları Tablo 12'de verilmiştir.

TABLO 12 : İLLERİN KİŞİ BAŞINA GSYİH SIRALAMASI (1998)

İller	KB GSYİH (TL)	Gelişme Hızı (%)	KB GSYİH (\$)	Türkiye Sıralaması	Bölge Sıralaması
TÜRKİYE	822.976.986	78,3	3.176	-	-
D. ANADOLU B.	387.756.284	88,1	1.497	-	-
ELAZIĞ	679.164.645	90,8	2.621	34	1
TUNCELİ	621.059.057	108,9	2.397	43	2
ERZİNCAN	582.158.455	88,5	2.247	49	3
MALATYA	510.830.687	75,5	1.972	52	4
ERZURUM	375.171.281	85,6	1.448	66	5
İĞDIR	347.428.803	97,9	1.341	69	6
KARS	334.202.571	112,1	1.290	70	7
ARDAHAN	318.112.679	104,1	1.228	72	8
BİNGÖL	316.458.306	100,8	1.221	73	9
VAN	314.037.522	95,2	1.212	74	10
HAKKARİ	306.042.488	90,8	1.181	76	11
BİTLİS	278.489.127	78,9	1.075	78	12
MUŞ	214.623.371	84,1	828	79	13
AĞRI	214.224.286	88,4	827	80	14

KAYNAK : DİE

Bölge illerinin tamamı kişi başına GSYİH büyüklüğü açısından ülke ortalamasının altında kalmaktadır. Elazığ, Erzincan, Tunceli ve Malatya illeri kişi başına GSYİH açısından Bölge ortalamasının (1.497 \$) üstünde, diğer on il ise altında yer almaktadır.

2.6. Bankacılık Durumu

Şube Sayısı

Doğu Anadolu Bölgesi'nde 1997 sonu itibariyle 305 banka şubesi faaliyet göstermekte olup 6.819 olan toplam Türkiye banka şube sayısının %4.47'sini oluşturmaktadır. Bölge illeri

arasında 52 şube ile Erzurum, 45 şube ile Malatya en çok şube sayısına sahipken 8 şube ile Hakkari, 10 şube ile Iğdır en az banka şubesine sahip illerdir.

Mevduat

1998 yılı itibariyle Doğu Anadolu Bölgesi toplam banka mevduatı 338.897 milyar TL. olup, Türkiye toplam banka mevduatının (21.792.195 milyar TL.) %1.56'sını oluşturmaktadır. 1990-1998 yılları arasında Bölge banka mevduatının gelişimi Türkiye geneli ile karşılaştırmalı olarak Tablo 13'de verilmiştir.

**TABLO 13 : MEVDUATIN YILLAR İTİBARIYLA GELİŞİMİ VE TÜRKİYE İÇİNDEKİ YERİ
(Cari Fiyatlarla)**

YILLAR	DOĞU ANADOLU BÖLGESİ(1)			TÜRKİYE(2)			(1)/(2)
	CARİ Milyar TL.	Döviz		CARİ Milyar TL.	Döviz		
		Milyon \$	Art.(%)		Milyon \$	Art.(%)	
1990	1.839	622	-	93.674	31.679	-	1,96
1991	3.407	667	7	161.940	31.753	0	2,10
1992	6.311	734	10	295.265	34.338	8	2,14
1993	10.431	718	-2	516.402	35.539	3	2,02
1994	25.090	645	-10	1.183.002	30.426	-14	2,12
1995	44.790	747	16	2.461.192	41.034	35	1,82
1996	91.153	848	14	5.721.670	53.222	30	1,59
1997	179.978	879	4	11.508.057	56.205	6	1,56
1998	338.897	1.084	23	21.792.195	69.686	24	1,56

Kaynak : Türkiye Bankalar Birliği.

Not (*) : Kıbrıs ve Yabancı Ülkeler Mevduatı Dahil Edilmemiştir.

Doğu Anadolu Bölgesi toplam banka mevduatının Tablodan da izlendiği üzere 1990 yılında cari 1.839 milyar TL. iken yaklaşık 184 kat artarak 1998 yılında 338.897 milyar TL.'ye, döviz bazında ise 1990 yılında 622 milyon dolar iken yaklaşık %74 artarak 1998 yılında 1.084 milyon dolara ulaşmıştır. Aynı dönemde Türkiye Toplam banka mevduatı cari bazda yaklaşık 233 kat artmış, döviz bazında ise yaklaşık 2.2 katına çıkmıştır.

Kişi Başına Mevduat

Doğu Anadolu Bölgesi kişi başına banka mevduatı açısından değerlendirildiğinde ise; 1990 yılında 116 dolar olan kişi başı banka mevduatı sekiz yıllık dönemde yaklaşık %65 artarak 1998 yılı itibariyle 192 dolar olarak gerçekleşmiştir. 1998 yılı itibariyle bölgede gerçekleşen kişi başına düşen banka mevduatı ülke geneli (1.092 dolar) ile karşılaştırıldığında çok düşük düzeyde olduğu görülmektedir.

Bölge kişi başına düşen banka mevduatının Türkiye ile karşılaştırması Tablo 14'de verilmiştir.

TABLO 14 : BÖLGE VE TÜRKİYE KİŞİ BAŞINA BANKA MEVDUATININ GELİŞİMİ

Yıllar	DOĞU ANADOLU BÖLGESİ			TÜRKİYE		
	TL.(CARİ)	\$	Artış Hızı (%)	TL.(CARİ)	\$	Artış Hızı (%)
1990	343.982	116		1.658.739	561	
1991	632.825	124	6,49	2.823.969	554	-1,29
1992	1.164.039	135	9,28	5.070.662	590	6,50
1993	1.910.526	132	-2,86	8.733.483	601	1,92
1994	4.563.366	117	-10,79	19.702.980	507	-15,69
1995	8.089.530	135	15,01	40.368.148	673	32,81
1996	16.348.232	152	12,73	92.419.376	860	27,73
1997	32.053.603	157	2,93	183.058.171	894	4,00
1998	59.935.307	192	22,43	341.377.571	1.092	22,10

Kaynak : Türkiye Bankalar Birliği.

Not (*) : Kıbrıs ve Yabancı Ülkeler Mevduatı Dahil Edilmemiştir.

Bölgede yer alan 14 il kişi başına düşen banka mevduatı açısından değerlendirildiğinde 202.445.585 TL. ile Tunceli ilinin ilk sırada, 18.989.587 Tl ile Bitlis ilinin son sırada yer aldığı görülmektedir. Fikir vermesi açısından Bölge illeri kişi başına banka mevduatının dağılımı Tablo 15'de verilmiştir.

TABLO 15 : BÖLGE İLLERİ KİŞİ BAŞINA DÜŞEN BANKA MEVDUATI (1998)

İller	Toplam Banka Mevduatı (Milyar TL.)	Kişi Başına Düşen Banka Mevduatı (TL)	Bölge Sıralaması	1998 Nüfusu *
TUNCELİ	16.407	202.445.585	1	81.044
ELAZIĞ	64.049	122.863.522	2	521.302
ERZİNCAN	27.345	98.545.512	3	277.486
MALATYA	73.671	88.474.883	4	832.677
İĞDIR	12.451	85.406.006	5	145.786
ARDAHAN	7.961	64.404.695	6	123.609
KARS	19.370	60.662.433	7	319.308
ERZURUM	46.883	53.462.465	8	876.933
BİNGÖL	10.165	43.660.901	9	232.817
AĞRI	15.362	32.660.785	10	470.350
VAN	25.305	32.337.666	11	782.524
MUŞ	8.848	20.614.425	12	429.214
HAKKARİ	4.604	20.281.224	13	227.008
BİTLİS	6.476	18.989.587	14	341.029
Doğu Anadolu B.	338.897	59.935.307		5.654.380
TÜRKİYE	21.792.195	341.377.571		63.836.048

KAYNAK : Bankalarımız 1998, Türkiye Bankalar Birliği

Not: Kıbrıs ve Yabancı Ülkeler Mevduatı dahil edilmemiştir.

(*) : $P_n = P_0(1+r)^t$ formülüyle tahmin edilmiştir.

Krediler

Banka kredileri açısından Doğu Anadolu Bölgesinin mevcut durumu incelendiğinde ise; 1990 yılında bankalar tarafından Bölgede 1.193 milyar TL. kredi kullanılırken 1998 yılına gelindiğinde Bölgede kullanılan toplam kredi 124 kat artarak 148.242 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir. İncelenen dönemde döviz bazında artış ise %17.6 olmuştur. Aynı dönemde Türkiye genelinde kullanılan toplam kredilerdeki cari artış TL. bazında 165 kat, döviz bazında %56 olmuştur.

1990-1998 yılları arasında Bölge ve Türkiye açısından toplam banka kredilerinin gelişimi karşılaştırmalı olarak Tablo 16'da verilmiştir.

TABLO 16 : BÖLGE KREDİLERİNİN YILLAR İTİBARIYLA GELİŞİMİ VE TÜRKİYE İÇİNDEKİ YERİ (Cari Fiyatlarla)

YILLAR	DOĞU ANADOLU BÖLGESİ(1)			TÜRKİYE(2)			(1)/(2)
	CARİ	Döviz		CARİ	Döviz		
	Milyar TL.	Milyon \$	Art.(%)	Milyar TL.	Milyon \$	Art.(%)	
1990	1.193	403	-	75.455	25.517	-	1,58
1991	1.714	336	-17	118.074	23.150	-9	1,45
1992	2.988	346	3	212.642	24.729	7	1,40
1993	5.292	366	6	395.150	27.194	10	1,35
1994	6.044	157	-57	691.279	17.780	-35	0,88
1995	15.401	255	62	1.558.102	25.977	46	0,98
1996	34.960	325	27	3.429.777	31.904	23	1,02
1997	76.670	374	15	7.847.769	38.328	20	0,98
1998	148242	474	27	12457143	39.835	4	1,19

KAYNAK : Bankalarımız 1998, Türkiye Bankalar Birliği

Not: Kıbrıs, Yabancı Ülkeler ve İller Bankası Kredileri dahil edilmemiştir.

Tablodan da görüldüğü gibi; Bölgede kullanılan banka kredileri toplamının Türkiye banka kredileri toplamı içindeki payı 1990 yılında %1.58 iken 1998 yılında %1.19'a gerilemiştir.

Kişi Başına Kredi

Doğu Anadolu Bölgesi kişi başına düşen banka kredileri açısından değerlendirildiğinde, yıllar itibariyle ülke ortalamasının çok altında kaldığı dikkat çekmektedir. 1990 yılında Bölgede kişi başına düşen banka kredisi döviz bazında 75 dolar iken bu rakam Türkiye genelinde Bölgenin yaklaşık 6 katı civarında olup 452 dolardır. 1998 yılına gelindiğinde ise Bölgede kişi başına düşen banka kredileri 84 dolar, ülke genelinde ise 624 dolar yani Bölgenin yaklaşık 7.4 katı olarak gerçekleşmiştir.

Yıllar itibariyle kişi başına düşen banka kredilerinin gelişimi Bölge ve Türkiye ile karşılaştırmalı olarak Tablo 17'de verilmiştir.

TABLO 17 : BÖLGE VE TÜRKİYE KİŞİ BAŞINA BANKA KREDİLERİNİN GELİŞİMİ

YILLAR	DOĞU ANADOLU BÖLGESİ			TÜRKİYE		
	TL.(CARİ)	\$	Artış Hızı (%)	TL.(CARİ)	\$	Artış Hızı (%)
1990	223.149	75	-	1.336.124	452	-
1991	318.363	62	-17,21	2.059.018	404	-10,66
1992	551.125	64	2,26	3.651.756	425	5,20
1993	969.275	67	5,04	6.682.847	460	8,30
1994	1.099.282	29	-57,40	11.513.300	296	-35,61
1995	2.781.577	46	61,29	25.555.784	426	43,88
1996	6.270.053	58	26,56	55.399.533	515	20,95
1997	13.654.723	67	14,27	124.834.126	610	18,31
1998	26.217.200	84	25,86	195.142.766	624	2,35

KAYNAK : Bankalarımız 1998, Türkiye Bankalar Birliği

Not: Kıbrıs, Yabancı Ülkeler ve İller Bankası Kredileri dahil edilmemiştir.

([^]): $P_n = P_0(1+r)^t$ formülüyle tahmin edilmiştir.

Bölgede yer alan 14 il 1998 yılı kişi başına düşen banka kredileri açısından değerlendirildiğinde 63.048.843 TL. ile Kars birinci sırada yer almakta olup son sırada ise 5.603.327 TL. ile Hakkari yer almıştır. Bölge illerinin tamamı kişi başına düşen banka kredisi açısından ülke genelinin altında yer almıştır. Bölge illeri kişi başına düşen banka kredileri Tablo 18'de verilmiştir.

TABLO 18 : BANKA KREDİLERİ AÇISINDAN BÖLGE İLLERİ (1998)

İller	Toplam Banka Kredileri (Milyar TL.)	Kişi Başına Düşen Banka Kredileri (TL)	Bölge Sıralaması	1998 Nüfusu *
KARS	20.132	63.048.843	1	319.308
İĞDIR	7.887	54.099.845	2	145.786
ERZİNCAN	14.430	52.002.624	3	277.486
TUNCELİ	4.061	50.108.583	4	81.044
MALATYA	37.132	44.593.522	5	832.677
ARDAHAN	5.440	44.009.740	6	123.609
ERZURUM	21.831	24.894.718	7	876.933
ELAZIĞ	12.632	24.231.635	8	521.302
VAN	9.277	11.855.227	9	782.524
MUŞ	5.036	11.733.075	10	429.214
BİTLİS	3.398	9.963.962	11	341.029
BİNGÖL	2.216	9.518.205	12	232.817
AĞRI	3.498	7.437.015	13	470.350
HAKKARİ	1.272	5.603.327	14	227.008
Doğu Anadolu B.	148.242	26.217.198		5.654.380
TÜRKİYE	12.457.143	195.142.766		63.836.048

KAYNAK : Bankalarımız 1998, Türkiye Bankalar Birliği

Not: Kıbrıs, Yabancı Ülkeler ve İller Bankası Kredileri dahil edilmemiştir.

([^]): $P_n = P_0(1+r)^t$ formülüyle tahmin edilmiştir.

Kredi/Mevduat Oranı

Doğu Anadolu Bölgesi banka mevduatı ve kredi ilişkisi incelendiğinde, Bölgede ticari bankaların açtıkları kredilerin toplam mevduata oranı 1996 yılında %38.4, 1997'de %42.6 ve 1998'de %43.7 olmuştur. Kredi/mevduat oranı açısından Türkiye ile karşılaştırıldığında; Bölge oranının Türkiye kredi/mevduat oranının 1996 yılı itibariyle %64.1'i, 1997 yılı itibariyle %62.5'i ve 1998 yılı itibariyle %76.4'ü seviyesinde olduğu görülmektedir. Söz konusu bu durum, Bölgedeki gerek işletmelerin gerekse bireylerin nakit ihtiyaçlarını karşılamada bankacılık kesimi kredi imkanlarını Türkiye ortalamasının altında kullandıklarını göstermektedir. 1998 yılı itibariyle Bölgedeki 14 ilin kredi/mevduat oranına baktığımızda; Ardahan, Iğdır ve Kars illeri kredi/mevduat oranlarının hem bölge hem de ülke ortalamasının üzerinde olduğu, Bitlis, Erzincan, Erzurum, Malatya ve Muş illeri kredi/mevduat oranlarının yalnızca bölge ortalamasının üzerinde olduğu ve Ağrı, Bingöl, Elazığ, Hakkari, Tunceli ve Van illeri kredi/mevduat oranlarının ise Bölge ve dolayısıyla ülke ortalamalarının altında olduğu görülmektedir. Bölge illerinin kredi/mevduat oranları Tablo 19'da verilmiştir.

TABLO 19 : KREDİ/MEVDUAT ORANI AÇISINDAN BÖLGE İLLERİ (%)

İller	1996	1997	1998
AĞRI	30,9	33,3	22,8
ARDAHAN	97,0	88,3	68,3
BİNGÖL	25,9	24,7	21,8
BİTLİS	52,6	31,5	52,5
ELAZIĞ	20,4	22,6	19,7
ERZİNCAN	43,3	49,0	52,8
ERZURUM	49,3	46,5	46,6
HAKKARİ	11,2	19,2	27,6
IĞDIR	66,0	85,5	63,3
KARS	82,8	89,8	103,9
MALATYA	27,1	41,3	50,4
MUŞ	44,8	58,8	56,9
TUNCELİ	33,5	31,0	24,8
VAN	42,3	38,0	36,7
Doğu Anadolu B.	38,4	42,6	43,7
TÜRKİYE	59,9	68,2	57,2

2.7.Sosyo-Ekonomik Durum

DPT, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü tarafından yapılan “**İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (1996)**” temel bileşenler analizi yöntemini kullanarak illeri beş grup gelişmişlik derecesine ayırmıştır. Araştırma Aralık 1993'teki idari yapıyı esas aldığından 76 ili kapsamaktadır. 1990-1993 yıllarına ait il ölçeğinde 58 gösterge kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan göstergeler; demografi, istihdam, eğitim, sağlık, altyapı ve illerde on bin kişiye düşen özel otomobil, motorlu kara taşıtı ve faks aboneliği ile fert başına düşen telefon kontör değeri ve elektrik tüketim miktarının içerildiği diğer refah göstergelerinden oluşan Sosyal Göstergelerle, imalat sanayi, inşaat, tarım ve mali göstergelerden oluşan Ekonomik Göstergelerdir. Oluşturulan bu sıralama ve bu sıralamaya esas teşkil eden endeks değerleri orijinal çalışmadan aynen alınarak Tablo 20'de verilmiştir.

TABLO 20 : İLLERİN SOSYO – EKONOMİK GELİŞMİŞLİK SIRALAMASI

SIRA No	İL ADI	ENDEKS	SIRA No	İL ADI	ENDEKS
1.	İSTANBUL	4,879015	39.	AMASYA	-0,193947
2.	ANKARA	3,324472	40.	KARAMAN	-0,225250
3.	İZMİR	2,707983	41.	AFYON	-0,228109
4.	KOCAELİ	1,745641	42.	NİĞDE	-0,280378
5.	BURSA	1,561681	43.	KASTAMONU	-0,331970
6.	ESKİŞEHİR	1,010243	44.	ÇORUM	-0,338263
7.	ANTALYA	0,979019	45.	GİRESUN	-0,342129
8.	TEKİRDAĞ	0,912105	46.	ARTVİN	-0,361540
9.	ADANA	0,825002	47.	ERZİNCAN	-0,369077
10.	İÇEL	0,692054	48.	SİVAS	-0,408015
11.	MUĞLA	0,625896	49.	AKSARAY	-0,449240
12.	AYDIN	0,572214	50.	KAHRAMANMARAŞ	-0,450686
13.	BALIKESİR	0,566499	51.	BARTIN	-0,472164
14.	KIRKLARELİ	0,554468	52.	TOKAT	-0,481332
15.	KAYSERİ	0,530593	53.	ÇANKIRI	-0,506919
16.	DENİZLİ	0,501473	54.	SİNOP	-0,512526
17.	BİLECİK	0,474944	55.	ORDU	-0,535689
18.	EDİRNE	0,408019	56.	ERZURUM	-0,550649
19.	ZONGULDAK	0,362269	57.	DİYARBAKIR	-0,614462
20.	ÇANAKKALE	0,351583	58.	YOZGAT	-0,639394
21.	ISPARTA	0,337425	59.	ŞANLIURFA	-0,657586
22.	MANİSA	0,308470	60.	TUNCELİ	-0,694920
23.	UŞAK	0,249609	61.	ADİYAMAN	-0,752853
24.	KONYA	0,220072	62.	KARS	-0,754675
25.	GAZİANTEP	0,199953	63.	GÜMÜŞHANE	-0,783385
26.	HATAY	0,189559	64.	BAYBURT	-0,798578
27.	SAKARYA	0,154779	65.	BATMAN	-0,869404
28.	BOLU	0,147192	66.	MARDİN	-0,916083
29.	BURDUR	0,144998	67.	VAN	-0,955459
30.	KIRIKKALE	0,141061	68.	SİİRT	-0,970848
31.	KÜTAHYA	0,093397	69.	İĞDIR	-0,980015
32.	NEVŞEHİR	0,006389	70.	HAKKARİ	-1,053626
33.	ELAZIĞ	-0,024586	71.	BİTLİS	-1,056951
34.	TRABZON	-0,034803	72.	ARDAĞAN	-1,057505
35.	SAMSUN	-0,042239	73.	BİNGÖL	-1,060746
36.	KİRŞEHİR	-0,116527	74.	AĞRI	-1,134534
37.	RİZE	-0,122267	75.	ŞIRNAK	-1,224524
38.	MALATYA	-0,179552	76.	MUŞ	-1,244671

Tablodan da görüldüğü gibi illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında Doğu Anadolu Bölgesi illerinden Elazığ 33., Malatya 38., Erzincan 47., Erzurum 56., Tunceli 60., Kars 62., Van 67., Iğdır 69., Hakkari 70., Bitlis 71., Ardahan 72., Bingöl 73., Ağrı 74. ve Muş 76. (Türkiye sonuncusu) olmuştur.

Araştırmanın diğer amaçlarından birisi de, eşdeğer gelişmişlik seviyesine sahip illerin belirlenmesi ve ülke genelinde homojen alanların saptanmasıdır. Yapılan çözümler ve değerlendirmeler sonucunda ülke; farklı gelişmişlik düzeylerinde 5 ayrı gruba ayrılmıştır. Bu ayrıma göre birinci grupta 5, ikinci grupta 11, üçüncü grupta 26, dördüncü ve beşinci grupta ise 17'şer il yer almaktadır. Gelişmişlik endeksine göre kademeli il gruplarının dağılımı orijinal çalışmadan aynen alınarak Tablo 21'de verilmiştir.

TABLO 21 : GELİŞMİŞLİK ENDEKSİNE GÖRE KADEMELİ İL GRUPLARI

1.DERECEDE GELİŞMİŞ İLLER	2.DERECEDE GELİŞMİŞ İLLER	3.DERECEDE GELİŞMİŞ İLLER	4.DERECEDE GELİŞMİŞ İLLER	5.DERECEDE GELİŞMİŞ İLLER
1. İstanbul 2. Ankara 3. İzmir 4. Kocaeli 5. Bursa	1. Eskişehir 2. Antalya 3. Tekirdağ 4. Adana 5. İçel 6. Muğla 7. Aydın 8. Balıkesir 9. Kırklareli 10. Kayseri 11. Denizli	1. Bilecik 2. Edirne 3. Zonguldak 4. Çanakkale 5. Isparta 6. Manisa 7. Uşak 8. Konya 9. Gaziantep 10. Hatay 11. Sakarya 12. Bolu 13. Burdur 14. Kırıkkale 15. Kütahya 16. Nevşehir 17. Elazığ 18. Trabzon 19. Samsun 20. Kırşehir 21. Rize 22. Malatya 23. Amasya 24. Karaman 25. Afyon 26. Niğde	1. Kastamonu 2. Çorum 3. Giresun 4. Artvin 5. Erzincan 6. Sivas 7. Aksaray 8. Kahramanmaraş 9. Bartın 10. Tokat 11. Çankırı 12. Sinop 13. Ordu 14. Erzurum 15. Diyarbakır 16. Yozgat 17. Şanlıurfa	1. Tunceli 2. Adıyaman 3. Kars 4. Gümüşhane 5. Bayburt 6. Batman 7. Mardin 8. Van 9. Siirt 10. Iğdır 11. Hakkari 12. Bitlis 13. Ardahan 14. Bingöl 15. Ağrı 16. Şırnak 17. Muş

Tablodan da görüldüğü gibi Doğu Anadolu Bölgesi illeri arasında yer alan Malatya ve Elazığ üçüncü derecede gelişmiş iller grubunda; Erzincan ve Erzurum dördüncü derecede gelişmiş iller grubunda; diğer 10 il de beşinci derecede gelişmiş iller grubunda yer almıştır. Bölge illerinin gelişmişlik endeksine göre Bölge ve Türkiye içindeki sıralaması Tablo 22'de verilmiştir.

TABLO 22 : İLLER İTİBARIYLA SOSYO-EKONOMİK GELİŞMİŞLİK SIRALAMASI

İl Adı	Gelişmişlik Endeksi	Gelişmişlik Derecesi	Gelişmişlik Sıralaması	
			Bölge	Türkiye
ELAZIĞ	-0,024586	3. Derece	1	33
MALATYA	-0,179552	3. Derece	2	38
ERZİNCAN	-0,369077	4. Derece	3	47
ERZURUM	-0,550649	4. Derece	4	56
TUNCELİ	-0,694920	5. Derece	5	60
KARS	-0,754675	5. Derece	6	62
VAN	-0,955459	5. Derece	7	67
IĞDIR	-0,980015	5. Derece	8	69
HAKKARİ	-1,053626	5. Derece	9	70
BİTLİS	-1,056951	5. Derece	10	71
ARDAHAN	-1,057505	5. Derece	11	72
BİNGÖL	-1,060746	5. Derece	12	73
AĞRI	-1,134534	5. Derece	13	74
MUŞ	-1,244671	5. Derece	14	76

Kaynak : DPT

Araştırmaya göre Doğu Anadolu Bölgesinin özellikleri şöyle özetlenebilir;

- Sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında son sırada yer almaktadır. Bölgede bir milyon üzeri nüfusa sahip il bulunmamaktadır. Ülke genelinde en az nüfusa sahip Bölge nüfus yoğunluğu itibariyle de en düşük yoğunluklu bölgedir.
- Bölgede toplam istihdamın %71.93'ü tarım sektöründe çalışırken, %3.98'i sanayi sektöründe çalışmaktadır. Temel ekonomik faaliyetlerin tarım ve bu sektör içinde de büyük ölçüde hayvancılıkta yoğunlaşmış olmasına rağmen, tarımsal üretim değeri ülke tarımsal üretim değerinin %10'u düzeyindedir. Benzer şekilde, Bölgede kırsal nüfus başına düşen tarımsal üretim değeri de ülke ortalamasının oldukça altındadır.
- Doğu Anadolu Bölgesi eğitim göstergeleri, Güneydoğu Anadolu'nun önünde yer alarak altıncı sırada olmakla beraber Türkiye ortalamasının oldukça gerisindedir. Bölgede okur-yazar nüfus oranı %68.16; okur-yazar kadın nüfus oranı %54.89; fakülte ve yüksek okul bitirenlerin oranı %3.33'dür. Aynı gösterge değerlerinin Türkiye ortalaması ise sırasıyla; %80.46, %71.95 ve %4.72'dir.

- Sağlık göstermeleri açısından da Doğu Anadolu, Güneydoğu ile son sırada yer almaktadır. Bölgede onbin kişiye düşen hekim, diş hekimi ve eczane sayısı sırasıyla; 6.31, 0.69, ve 1'dir.
- Bölgenin GSYİH içindeki payı yüzde 4.2 ile en düşük seviyede bulunmaktadır. Fert başına düşen gelir açısından da en son sırada bulunmaktadır.
- Gelir seviyesinin düşüklüğü ile sınai ve ticari faaliyetlerin yeterince gelişmemiş olması, mali sektörleri de etkilemiştir. Tasarruf ve beraberinde yatırım eğiliminin düşük olması nedeniyle, krediler ve mevduat hacmi çok düşük düzeyde kalmıştır. Tarımsal, sınai, ticari ve turizm kredileri itibariyle de, ülke genelinde en son sırada yer almaktadır.
- Sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyini yansıtan değişkenler genel olarak incelendiğinde, Doğu Anadolu Bölgesi en son sıralarda yer almaktadır. Nitekim, gelişmişlik düzeyi grel olarak düşük düzeyde bulunan bu Bölgeden diğer bölgelere yoğun bir g yaşanmaktadır. G olgusu, Bölgenin durgunluğuna ve gerilemesine de neden olmaktadır. Özellikle Doğu Anadolu Bölgesi'nde g durdurarak, Bölge içinde seçilecek gelişme merkezlerine yönlendirecek politikalar önemini korumaktadır.

3. BÖLGENİN İKTİSADİ POTANSİYELİ

3.1. İmalat Sanayi

Doğu Anadolu Bölgesi imalat sanayi hasılasının gelişimine baktığımızda; 1987 yılında cari fiyatlarla 315.9 milyar TL. olan Bölge imalat sanayi hasılasının 1987-1997 döneminde yaklaşık 342 kat artarak 1997 yılında 107.999.2 milyar TL. olarak gerçekleştiği görülmektedir. Aynı dönemde Türkiye imalat sanayi hasılası 381 kat artmıştır. Doğu Anadolu Bölgesi imalat sanayi hasılasının Türkiye imalat sanayi hasılası içindeki payı incelendiğinde; 1987 yılında %1.94 olan bu payın yıllar itibariyle azalarak 1997 yılında %1.74 seviyesine indiği görülmektedir.

Bölge ve Türkiye imalat sanayi hasılasının yıllar itibariyle gelişimi Tablo 23'de verilmiştir.

TABLO 23 : BÖLGE VE TÜRKİYE İMALAT SANAYİ HASILASININ GELİŞİMİ (Cari Fiyatlarla)

Yıllar	D. Anadolu B. Milyon TL.	Türkiye Milyon TL.	Bölge/Türkiye (%)
1987	315.917	16.318.616	1,94
1988	529.118	29.664.280	1,78
1989	1.015.093	52.561.489	1,93
1990	1.566.804	86.307.440	1,82
1991	2.672.783	139.708.856	1,91
1992	4.418.108	236.572.985	1,87
1993	7.392.777	412.408.388	1,79
1994	15.505.810	853.488.131	1,82
1995	29.506.097	1.751.680.845	1,68
1996	48.390.879	3.123.034.216	1,55
1997	107.999.198	6.218.626.677	1,74

Doğu Anadolu Bölgesi imalat sanayiine ilişkin bazı veriler (karşılaştırma imkanı veren ve bulunabilen en son yıl (1994 yılı) istatistikleri) incelendiğinde; 47'si devlet, 98'i özel sektöre ait (+10 istihdam sağlayan) olmak üzere 145 adet tesisin imalat sanayiinde faaliyet gösterdiği görülmektedir. Bölge imalat sanayiinin yaratmış olduğu katma değer 13.823 milyar TL. olup %73'ü devlet sektörü, %17'si de özel sektör tarafından gerçekleştirilmiştir.

Doğu Anadolu Bölgesi imalat sanayii verileri Türkiye geneli açısından incelendiğinde, Bölgenin Türkiye içindeki payının; çalışılan işçi saat toplamı açısından %2.07, kurulu toplam çevirici güç açısından %2.05, sabit sermayeye yıl içinde yapılan gayri safi ilaveler açısından %5 ve yaratılan katma değer açısından %1.50 olduğu görülmektedir. Bölgenin bütün bu değerler açısından Türkiye genelinde kayda değer bir payı bulunmamaktadır.

Bölgede bulunan 145 adet imalat sanayi tesisinin %54.5'i gıda içki tütün sanayiinde, %13.8'i tekstil, giyim ve deri sanayiinde, %13.8'i taş ve toprağa dayalı sanayiide ve %7.6'sı da metal eşya, makine ve teçhizat sanayiinde faaliyet göstermektedir. İmalat sanayii tesislerinin yöresel hammadde ve potansiyele yönelik olarak kurulduğu dikkat çekmektedir.

Doğu Anadolu Bölgesi imalat sanayiine ilişkin çeşitli göstergeler Türkiye ile karşılaştırmalı olarak Tablo 24'de verilmiştir.

TABLO 24 : BÖLGE İMALAT SANAYİNDEKİ İŞYERİ SAYISI, ÇALIŞILAN İŞÇİ-SAAT TOPLAMI, ÇEVİRİCİ GÜÇ KAPASİTESİ, STOK DEĞİŞMELERİ, SABİT SERMAYEYE YAPILAN İLAVELER VE KATMA DEĞER (1994)

A : TOPLAM B : DEVLET SEKTÖRÜ C : ÖZEL SEKTÖR (10+)

SEKTÖRLER		1			2			3			4		
		Türkiye(t)	D.Anadolu(u)	(u)/(t)	Türkiye(t)	D.Anadolu(u)	(u)/(t)	Türkiye(t)	D.Anadolu(u)	(u)/(t)	Türkiye(t)	D.Anadolu(u)	(u)/(t)
31-Gıda, İçki ve Tütün Sanayi	A	1.860	79	4,25	276.377	15.265	5,52	1.532.201	151.613	9,90	26.123	656	2,51
	B	200	31	15,50	102.198	12.635	12,36	671.586	137.671	20,50	8.462	512	6,05
	C	1.660	48	2,89	174.179	2.630	1,51	860.615	13.942	1,62	17.661	144	0,82
32-Tekstil, Giyim ve Deri Sanayi	A	2.976	20	0,67	572.872	11.537	2,01	1.695.189	27.936	1,65	38.835	402	1,03
	B	38	6	15,79	48.441	5.745	11,86	154.389	10.738	6,96	767	78	10,22
	C	2.938	14	0,48	524.431	5.792	1,10	1.540.800	17.198	1,12	38.067	323	0,85
33-Kereste ve Kereste Ürünleri Sanayi	A	418	4	0,96	38.435	149	0,39	263.242	894	0,34	1.848	3	0,18
	B	27	1	3,70	6.897	54	0,78	52.983	300	0,57	32	1	1,81
	C	391	3	0,77	31.538	95	0,30	210.259	594	0,28	1.816	3	0,15
34-Kağıt, Kağıt Ürünleri ve Basım Sanayi	A	355	1	0,28	49.789	256	0,51	910.269	301	0,03	3.658	2	0,06
	B	18		0,00	14.127		0,00	328.746		0,00	1.000		0,00
	C	337	1	0,30	35.663	256	0,72	581.523	301	0,05	2.658	2	0,08
35-Kimya Sanayi	A	905	7	0,77	138.114	620	0,45	1.828.595	7.415	0,41	26.749	-3	-0,01
	B	33	2	6,06	33.096	255	0,77	914.582	3.194	0,35	9.453	-34	-0,36
	C	872	5	0,57	105.018	365	0,35	914.013	4.221	0,46	17.295	32	0,18
36-Taş ve Toprağa Dayalı sanayi	A	832	20	2,40	120.732	2.911	2,41	1.349.427	34.434	2,55	5.782	169	2,92
	B	23	4	17,39	10.078	1.152	11,43	119.960	23.428	19,53	758	110	14,47
	C	809	16	1,98	110.654	1.758	1,59	1.229.467	11.006	0,90	5.024	59	1,18
37-Metal Ana Sanayi	A	345	3	0,87	126.036	2.585	2,05	2.173.767	8.275	0,38	13.151	8	0,06
	B	13	1	7,69	74.948	2.476	3,30	988.650	8.180	0,83	6.901	7	0,11
	C	332	2	0,60	51.088	109	0,21	1.185.117	95	0,01	6.250	1	0,01
38-Metal Eşya, Makine ve Teçhizat Sanayi	A	2.324	11	0,47	334.736	1.224	0,37	1.829.739	7.104	0,39	30.719	99	0,32
	B	39	2	5,13	32.905	554	1,68	184.774	4.000	2,16	2.112	80	3,78
	C	2.285	9	0,39	301.831	671	0,22	1.644.965	3.104	0,19	28.607	19	0,07
39-Diğer İmalat Sanayi	A	112		0,00	10.503		0,00	21.219		0,00	547		0,00
	B	2		0,00	1.013		0,00	6.760		0,00	6		0,00
	C	110		0,00	9.490		0,00	14.459		0,00	541		0,00
TOPLAM	A	10.127	145	1,43	1.667.595	34.547	2,07	11.603.648	237.972	2,05	147.411	1.336	0,91
	B	393	47	11,96	323.703	22.871	7,07	3.422.430	187.511	5,48	29.491	754	2,56
	C	9.734	98	1,01	1.343.893	11.676	0,87	8.181.218	50.461	0,62	117.920	582	0,49

1 : İşyeri Sayısı

2 : Yılda Çalışılan İşçi Saat Toplamı (Bin Saat)

3 : Yıl Sonunda Kurulu Olan Toplam Çevirici Güç (Bg-Hp)

4 : Stok Değişmeleri (Milyar TL.)

TABLO 24'ÜN DEVAMI

A : TOPLAM B : DEVLET SEKTÖRÜ C : ÖZEL SEKTÖR (10+)

SEKTÖRLER		5			6			7			8		
		Türkiye(t)	D.Anadolu(u)	(u)/(t)	Türkiye(t)	D.Anadolu(u)	(u)/(t)	Türkiye(t)	D.Anadolu(u)	(u)/(t)	Türkiye(t)	D.Anadolu(u)	(u)/(t)
31-Gıda, İçki ve Tütün Sanayi	A	10.236	99	0,96	257.316	10.261	3,99	393.526	18.401	4,68	136.209	8.140	5,98
	B	900	62	6,85	67.456	8.239	12,21	104.091	15.597	14,98	36.634	7.357	20,08
	C	9.336	37	0,40	189.860	2.022	1,06	289.435	2.804	0,97	99.575	782	0,79
32-Tekstil, Giyim ve Deri Sanayi	A	20.990	223	1,06	281.574	4.045	1,44	441.247	6.738	1,53	159.673	2.693	1,69
	B	3	-37	-1,437	6.381	874	13,69	11.956	1.441	12,05	5.575	567	10,18
	C	20.987	261	1,24	275.193	3.171	1,15	429.291	5.297	1,23	154.098	2.126	1,38
33-Kereste ve Kereste Ürünleri Sanayi	A	1.436	0	0,00	15.551	29	0,19	23.485	41	0,18	7.934	12	0,16
	B	0		0,00	1.632	3	0,16	2.505	6	0,23	873	3	0,36
	C	1.436	0	0,00	13.919	26	0,19	20.980	35	0,17	7.061	9	0,13
34-Kağıt, Kağıt Ürünleri ve Basım Sanayi	A	5.263	22	0,42	46.769	240	0,51	82.657	348	0,42	35.888	108	0,30
	B	174		0,00	8.147		0,00	13.160		0,00	5.013	0	0,00
	C	5.088	22	0,44	38.622	240	0,62	69.497	348	0,50	30.875	108	0,35
35-Kimya Sanayi	A	16.897	47	0,28	263.239	301	0,11	510.104	476	0,09	246.865	175	0,07
	B	1.025		0,00	124.889	23	0,02	253.785	29	0,01	128.896	7	0,01
	C	15.871	47	0,30	138.351	278	0,20	256.319	447	0,17	117.968	169	0,14
36-Taş ve Toprağa Dayalı sanayi	A	12.160	40	0,33	49.316	828	1,68	119.651	1.846	1,54	70.335	1.018	1,45
	B	189	20	10,49	2.937	526	17,91	6.554	1.128	17,21	3.618	602	16,64
	C	11.971	20	0,17	46.379	302	0,65	113.097	718	0,63	66.717	416	0,62
37-Metal Ana Sanayi	A	9.206	54	0,59	153.810	765	0,50	239.195	2.246	0,94	85.386	1.480	1,73
	B	3.030	54	1,78	33.603	742	2,21	66.684	2.206	3,31	33.080	1.464	4,43
	C	6.176		0,00	120.206	24	0,02	172.511	39	0,02	52.305	16	0,03
38-Metal Eşya, Makine ve Teçhizat Sanayi	A	28.193	41	0,14	222.544	290	0,13	399.133	486	0,12	176.589	197	0,11
	B	450		0,00	7.057	61	0,86	16.390	173	1,06	9.333	113	1,21
	C	27.743	41	0,15	215.487	229	0,11	382.743	313	0,08	167.256	84	0,05
39-Diğer İmalat Sanayi	A	428		0,00	2.546		0,00	4.943		0,00	2.397	0	0,00
	B	1		0,00	82		0,00	274		0,00	192	0	0,00
	C	427		0,00	2.464		0,00	4.670		0,00	2.205	0	0,00
TOPLAM	A	104.809	525	0,50	1.292.665	16.758	1,30	2.213.940	30.581	1,38	921.275	13.823	1,50
	B	5.773	98	1,70	252.184	10.467	4,15	475.399	20.580	4,33	223.215	10.113	4,53
	C	99.036	428	0,43	1.040.481	6.291	0,60	1.738.542	10.001	0,58	698.061	3.710	0,53

5 : Sabit Sermayeye Yıl İçinde Yapılan Gayri Safi İlaveler (Milyar TL)

6 : Girdi (Milyar TL)

7 : Çıktı (Milyar TL)

8 : Katma Değer (Milyar TL)

Doğu Anadolu Bölgesindeki küçük ve orta ölçekli sanayi işletmelerinin yapısı incelendiğinde; 1992 yılı verilerine göre bölgede Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi (KOS) işletmeleri sayısının 6.232 olduğu ve bu işletmelerde toplam olarak 19.656 kişinin istihdam edildiği ve yine bu işletmelerin yarattığı katma değer ise 655 milyar TL. olduğu görülmektedir.

Ölçek aralıkları itibariyle değerlendirildiğinde; Bölge küçük ölçekli sanayiinde (1-49 kişi çalıştıran işletmeler) 6.196 işyerinin bulunduğu ve 15.836 kişinin istihdam edildiği görülmektedir. Bu istihdamın %70,2'si 1-9 işçi çalıştıran 6.111 işyerine, %9,1'i de 10-49 arası işçi çalıştıran 85 işyerine ait bulunmaktadır. Bölge orta ölçekli sanayiinde (50-199 işçi çalıştıran işletmeler) 36 işletme bulunmakta ve 4.120 kişinin istihdamını sağlamaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki KOS işletmelerinin sayısı ve bu işletmelerin istihdam durumları ve Türkiye ile mukayeseli olarak Tablo 25'de verilmiştir.

TABLO 25: KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ SANAYİ İŞLETMELERİ İŞYERİ SAYISI, İSTİHDAM DURUMU VE KATMA DEĞERLERİ (Milyar TL.) 1992

Ölçek	DOĞU ANADOLU BÖLGESİ					TÜRKİYE				
	İşyeri	İstihdam	(%)	Katma Değer	(%)	İşyeri	İstihdam	(%)	Katma Değer	(%)
Küçük Ölçekli	6.196	15.836	79,4	163	24,8	194.546	721.469	77,2	37.900	51,6
1-9	6.111	14.014	70,2			186.574	545.809	58,4	20.700	28,2
10-49	85	1.822	9,1	163	24,8	7.972	175.660	18,8	17.200	23,4
Orta Ölçekli	36	4.120	20,6	492	75,2	2.247	213.675	22,8	35.600	48,4
50-99	15	1.162	5,8	130	19,9	1.405	97.356	10,4	14.600	19,9
100-199	21	2.958	14,8	362	55,3	842	116.319	12,4	21.000	28,6
TOPLAM	6.232	19.956	100,0	655	100,0	196.793	935.144	100,0	73.500	100,0

Kaynak : KOSGEB

3.2. Tarımsal Potansiyel

Doğu Anadolu Bölgesi ekonomisi büyük oranda tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Bu durum işgücünün sektörel dağılımına bakıldığında daha net olarak ortaya çıkmaktadır. Nüfusun sosyal ve ekonomik niteliklerini içeren 1990 Genel Nüfus Sayım sonuçlarına göre; 12 yaş ve üzeri Bölge aktif nüfusunun %71,93'ü tarım sektöründe çalışmaktadır. Bölgedeki

tarım sektöründe çalışan aktif nüfus oranı %53.66 olan Türkiye geneli ortalamasından yüksektir. İl genelinde aktif nüfusun büyük çoğunluğunun tarım sektöründe çalışmasının nedeni, tarım sektöründen başka alternatif iş olanaklarının yeterli olmamasından kaynaklanmaktadır.

1997 yılı itibariyle tarım sektörünün Bölge GSYİH içindeki payı %23.7 seviyesinde gerçekleşmiştir. Bölge tarımsal hasılasının Türkiye tarımsal hasılası içindeki payı ortalama %6 civarındadır. Doğu Anadolu Bölgesi tarım hasılasının yıllar itibariyle gelişimi ve Türkiye tarım hasılası içindeki payı Tablo 26'da verilmiştir.

TABLO 26: BÖLGE VE TÜRKİYE TARIM HASILASIN GELİŞİMİ
(Cari Fiyatlarla)

Yıllar	D. Anadolu B. Milyon TL.	Türkiye Milyon TL.	Bölge/Türkiye (%)
1987	878.173	13.314.271	6,60
1988	1.524.045	22.302.811	6,83
1989	2.315.253	37.703.929	6,14
1990	4.339.402	68.692.041	6,32
1991	6.413.938	96.074.497	6,68
1992	10.181.573	163.826.637	6,21
1993	17.839.042	305.524.945	5,84
1994	37.055.242	598.168.762	6,19
1995	85.599.200	1.218.178.131	7,03
1996	143.219.366	2.489.773.564	5,75
1997	273.929.224	4.170.001.098	6,57

Tablodan da görülebileceği gibi Bölge tarım hasılası cari fiyatlarla 1987 yılında 878.173 milyon TL. iken dönem içinde yaklaşık 312 kat artarak 1997 yılında 273.929.224 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde ülke tarımsal hasılası 313 kat artmıştır.

Bitkisel Üretim Değeri

1997 yılı itibariyle, Bölgede üretilen bitkisel ürünlerin üretim değeri toplam olarak 157.332.219 milyon TL. olup, bunun %67.09'unu (105.553.402 milyon TL.) tarla ürünleri üretim değeri, %10.35'ini (16.288.496 milyon TL.) sebze ürünleri üretim değeri ve %22.56'sını ise (35.490.321milyon TL.) meyve ürünleri üretim değeri oluşturmaktadır.

Bitkisel üretim değeri, pazarlanan malın değeri açısından incelendiğinde ise; bölge bitkisel üretim değerinin %73.3'ünün (115.340.507 milyon TL.) pazarlandığı ve yine bunun %68.2'sini (78.740.118 milyon TL.) tarla ürünleri, %11.4'ünü (13.099.589 milyon TL.) sebze ürünleri ve %20.4'ünü de (23.500.800 milyon TL.) meyve ürünleri pazarlanan değerinin oluşturduğu görülmektedir.

Bölge bitkisel üretim değerinin yapısı Türkiye geneline göre incelendiğinde; Bölgede yoğun olarak tarla ürünleri üretimi ve pazarlamasının yapıldığı, sebze ve meyve ürünleri üretimi ve pazarlama payının Türkiye ortalamasının altında olduğu görülmektedir. Türkiye açısından baktığımızda ise; bitkisel üretim değerinin %54'ü tarla ürünleri, %23'ü sebze ürünleri ve %22'si meyve ürünleri üretiminden oluşmakta ve %78'i pazarlanmaktadır. Pazarlanan değer de %52.4'ünü tarla, %24.3'ünü sebze ve %23.3'ü de meyve ürünleri pazarlanan değerinden oluşmaktadır. 1997 yılı itibariyle Doğu Anadolu Bölgesi bitkisel üretim değerinin dağılımı Türkiye ile karşılaştırmalı olarak Tablo 27'de verilmiştir.

TABLO 27: DOĞU ANADOLU BÖLGESİ VE TÜRKİYE BİTKİSEL ÜRETİM DEĞERİ (1997)

	Türkiye				Doğu Anadolu Bölgesi				Bölge/Türkiye (%)		
	Üretilen		Pazarlanan		Üretilen		Pazarlanan		Üretilen		Pazarlanan
	Ton	Milyon TL.	Milyon TL.	(%)	Ton	Milyon TL.	Milyon TL.	(%)	Miktar	Değer	Değer
Toplam	91.260.126	3.554.756.383	2.774.630.646	100,0	5.202.542	157.332.219	115.340.507	100,0	5,7	4,4	4,2
Tarla ürünleri	60.582.374	1.925.741.745	1.454.920.871	52,4	4.377.248	105.553.402	78.740.118	68,3	7,2	5,5	5,4
Tahıllar	29.650.575	861.812.547	517.308.526	35,6	1.801.549	50.789.897	30.426.240	38,6	6,1	5,9	5,9
Baklagiller	1.699.960	116.356.910	81.087.834	5,6	95.608	7.144.569	4.894.101	6,2	5,6	6,1	6,0
Endüstriyel bitkiler	19.577.072	614.014.548	595.029.841	40,9	2.128.922	35.271.457	34.535.869	43,9	10,9	5,7	5,8
Yağlı tohumlar	2.254.767	84.182.416	78.573.073	5,4	8.033	456.166	426.793	0,5	0,4	0,5	0,5
Yumru bitkiler	7.400.000	249.375.324	182.921.597	12,6	343.136	11.891.313	8.457.115	10,7	4,6	4,8	4,6
Sebzeler	18.784.662	835.065.055	674.507.261	24,3	407.503	16.288.496	13.099.589	11,4	2,2	2,0	1,9
Yaprağı yenen sebzeler	1.527.400	63.052.557	47.798.071	7,1	42.388	1.266.470	1.007.429	7,7	2,8	2,0	2,1
Baklagil sebzeler	595.500	55.734.938	39.870.126	5,9	15.775	1.126.246	796.890	6,1	2,6	2,0	2,0
Meyvesi yenen sebzeler	15.933.000	679.810.456	556.990.011	82,6	331.707	12.858.007	10.522.044	80,3	2,1	1,9	1,9
Soğans, yumru ve kök sebzeler	643.750	31.470.942	25.262.013	3,7	17.633	1.037.773	773.226	5,9	2,7	3,3	3,1
Diğer sebzeler	85.012	4.996.162	4.587.040	0,7	-	-	-	-	-	-	-
Meyveler	11.893.090	793.949.583	645.202.514	23,3	417.791	35.490.321	23.500.800	20,4	3,5	4,5	3,6
Yumuşak çekirdekli	3.060.100	144.380.949	109.610.998	17,0	94.087	5.073.752	3.775.366	16,1	3,1	3,5	3,4
Taş çekirdekli	1.724.400	147.221.046	108.269.240	16,8	213.156	17.921.116	11.590.556	49,3	12,4	12,2	10,7
Turunçgiller	1.433.000	65.337.762	61.561.039	9,5	-	-	-	-	-	-	-
Sert kabuklular	689.000	169.200.035	150.483.399	23,3	24.406	5.605.570	3.806.314	16,2	3,5	3,3	2,5
Üzümsü meyveler	4.234.590	230.209.791	177.715.438	27,5	86.142	6.889.883	4.328.564	18,4	2,0	3,0	2,4
Çay	752.000	37.600.000	37.562.400	5,8	-	-	-	-	-	-	-

Kaynak: DİE, Tarımsal Yapı 1997

Tarımsal Araç ve Gereçler

Doğu Anadolu Bölgesi tarımsal araç ve gereç açısından nispeten fakir bölgeler arasındadır. Bölge traktör miktarı ülke traktör miktarının %4.83'ünü oluşturmaktadır. Tarımsal mekanizasyonun önemli kriterlerinden olan traktör miktarı, traktör başına düşen arazi miktarı (ekilen tarla alanı+sebzelik alanlar) açısından değerlendirildiğinde, 1997 yılında Bölgede traktör başına 58 hektar tarım arazisi ve Türkiye genelinde ise traktör başına 28 hektar tarım arazisi düştüğü görülmektedir. Bölge değerleri Türkiye'nin yarısı kadardır.

1997 yılı itibariyle Bölgede mevcut olan tarımsal araç ve gereç miktarı Türkiye geneli ile karşılaştırmalı olarak Tablo 28'de verilmiştir.

**TABLO 28 :BÖLGE VE TÜRKİYE TARIMSAL ALET VE MAKİNALAR SAYISI
(1997)**

Tarımsal alet ve makineler	Miktar (Adet)		Bölge/ Türkiye (%)
	Türkiye	Doğu Anadolu Bölgesi	
Karasaban	214.471	48.183	22,47
Hayvan pulluğu	334.318	21.790	6,52
Kulaklı traktör pulluğu	819.362	37.598	4,59
Döner kulaklı traktör pulluğu	20.466	835	4,08
Ark pulluğu	49.704	1.749	3,52
Diskli traktör pulluğu	59.165	1.579	2,67
Toprak frezesi (Rotovator)	28.300	473	1,67
Kültürator	369.040	20.312	5,50
Merdane	56.472	2.682	4,75
Diskli ve diğer tırmıklar	166.617	9.374	5,63
Dişli tırmık	345.772	12.352	3,57
Karma tırmık	25.115	4.496	17,90
Ot tırmığı	59.662	24.272	40,68
Traktörle çekilen çapa makinası	111.281	795	0,71
Hayvanla çekilen tahıl mibzeri	2.590	112	4,32
Tahıl mibzeri	79.593	3.020	3,79
Kombine tahıl mibzeri	130.606	1.173	0,90
Pancar mibzeri	7.962	914	11,48
Üniversal mibzer	61.573	92	0,15
Kimyevi gübre dağıtıcısı	260.378	6.805	2,61
Orak makinası	64.346	4.143	6,44
Balya makinası	7.478	446	5,96

Tablo 28'in Devamı

Tarımsal alet ve makinalar	Miktar (Adet)		Bölge/ Türkiye (%)
	Türkiye	Doğu Anadolu Bölgesi	
Tınav makinası	24.499	5.649	23,06
Döven	92.055	19.761	21,47
Sapdöver	89.633	13.683	15,27
Kendi yürür biçer döver	12.385	465	3,75
Traktörle çekilen çayır biçme makinası	28.805	8.450	29,34
Mısır slaj makinası	1.908	31	1,62
Selektör	3.506	207	5,90
Yem kırma makinası	15.052	655	4,35
Sırt pulverizatörü	540.308	8.567	1,59
kombine atomizör	15.549	545	3,51
Kuyruk milinden hareketli pulverizatör	187.426	2.823	1,51
Motorlu pulverizatör	65.957	2.285	3,46
Tozlayıcı	36.827	208	0,56
Atomizör	99.984	938	0,94
Santrüfuj pompa	85.270	4.189	4,91
Motopomp (elektrik motorlu)	131.233	5.091	3,88
Motopomp (termik motorlu)	197.839	2.702	1,37
Yağmurlama tesisi	152.389	1.066	0,70
Krema makinası	306.347	104.509	34,11
Tarım arabası(Römork)	854.171	42.184	4,94
Su tankeri (tarımda kullanılan)	145.458	2.232	1,53
Traktör	874.995	42.256	4,83

Kaynak: DİE, Tarımsal Yapı 1997

Hayvancılık

Doğu Anadolu Bölgesi hayvan varlığı açısından önemli bölgelerimizden birisidir. Büyükbaş hayvan varlığı da önemli olmakla beraber özellikle koyunculuk tercih edilmektedir. 1997 yılı itibariyle Doğu Anadolu Bölgesi canlı hayvan varlığı Türkiye ile karşılaştırmalı olarak Tablo 29'da verilmiştir.

TABLO 29 : BÖLGE VE TÜRKİYE CANLI HAYVAN VARLIĞI, 1997

Hayvan Türü	Hayvan Varlığı (Baş)		Pay (%)
	Türkiye (2)	D. Anadolu B. (1)	(1)/(2)
Koyun	30.238.000	9.053.160	29,94
Koyun(merinos)	633.168	704	0,11
Koyun(Yerli)	21.382.184	6.308.291	29,50
Kuzu(Merinos)	228.832	246	0,11
Kuzu(Yerli)	7.993.816	2.743.919	34,33
Kıl keçisi	7.761.000	1.258.230	16,21
Kıl keçisi	5.637.262	919.425	16,31
Kıl keçisi Oğlağı	2.123.738	338.805	15,95
Tiftik keçisi	615.000	250	0,04
Tiftik keçisi	450.503	150	0,03
Tiftik keçisi Oğlağı	164.497	100	0,06
Sığır	11.185.000	2.256.540	20,17
Sığır(Kültür)	1.104.302	76.855	6,96
Sığır(Kültür melezi)	3.025.719	440.240	14,55
Sığır(Yerli)	3.204.204	958.428	29,91
Dana(Kültür)	610.698	39.575	6,48
Dana(Kültür melezi)	1.664.281	244.880	14,71
Dana(Yerli)	1.575.796	496.562	31,51
Manda	194.000	20.910	10,78
Manda	138.660	15.418	11,12
Manda Yavrusu	55.340	5.492	9,92
At	345.000	79.710	23,10
Katır	142.000	15.960	11,24
Eşek	640.000	75.880	11,86
Deve	1.400	10	0,71
Tavuk	166.272.480	9.321.580	5,61
Et Tavuğu	104.870.700	5.981.710	5,70
Yumurta Tavuğu	61.401.780	3.339.870	5,44
Hindi	5.327.500	575.750	10,81
Ördek	1.828.790	221.270	12,10
Kaz	1.794.610	704.945	39,28
Arı Kovanı	4.002.302	517.913	12,94

Kaynak: DİE, Tarımsal Yapı 1997

Tablodan da izlendiği gibi, 1997 yılı itibariyle bölgede 10.311.090 küçükbaş hayvan, 2.277.450 büyükbaş hayvan mevcudu bulunmaktadır. Büyükbaş hayvan varlığında yerli irkin payı %64, kültür ırkı ve kültür melezinin payının %36 olduğu görülmektedir.

Doğu Anadolu Bölgesi hayvan varlığının Türkiye hayvan varlığı içindeki yeri incelendiğinde; Türkiye koyun varlığının %29.94'ünün, kıl keçisi varlığının %16.21'inin, sığır varlığının %20.17'sinin ve Türkiye tavuk varlığının %5.61'inin Bölge hayvan varlığından oluştuğu görülmektedir.

Hayvan varlığının gelişimine baktığımızda ise; 1983-1997 arasında kümes hayvanları ve arı kovan sayısı hariç gerek Türkiye gerekse Doğu Anadolu Bölgesi hayvan varlığında büyük bir gerileme olduğu dikkat çekmektedir. Bölge hayvan varlığındaki azalış oranı Türkiye hayvan varlığındaki azalış oranından daha fazla olmuştur. 1983 yılı 100 alındığında Doğu Anadolu Bölgesi hariç Türkiye; koyun varlığı 1989 yılında 90, 1997 yılında 64; kıl keçisi varlığı 1989 yılında 78, 1997 yılında 63; sığır varlığı 1989 yılında 90, 1997 yılında 83 olmuştur. Doğu Anadolu Bölgesi hayvan varlığında ise 1983 100 alındığında; koyun varlığı 1989 yılında 90, 1997 yılında 58; kıl keçisi varlığı 1989 yılında 68, 1997 yılında 39; sığır varlığı 1989 yılında 82, 1997 yılında 68 olmuştur.

Görüldüğü gibi sığır ve koyun varlığında hem Türkiye hem Doğu Anadolu Bölgesinde önemli miktarda azalış gerçekleşmiştir. Bunda 1980 ve 1990'lı yıllarda izlenen tarım ve hayvancılık politikalarının menfi etki yaptığı düşünülmektedir. Nüfusunun halen önemli bir kesimi tarım ve hayvancılıkla uğraşan ülkemizde hayvancılığa gereken önemin verilmediği ve desteklenmediği, bu nedenle de hayvancılığın yok olma noktasına geldiği gözlenmektedir. Oysa ki, ülkemizde temel gıda maddesi olan etin kişi başına tüketiminin gelişmiş ülkelere göre çok gerilerde olduğu bir gerçektir. Gerek sağlıklı bir toplum için dengeli beslenme açısından gerekse tarım ve hayvancılıkta istihdam edilen nüfusun refah düzeyini yükseltmesi bakımından hayvancılığın desteklenmesi yönünde acil olarak önlem alınması gerekmektedir.

Ülkemizde hayvancılığın geliştirilmesinin yukarıda ifade edilen yararlarının yanısıra köyden kente olan nüfus hareketlerini yavaşlatacağı, kentlerde yığılmayı önleyeceği, sağlıklı ve çarpık kentleşmeyi durduracağı aşikardır. Doğu Anadolu Bölgesi hayvan varlığındaki azalışın Türkiye genelinin üzerinde olduğu tespiti yukarıda yapılmıştı. Özellikle 1989-1997

dönemindeki düşüşün 1983-1989 dönemine göre daha yüksek olduğu gözlenmektedir. Bunda da ülkemiz genelinde hayvancılığa uygulanan olumsuz politikaların yanısıra söz konusu dönemde Bölgede yoğun olarak yaşanan terör ve şiddet olaylarının etkili olduğu düşünülmektedir.

Daha önceki bölümlerde de ifade edildiği gibi Doğu Anadolu Bölgesinde iktisaden faal nüfusun %71.93'ü tarım sektöründe çalışmaktadır ve tarım sektörü hasılasının Bölge hasılası içindeki payı %23.7'dir. Bölgede sanayiye dayalı iş imkanlarının yeterince gelişmediği ve sosyal yapısı dikkate alındığında hayvancılığın Doğu Anadolu Bölgesi için önemi bir kat daha artmaktadır. Bu nedenle hayvancılığın Bölge açısından özel önemi dikkate alınarak yöre hayvancılığının gerek nitelik gerekse nicelik bakımından acilen desteklenmesi gerekmektedir. Gerek Bölge gerekse ülke hayvancılığının geliştirilmesi açısından alınması gereken önlemlerle ilgili ayrıntılı değerlendirme Ek'te verilmiştir.

Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi hayvan varlığı 1983-1989-1997 dönemleri itibariyle Tablo 30'da ve 1983=100 bazlı ve yüzde artış/azalışlar itibariyle Tablo 31'de verilmiştir.

TABLO 30 : TÜRKİYE VE BÖLGE HAYVAN VARLIĞININ GELİŞİMİ

Hayvan Türü	Türkiye* Hayvan Varlığı (Baş)			Doğu Anadolu Bölgesi Hayvan Varlığı (Baş)		
	1983	1989	1997	1983	1989	1997
Koyun	33.160.860	29.720.830	21.184.840	15.546.140	13.926.170	9.053.160
Kıl keçisi	10.389.030	8.143.140	6.502.770	3.225.970	2.184.860	1.258.230
Tiftik keçisi	3.109.180	1.614.000	614.750	7.820	0	250
Sığır	10.763.649	9.722.209	8.928.460	3.335.273	2.724.219	2.256.540
Manda	658.700	379.150	173.090	99.271	49.308	20.910
At	539.460	423.600	265.290	163.540	121.400	79.710
Katır	223.440	181.860	126.040	45.560	28.140	15.960
Eşek	1.068.720	938.670	564.120	139.280	145.330	75.880
Tavuk	56.089.740	58.491.935	156.950.900	4.344.929	5.585.917	9.321.580
Hindi	2.691.330	2.575.402	4.751.750	470.838	525.493	575.750
Arı Kovanı	2.187.882	2.721.559	3.484.389	408.224	359.101	517.913

Not (*) : Doğu Anadolu Bölgesi hariç

TABLO 31 : TÜRKİYE VE BÖLGE HAYVAN VARLIĞININ GELİŞİMİ

Hayvan Türü	Hayvan Varlığı % Değişim						Hayvan Varlığı (1983=100)					
	1983-1989		1989-1997		1983-1997		Türkiye			D. Anadolu B.		
	Türkiye	DAB	Türkiye	DAB	Türkiye	DAB	1983	1989	1997	1983	1989	1997
Koyun	-10	-10	-29	-35	-36	-42	100	90	64	100	90	58
Kıl keçisi	-22	-32	-20	-42	-37	-61	100	78	63	100	68	39
Tiftik keçisi	-48	-100	-62	-	-80	-97	100	52	20	100	0	3
Sığır	-10	-18	-8	-17	-17	-32	100	90	83	100	82	68
Manda	-42	-50	-54	-58	-74	-79	100	58	26	100	50	21
At	-21	-26	-37	-34	-51	-51	100	79	49	100	74	49
Katır	-19	-38	-31	-43	-44	-65	100	81	56	100	62	35
Eşek	-12	4	-40	-48	-47	-46	100	88	53	100	104	54
Tavuk	4	29	168	67	180	115	100	104	280	100	129	215
Hindi	-4	12	85	10	77	22	100	96	177	100	112	122
Arı Kovanı	24	-12	28	44	59	27	100	124	159	100	88	127

Kesilen ve Sağılan Hayvan Sayısı

Doğu Anadolu Bölgesi kesilen ve sağılan hayvan sayıları incelendiğinde; gerek sağılan gerekse kesilen hayvan sayısı içerisinde ağırlığın özellikle koyun olmak üzere küçükbaş hayvanlarda olduğu görülmektedir.

Karşılaştırma imkanı veren 1997 yılı verilerine göre; Bölgede sağılan koyun sayısı Türkiye sağılan koyun sayısının %30.07'sini oluştururken, Bölgede sağılan inek sayısı Türkiye sağılan inek sayısının %20.40'ını oluşturmaktadır. Yine kesilen hayvan sayısına baktığımızda; Bölgede kesilen koyun sayısı Türkiye kesilen koyun sayısının %7.85'ini oluştururken, Bölgede kesilen sığır sayısı Türkiye kesilen sığır sayısının %10.14'ünü oluşturmaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi sağılan ve kesilen hayvan sayılarının dağılımı ve Türkiye içindeki yeri Tablo 32'de verilmiştir.

TABLO 32 : BÖLGE VE TÜRKİYE SAĞILAN VE KESİLEN HAYVAN SAYILARI (1997)

	Miktar (Baş)		Pay (%) (1)/(2)
	Türkiye (2)	D. Anadolu B.(1)	
Sağılan Hayvan Sayısı			
Koyun	17.168.690	5.162.104	30,07
Kıl keçisi	4.111.260	709.754	17,26
Tiftik keçisi	295.930	1	0,00
İnek	5.594.290	1.141.124	20,40
Manda	92.210	11.253	12,20
Kesilen Hayvan Sayısı			
Koyun	6.488.056	509.330	7,85
Kıl keçisi	896.975	130.819	14,58
Tiftik keçisi	25.347	-	-
Sığır	2.382.346	241.683	10,14
Manda	36.296	1.572	4,33
Deve	53	-	-
Domuz	702	-	-

Kaynak: DİE, Tarımsal Yapı 1997

Hayvansal Ürünler Üretimi

Doğu Anadolu Bölgesi hayvansal ürünler üretimi incelendiğinde ise; Bölgenin önemli bir süt ve yapağı merkezi olduğu görülmektedir. 1997 yılında Bölgede 1.614.905 ton süt 49.246 ton et, 13.273 ton yapağı, 970.683 adet deri 24.148 ton yumurta üretildiği görülmektedir. Bu değerlere göre Türkiye et üretiminin %9.53'ü, süt üretiminin %16.03'ü, deri üretiminin %9.04'ü, yapağı üretiminin %29.09'u, kıl üretiminin %18.98'i, beyaz et üretiminin %4.20'si ve bal üretiminin %10.86'sı Doğu Anadolu Bölgesi tarafından karşılanmaktadır. Karşılaştırma imkanı veren 1997 verilerine göre Bölge ve Türkiye hayvansal ürünler üretimi Tablo 33'de verilmiştir.

TABLO 33:BÖLGE VE TÜRKİYE HAYVANSAL ÜRÜNLER ÜRETİMİ (1997)

Hayvansal Ürünler	Miktar (Ton)		Pay (%) (Bölge)/(Türkiye)
	Türkiye	D. Anadolu B.	
Süt	10.076.526	1.614.905	16,03
Koyun sütü	826.348	276.229	33,43
Kıl keçisi sütü	243.044	51.166	21,05
Tiftik keçisi sütü	6.258	-	-
İnek sütü	8.914.176	1.278.333	14,34
Manda sütü	86.700	9.177	10,58
Et¹	516.946	49.246	9,53
Koyun eti	116.104	10.606	9,13
Kıl keçisi eti	15.142	2.445	16,15
Tiftik keçisi eti	450	-	-
Sığır eti	379.542	35.892	9,46
Manda eti	5.640	303	5,37
Deve eti	15	-	-
Domuz eti	53	-	-
Deri (Adet)	10.736.600	970.638	9,04
Koyun derisi	7.089.830	559.672	7,89
Kıl keçisi derisi	970.440	143.762	14,81
Tiftik keçisi derisi	27.500	-	-
Sığır derisi	2.608.070	265.474	10,18
Manda derisi	39.930	1.730	4,33
Deve derisi	58	-	-
Domuz derisi	772	-	-
Yapağı	45.632	13.273	29,09
Kıl	3.071	583	18,98
Tiftik	690	-	-

Tablo 33'ün Devamı

Hayvansal Ürünler	Miktar (Ton)		Pay (%) (Bölge)/(Türkiye)
	Türkiye	D. Anadolu B.	
Beyaz et	471.928	19.826	4,20
Tavuk eti	471.415	19.759	4,19
Hindi eti	376	39	10,37
Ördek eti	40	5	12,50
Kaz eti	97	23	23,71
Yumurta²	755.585	24.148	3,20
Bal	63.319	6.876	10,86
Balmumu	3.753	286	7,62
İpek kozası	161	-	-

(1)Mezbaha,kombina ve kurban bayramı kesimlerini kapsar.

(2)16000 adet yumurta 1 ton kabul edilmiştir.

Kaynak: DİE, Tarımsal Yapı 1997

Bölgede sağılan hayvanların verim durumu incelendiğinde ise; yıllık ortalama olarak inekten 1.120 kg./baş, koyundan 54 kg./baş, kıl keçisinden 72 kg./baş ve mandadan 816 kg./baş süt verimi alındığı görülmektedir. Yine Bölgede kesilen hayvanların verim düzeyine baktığımızda kesilen koyunların birim karkas ağırlığının 21 kg., kıl keçisinin 19 kg., sığırın 149 kg. ve mandanın 193 kg. olduğu dikkati çekmektedir.

Bölgede sağılan ve kesilen hayvanların verim düzeyi Türkiye ile karşılaştırıldığında Bölge küçükbaş süt verimlerinin Türkiye ortalamalarının üzerinde büyükbaş süt verimlerinin ise Türkiye ortalamalarının altında olduğu, Bölge et verimlerinin ise sığır hariç diğer hayvan türlerinde Türkiye verimlerinin üstünde olduğu dikkati çekmektedir. Doğu Anadolu Bölgesi sağılan ve kesilen hayvanların verimlerinin Türkiye verimleri ile karşılaştırmaları Tablo 34 ve 35'de verilmiştir.

TABLO 34: SÜT ÜRETİMİ VE HAYVAN BAŞINA VERİM (1997)

Hayvan Türü	Türkiye		D. Anadolu B.	
	Üretim (Ton)	Verim (Kg)	Üretim (Ton)	Verim (Kg)
Koyun sütü	826.348	48	276.229	54
Kıl keçisi sütü	243.044	59	51.166	72
Tiftik keçisi sütü	6.258	21	-	-
İnek sütü	8.914.176	1.593	1.278.333	1.120
Manda sütü	86.700	940	9.177	816

TABLO 35: ET ÜRETİMİ VE HAYVAN BAŞINA KARKAS AĞIRLIK (1997)

Hayvan Türü	Türkiye		D. Anadolu B.	
	Üretim (Ton)	Karkas Ağırlık (Kg)	Üretim (Ton)	Karkas Ağırlık (Kg)
Koyun eti	116.104	18	10.606	21
Kıl keçisi eti	15.142	17	2.445	19
Tiftik keçisi eti	450	18	-	-
Sığır eti	379.542	159	35.892	149
Manda eti	5.640	155	303	193
Deve eti	15	283	-	-
Domuz eti	53	75	-	-

Canlı Hayvan ve Hayvansal Ürünler Üretim Değeri

1997 yılı itibariyle Bölgede 220.868,6 milyar TL.'sı canlı hayvanlar, 126.319,4 milyar TL.'sı hayvansal ürünler üretim değeri olmak üzere toplam 347.188 milyar TL. hayvancılık üretim değeri yaratılmıştır. Bu değer aynı yıl ülkede yaratılan 2.491.730,2 milyar TL. tutarındaki hayvancılık üretim değerinin yaklaşık %14'ünü oluşturmaktadır.

Doğu Anadolu Bölgesi canlı hayvanlar üretim değerinin %34'ü hayvansal ürünler üretim değerinin ise %42'si pazarlanan değeri oluşturmaktadır. Türkiye genelinde ise bu oranlar sırasıyla %35 ve %53'dür. Doğu Anadolu Bölgesi canlı hayvanlar pazarlanan değerinin Türkiye içindeki payının %16.69 ve Bölge hayvansal ürünler pazarlanan değerinin Türkiye içindeki payının %8.34 olduğu görülmektedir. Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye genelinin canlı hayvan ve hayvansal ürünler üretim ve pazarlanan değeri karşılaştırmalı olarak Tablo 36'da verilmiştir.

TABLO 36 :BÖLGE VE TÜRKİYE CANLI HAYVAN VE HAYVANSAL ÜRÜNLER ÜRETİM DEĞERİ (1997)

	Doğu Anadolu Bölgesi			TÜRKİYE			Bölge/Türkiye	
	Üretim Değeri (1) Milyon TL	Pazarlananın		Üretim Değeri (3) Milyon TL	Pazarlananın		(1)/(3) (%)	(2)/(4) (%)
		Değeri (2) Milyon TL	Pay (%)		Değeri (4) Milyon TL	Pay (%)		
Canlı Hayvanlar	220.868.599	74.758.597	100,00	1.289.358.007	447.814.846	100,00	17,13	16,69
Küçükbaş Hayvan	90.708.129	31.993.617	42,80	390.797.048	137.628.003	30,73	23,21	23,25
Büyükbaş Hayvan	123.087.220	38.591.762	51,62	800.535.506	252.346.876	56,35	15,38	15,29
Kümes Hayvanları	7.073.251	4.173.218	5,58	98.014.422	57.828.509	12,91	7,22	7,22
Hayvansal Ürünler	126.319.361	53.596.300	100,00	1.202.372.190	642.377.196	100,00	10,51	8,34
Süt	78.533.762	14.921.415	27,84	519.530.558	98.710.806	15,37	15,12	15,12
Et ¹	29.902.642	28.268.824	52,74	338.122.743	320.687.804	49,92	8,84	8,82
Deri	1.053.978	1.053.978	1,97	12.452.887	12.452.887	1,94	8,46	8,46
Yapağı	2.970.207	564.339	1,05	10.329.913	1.962.683	0,31	28,75	28,75
Kıl	82.101	79.638	0,15	437.830	424.695	0,07	18,75	18,75
Tiftik	-	-	-	221.864	215.208	0,03	-	-
Beyaz et	4.884.571	4.884.571	9,11	137.750.251	137.750.251	21,44	3,55	3,55
Yumurta	4.680.413	1.591.340	2,97	142.820.683	48.559.032	7,56	3,28	3,28
Bal	4.047.715	2.145.289	4,00	38.228.725	20.261.224	3,15	10,59	10,59
Balmumu	163.972	86.905	0,16	2.391.835	1.267.673	0,20	6,86	6,86
İpek kozası	-	-	-	85.925	85.925	0,01	-	-

(1)Mezbaha,kombina ve kurban bayramı kesimlerini kapsar

Kaynak: DİE, Tarımsal Yapı 1997

Tarımsal Krediler

Tarım sektöründen beklenen üretim seviyelerine ulaşılabilmesi, işletmelerde yetersiz olan işletme sermayesi unsurlarının tam olarak tamamlanması ile söz konusu olabilir. Tarımsal üretimde işletme sermayesindeki eksiklikler modern üretim girdilerinin kullanımını veya entansiteyi ve yatırımın kapasitesini sınırlamaktadır.

Tarımda kredi gereksinimini artıran en önemli nedenler ekonomik ve sosyal nedenlerdir. Bu nedenlerin başlıcaları, tarım işletmelerinin yeterli büyüklükte olmayışı ve sermaye yetersizliği, piyasa içi üretim ve verimliliğin artırılması arzusu, veraset ve intikal işlemlerinin düzenlenmesi ve tarımsal ürün fiyatlarındaki dalgalanmalar gibi olgulardır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere tarım ve hayvancılık sektörlerinde teknolojik gelişme ve verim artışı, yatırım ile yeterli girdi kullanımına bağlıdır. Çağdaş teknolojilerin

uygulanması, ekonomik, sosyal ve doğal olaylar tarımda sermaye ihtiyacını dolayısıyla kredi gereksinimini artıran faktörlerdir.

Doğu Anadolu Bölgesi tarımsal kredi durumu incelendiğinde; 1996 yılı itibariyle Bölge illerine 17.530 milyar TL. tarımsal kredi verildiği ve bu kredi miktarının Türkiye toplam tarımsal kredilerinin %2.56'sını oluşturduğu görülmektedir. Doğu Anadolu Bölgesinde kullanılan tarımsal kredilerin dağılımı Türkiye ile karşılaştırmalı olarak Tablo 37'de verilmiştir.

TABLO 37: 1996 YILI İTİBARIYLA BÖLGE VE TÜRKİYE TARIMSAL KREDİLERİN DAĞILIMI

Kredi Türü	Tutar (Milyar TL.)		Pay (%) (1)/(2)
	Türkiye (2)	Doğu Anadolu Bölgesi (1)	
Bitkisel üretim kredileri	41.864	903	2,16
Hayvansal üretim kredileri	77.780	9.418	12,11
Kimyevi gübre kredileri	10.125	44	0,43
Tarımsal araç ve gereç kredileri	16.687	342	2,05
Su ürünleri kredileri	1.672	8	0,48
Tarımsal sanayi kredileri	46	21	45,65
Tarım kredi kooperatiflerine verilen krediler	91.107	6.614	7,26
Tarım satış kooperatiflerine verilen krediler	40.301	180	0,45
Kamu kurum ve kuruluşlarına verilen krediler	404.345	-	-
TOPLAM	683.927	17.530	2,56

Kaynak : DİE

3.3. Ormancılık

Doğu Anadolu Bölgesi orman ürünleri açısından diğer bölgelere göre daha yoksuldur. 1987-1997 döneminde bölgenin ormancılık hasılasının Türkiye ormancılık hasılası içindeki payının gelişimine baktığımızda 1987'de %5.01 olan bölge payının 1997 yılında %4.36'ya gerilediği görülmektedir. Söz konusu dönemde bölge ve Türkiye ormancılık hasılasının gelişimi ve bölgenin Türkiye içindeki payı Tablo 38'de verilmiştir.

TABLO 38: BÖLGE VE TÜRKİYE ORMANCILIK HASILASININ GELİŞİMİ
(Cari Fiyatlarla)

Yıllar	D. Anadolu B. Milyon TL.	Türkiye Milyon TL.	Bölge/Türkiye (%)
1987	40.166	801.765	5,01
1988	85.766	1.396.738	6,14
1989	124.111	2.050.272	6,05
1990	190.754	2.902.517	6,57
1991	229.695	3.742.011	6,14
1992	517.590	9.889.634	5,23
1993	911.113	14.682.799	6,21
1994	1.264.389	19.330.131	6,54
1995	1.685.463	41.907.005	4,02
1996	3.639.159	82.853.417	4,39
1997	4.891.007	112.091.711	4,36

Kaynak: DİE

3.4. Madencilik

1990 Genel Nüfus Sayım sonuçlarına göre; Doğu Anadolu Bölgesi faal nüfusunun % 2.1'ini oluşturan 4.664 kişi madencilik sektöründe istihdam edilmiş durumdadır.

Doğu Anadolu Bölgesi madencilik sektörü hasılasının yıllar itibariyle gelişimine baktığımızda; 1987 yılında cari fiyatlarla 39.658 milyon TL. iken yaklaşık 615 kat artarak 1997 yılında 24.387.879 milyon TL'ye ulaştığı görülmektedir. Aynı dönemde ülke madencilik hasılası 228 kat artmıştır. Bölge madencilik hasılasının ülke madencilik hasılası içindeki payı ise 1987'de %2.69 iken 1997 yılında %7.24 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Bölge ve ülke madencilik hasılasının yıllar itibariyle gelişimi ve bölgenin ülke içindeki payı Tablo 39'da verilmiştir.

TABLO 39: BÖLGE VE TÜRKİYE MADENCİLİK HASILASININ GELİŞİMİ
(Cari Fiyatlarla)

Yıllar	D. Anadolu B. Milyon TL.	Türkiye Milyon TL.	Bölge/Türkiye (%)
1987	39.658	1.475.304	2,69
1988	113.937	2.356.870	4,83
1989	117.573	4.624.833	2,54
1990	172.397	6.269.186	2,75
1991	218.048	9.761.812	2,23
1992	341.662	14.946.376	2,29
1993	480.545	21.814.003	2,20
1994	1.451.931	54.098.566	2,68
1995	2.644.820	98.545.270	2,68
1996	5.623.824	183.079.658	3,07
1997	24.387.879	336.889.483	7,24

Kaynak: DİE

3.5. Teşvik Durumu

Bir yörede yatırımların özendirilmesinde uygulanan tedbirlerden en önemlisi yatırım teşvik tedbirleridir. Devletler bölgeler veya iller arasındaki gelişmişlik farkını gidermek amacıyla illere veya yörelere farklı yatırım teşvikleri uygulamaktadır. Yine, Devlet belirli sektörlerin gelişmesini sağlamak amacıyla, gelişmesini istediği sektörlerle (özel önem taşıyan sektörlerle) farklı teşvik tedbirlerini uygulamaktadır.

Yatırımların özendirilmesinde uygulanabilecek Devlet Yardımları açısından Doğu Anadolu Bölgesinde yer alan illerin tamamı Kalkınmada Öncelikli Yörelere kapsamındadır. 1990-1999 (Kasım Sonu) döneminde Bölgeye verilen yatırım teşvik belgelerinin sayısı, toplam yatırım tutarı ve istihdam durumu Türkiye ile karşılaştırmalı olarak Tablo 40'da verilmiştir.

TABLO 40: YILLAR İTİBARIYLA BÖLGE VE TÜRKİYE VERİLMİŞ TEŞVİK BELGELERİNİN DAĞILIMI

Yıllar	Türkiye			Doğu Anadolu Bölgesi			Bölge/Türkiye (%)		
	Miktar Adet	Toplam Yatırım Milyon TL	İstihdam Kişi	Miktar Adet	Toplam Yatırım Milyon TL	İstihdam Kişi	Miktar	Toplam Yatırım	İstihdam
1990	3.137	68.516.361	181.512	697	5.855.370	20.194	22,22	8,55	11,13
1991	1.770	98.121.383	171.477	186	2.824.661	9.245	10,51	2,88	5,39
1992	1.545	146.466.666	112.276	41	2.219.144	2.260	2,65	1,52	2,01
1993	3.032	651.445.046	496.197	70	6.224.180	4.177	2,31	0,96	0,84
1994	1.402	383.569.402	91.783	39	22.244.497	3.004	2,78	5,80	3,27
1995	4.954	3.284.848.655	374.945	73	78.109.642	9.975	1,47	2,38	2,66
1996	5.032	3.158.692.593	272.231	112	50.775.244	5.874	2,23	1,61	2,16
1997	5.152	3.816.374.637	336.212	121	71.118.343	8.747	2,35	1,86	2,60
1998	4.307	4.239.857.869	289.145	178	117.808.835	11.325	4,13	2,78	3,92
1999*	2.695	4.250.533.855	179.623	114	97.391.294	6.821	4,23	2,29	3,80
TOPLAM	33.026	20.098.426.467	2.505.401	1.631	454.571.210	81.622	4,94	2,26	3,26

*30 Kasım 1999 itibariyle

Kaynak : Hazine Müsteşarlığı

Tablodan da görüldüğü gibi, Bölgede yatırım yapmak amacıyla 1990-1999 döneminde toplam 1.631 teşvik belgesi alınmıştır. Bölgeye yönelik olarak alınan teşvik belgelerinin toplam yatırım tutarı 454.571,2 milyar TL. olup 81.622 kişiye istihdam öngörülmüştür. Söz konusu dönemde Bölge için alınan belge sayısı Türkiye'nin %4.94'ünü oluştururken; toplam yatırım tutarı açısından %2.26'sını ve istihdam açısından ise %3.26'sını teşkil ettiği görülmektedir.

4.6. Kamu Yatırım Harcamalarının Gelişimi

Doğu Anadolu Bölgesi kamu yatırım harcamalarının gelişimine, DPT'nin 1998 yılı fiyatlarıyla geriye dönük olarak yaptığı hesaplamalar ışığında baktığımızda; 1990-1997 döneminde toplam 571.020.710 milyon TL. kamu yatırım harcaması yapıldığı görülmektedir. Bölgede yapılan kamu yatırım harcamalarının Türkiye içindeki yeri incelendiğinde ise; 1990-1997 döneminde yapılan Bölge kamu yatırım harcamalarının Türkiye kamu yatırım harcamalarının %3.5'ini oluşturduğu görülmektedir.

Kişi başına kamu yatırım harcamalarının gelişimine baktığımızda, her dönemde Bölge kişi başına kamu yatırım harcamasının Türkiye ortalamasının altında kaldığı dikkat çekmektedir. Bölgenin 1997 yılında kişi başına kamu yatırım harcaması 14.848.380 TL. olarak gerçekleşirken, Türkiye genelinde ise 33.365.876 TL. olarak gerçekleşmiştir.

1990-1997 döneminde Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye kamu yatırım harcamalarının gelişimi karşılaştırmalı olarak Tablo 41'de verilmiştir.

**TABLO 41 : 1990-1997 DÖNEMİ KAMU YATIRIM HARCAMALARININ GELİŞİMİ
(1998 Yılı Fiyatlarıyla)**

Yıllar	Türkiye			Doğu Anadolu Bölgesi			Bölge/ Türkiye (%)
	Harcama Tutarı Milyon TL.	Nüfus*	KB Kamu Yatırımı TL.	Harcama Tutarı Milyon TL.	Nüfus*	KB Kamu Yatırımı TL.	
1990	2.401.441.898	56.473.035	42.523.691	78.435.909	5.346.208	14.671.316	3,3
1991	2.385.485.616	57.344.826	41.598.969	67.325.382	5.383.792	12.505.198	2,8
1992	2.417.654.722	58.230.074	41.519.005	69.679.452	5.421.639	12.852.100	2,9
1993	2.481.152.455	59.128.989	41.961.693	84.367.536	5.459.753	15.452.628	3,4
1994	1.596.604.050	60.041.780	26.591.551	44.429.480	5.498.135	8.080.827	2,8
1995	1.320.520.899	60.968.663	21.659.010	71.819.137	5.536.787	12.971.267	5,4
1996	1.661.411.926	61.909.854	26.835.985	71.591.539	5.575.710	12.839.896	4,3
1997	2.097.564.915	62.865.574	33.365.876	83.372.275	5.614.907	14.848.380	4,0
TOPLAM	16.361.836.481	-	-	571.020.710	-	-	3,5

Kaynak : DPT, İller ve Bölgeler İtibariyle Çeşitli Göstergeler, Şubat 1999

(*) : 1990, 1997 yılları nüfusu kullanılarak $P_n = P_0(1+r)^t$ formülü ile tahmin edilmiştir.

**TÜRKİYE EKONOMİSİNDE BÖLGELER
ARASI DENGESİZLİKLER: BAZI TESPİT VE
ÖNERİLER**

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE BÖLGELER ARASI DENGESİZLİKLER: BAZI TESPİT VE ÖNERİLER

Ülkemizde sanayiinin başta Marmara bölgesi olmak üzere belirli bölgelerde yoğunlaştığı, gelişmiş bölgelerde yer alan büyük kentlerin, sanayiinin gelişmesi açısından en cazip mekanları oluşturdukları görülmektedir. Bu kentlerin/bölgelerin yığılma ekonomileri ve alt-yapının kesişme noktaları olmaları bu merkezlere diğer bölgelere göre avantaj sağlamakta, yatırımcılar sahip oldukları avantajlar nedeniyle yatırım tercihlerini bu merkezlerden yana kullanmakta, zamanla bu bölgelerin ekonomik aktiviteleri diğer bölgelere göre hızla artmaktadır. Bu durum ülkemizde bölgeler arasındaki dengesizlikleri zamanla besleyen bir süreci yaratarak, sosyo-ekonomik problemlerin gittikçe ağırlaşmasına neden olmaktadır.

Ülkemizde bölgeler arası dengesizliklerin giderilmesi hedefine karşın, Marmara bölgesinin tarihsel süreç içindeki baskınlığı daha da artmıştır. DPT'nin 1996 yılında iller düzeyinde yapmış olduğu sosyo-ekonomik sıralama ile Marmara bölgesinin ülkenin ekonomik dinamizm kaynağı olduğu sayılarla kanıtlanmıştır. Ülke nüfusunun %25'i ve yatırım teşviklerinin % 49'u Marmara bölgesinde yoğunlaşmaktadır. Bu bölge içerisinde Doğu Marmara alt bölgesinde yer alan İstanbul-İzmit Adapazarı aksı ülkenin en yoğun şehirleşme alanı olmaktadır. Yatırımların belli alanlarda yoğunlaşması nüfusunda öncelikle istihdam olanakları nedeniyle bu alanlarda yoğunlaşmasına neden olmuştur.

Bölgeler arasında gelişmişlik farklılıklarının temel bir göstergesi olarak kullanabileceğimiz bölgeler arası gelir dağılımı ve sanayi istihdamındaki gelişmelerde sürecin olumsuz izleri açıkça görülmektedir: 1987 ve 1994 yıllarında yapılan Gelir Dağılımı çalışmaları, bölgelerin sahip olduğu hane halkı ve gelir yüzdeleri itibarıyla, Ege-Marmara bölgelerinin her iki dönemde de hane halkı payına oranla gelir paylarının yüksek olduğunu göstermektedir. Diğer tüm bölgeler hane halkına göre düşük gelir elde etmektedir. Akdeniz bölgesi, 1994 yılında görece bir iyileşme gösterirken, Doğu ve Güneydoğu bölgelerinin milli gelirden aldıkları pay büyük ölçüde düşüş göstermiştir. Benzer bir gelişme bölgeler arası sanayi istihdamında da görülmektedir. Aşağıda Tablo 1 ve Tablo 2'de bölgeler arasında yıllar itibarıyla gelir dağılımı ve sanayi istihdamındaki gelişmeler gösterilmiştir.

Tablo 1: Bölgelerin Gelir Payları
(Coğrafi bölgelere göre hançalkı ve gelir oranları) %

Bölgeler	1987		1994	
	Hançalkı	Gelir	Hançalkı	Gelir
Ege-Marmara	37.0	45.0	42.3	52.5
Akdeniz	13.4	13.4	12.5	11.0
İç Anadolu	24.3	24.3	17.9	15.4
Karadeniz	10.6	10.6	12.8	10.9
Doğu-Güneydoğu Anadolu	14.7	14.7	14.5	10.2
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak: DİE

Tablo2: Sanayi İstihdamının Yıllar İtibariyle Bölgesel Gelişimi

İLLER	1971		1982		1988		1995	
	istihdam	%	İstihdam	%	istihdam	%	istihdam	%
İstanbul Bölgesi (1)	256.866	44,61	386.883	46,62	430.314	45,05	495.972	48,44
İzmir Bölgesi(2)	65.774	11,42	84.703	10,21	125.631	13,75	145.921	14,25
Adana Bölgesi (3)	31.600	5,49	73.126	8,81	76.340	8,35	62.148	6,07
Ankara Bölgesi(4)	31.717	5,51	46.203	5,57	52.297	5,72	41.621	4,06
Bölge Merkezleri (5)	37.563	6,52	72.997	8,8	88.122	9,64	77.203	7,54
Diğer İller	102.276	17,76	165.966	20	180.475	19,75	176.213	17,21
Toplam	525.796	100	829.878	100	955.217	100	1.023.963	100

Kaynak: Eraydın (1999).

(1): İstanbul Metropolitan Bölgesi: İstanbul,Kocaeli,Sakarya, Tekirdağ, Bursa

(2)İzmir Metropolitan Bölgesi: İzmir,Manisa, Aydın, Denizli

(3)Adana Metropolitan Bölgesi: Adana,Mersin,Hatay

(4)Ankara ve Kırıkkale

(5)Kayseri,Gaziantep,Konya,Samsun,Eskişehir

Diğer yandan, iller düzeyinde yapılan sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasının bölgesel bazda yapılması durumunda, 1996 değerlerine göre, Marmara bölgesinin 1.69, Ege bölgesinin 0.50, İç Anadolu Bölgesinin 0.46, Akdeniz Bölgesinin 0.06, Karadeniz Bölgesinin -0.54, G.Doğu Anadolu Bölgesi'nin -1.03, D. Anadolu Bölgesi'nin ise -1.14 endeks değerlerine sahip olduğu görülmektedir. Bu değerler D. Anadolu ve G. Doğu Anadolu Bölgelerinin tüm bölgelere göre en düşük sosyo-ekonomik endeks değerlerine sahip olduğunu açıkça göstermektedir.

Aşağıda Tablo 3'de ise seçilmiş iller itibariyle, 1987-1996 döneminde (1987 sabit fiyatlarıyla) en yüksek ve en düşük büyüme hızına sahip illerin gelişimi gösterilmiştir.

Tablo 3: Seçilmiş İllerde GSYİH Büyüme Hızları (1987-1996) (1987 sabit Fiyatlarla)

İller	En yüksek ilk 10 Büyüme Hızı	İller	En düşük son 10 Büyüme Hızı
	7.4		0
Şanlıurfa	6.7	Erzurum	0
Bilecik	6.5	Mardin	-0.04
Antalya	5.7	Erzincan	-1.2
Ordu	5.6	Tunceli	-1.5
Sakarya	5.4	Niğde	-2.1
Tekirdağ	5.1	Hakkari	-2.9
Kırklareli	5.1	Zonguldak	-3.2
Artvin	4.8	Gümüşhane	-5.1
Denizli	4.8	Kars	-10.0
Muğla		Siirt	

Kaynak: Küçüker (1998).

1987-96 döneminde GSYİH bakımından en fazla büyüyen iller sıralamasında, Ş.Urfa istisna kabul edilirse (bu kentin büyümesinde esas olarak GAP'a yönelik kamu yatırımları etkili olmuştur) tüm illerin batı bölgelerinde yer aldığı görülmektedir. Diğer yandan en düşük büyüme hızına sahip iller sıralamasında yer alan illerin (Zonguldak, Gümüşhane, ve Niğde dışında) büyük bölümünün Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yer aldığı görülmektedir.

Bölgeler arasında kalkınma farklılıklarını yaratan temel unsurlar; eğitim yetersizliği, sermaye birikimi, yerel bir pazarın yeterince gelişmemiş olması, girdi temini ve vasıflı/kalifiye elaman temininde karşılaşılan sorunlar, coğrafi konum ve alt-yapı eksiklikleri gibi olarak sayılabilir.

Doğu ve Güneydoğu bölgelerinin yaşadığı en temel sorunlardan biri de yaşanan göç olgusunda görülmektedir. Göç nedeniyle bölgenin azalan nüfus yoğunluğu, talebin sınırlı kalması nedeniyle, bölgede pazarın gelişmesini engellemekte, böylelikle yatırımlar talep kısıtı nedeniyle cazip olmaktan çıkmaktadır. Aşağıda Tablo 4, 5 ve 6'da bölgeler düzeyinde, Tablo 7'de ise iller düzeyinde net göç hızları gösterilmiştir.

Tablo 4:1975-80 Döneminde Bölgelerin Aldığı Göç, Verdiği Göç, Net Göç ve Net Göç Hızı

Bölgeler	1980 daimi ikametgah nüfusu	Aldığı Göç	Aldığı Göç Hızı % 0	Verdiği Göç	Verdiği Göç Hızı %0	Net Göç	Net Göç Hızı %0
Toplam	38.395.730	1.876.872	49	1.876.872	49	0	0
Batı	11.603.753	889.253	77	360.289	31	528.964	47
Güney	4.875.556	244.784	50	176.473	36	68.311	14
Orta	9.201.848	369.085	40	421.687	46	-52.602	-6
Kuzey	4.841.919	174.812	36	276.859	57	-102.047	-21
Doğu	7.872.654	198.938	25	641.564	81	-442.626	-55

Tablo 5:1980-85 Döneminde Bölgelerin Aldığı Göç, Verdiği Göç, Net Göç ve Net Göç Hızı

Bölgeler	1985 daimi ikametgah nüfusu	Aldığı Göç	Aldığı Göç Hızı % 0	Verdiği Göç	Verdiği Göç Hızı %0	Net Göç	Net Göç Hızı %0
Toplam	44.078.033	2.040.842	46	2.040.842	46	0	0
Batı	13.710.562	901.946	66	411.216	30	490.730	36
Güney	5.820.200	296.575	51	203.336	35	93.239	16
Orta	10.394.339	406.531	39	476.350	46	-69.819	-7
Kuzey	5.265.487	167.188	32	322.575	61	-155.387	-29
Doğu	8.887.445	268.602	30	627.365	71	-358.763	-40

Tablo 6:1985-90 Döneminde Bölgelerin Aldığı Göç, Verdiği Göç, Net Göç ve Net Göç Hızı

Bölgeler	1990 daimi ikametgah nüfusu	Aldığı Göç	Aldığı Göç Hızı % 0	Verdiği Göç	Verdiği Göç Hızı %0	Net Göç	Net Göç Hızı %0
Toplam	49.986.117	2.966.673	59	2.966.673	59	0	0
Batı	16.345.907	1.518.669	93	483.631	30	1.035.038	65
Güney	6.891.451	450.925	65	270.645	39	180.280	27
Orta	11.470.858	485.711	42	670.555	58	-184.844	-16
Kuzey	5.474.966	202.228	37	523.919	96	-321.691	-57
Doğu	9.801.935	309.140	32	1.017.923	104	-708.783	-70

Kaynak: Demirci & Sunar (1998).

Batı: Aydın, Balıkesir, Bursa, Çanakkale, Denizli, Edirne, İstanbul, İzmir, Kırklareli, Kocaeli, Manisa, Sakarya, Tekirdağ.

Güney: Adana, Antalya, Burdur, Gaziantep, Hatay, Isparta, İçel, Muğla.

Orta: Afyon, Ankara, Bilecik, Bolu, Çankırı, Çorum, Eskişehir, Kayseri, Kırşehir, Konya, Kütahya, Nevşehir, Niğde, Tokat, Uşak, Yozgat, Aksaray, Karaman, Kırıkkale.

Kuzey: Amasya, Artvin, Giresun, Kastamonu, Ordu, Rize, Samsun, Sinop, Trabzon, Zonguldak, Bartın.

Doğu: Adıyaman, Ağrı, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Hakkari, Kars, Malatya, Kahramanmaraş, Mardin, Muş, Siirt, Sivas, Tunceli, Şanlıurfa, Van, Bayburt, Batman, Şırnak, Ardahan.

Tablo 7: İllerin 1985-90 Dönemlerinde Aldığı Göç, Verdiği Göç, Net Göç ve Net Göç Hızı

İller	1990 Daimi İkametgâh Nüfusu	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç	Net Göç Hızı %0
Toplam	49.986.117	4.065.173	4.065.173	0	0
Adana	1.714.297	124.479	97.545	26.394	15.84
Adıyaman	454.013	19.370	36.742	-17.372	-38.00
Afyon	670.610	25.053	50.832	-25.779	-37.72
Ağrı	372.450	17.162	54.474	-37.312	-95.40
Amasya	323.387	20.273	40.189	-19.916	-59.75
Ankara	2.825.967	326.301	256.790	69.511	24.90
Antalya	964.218	123.737	41.000	82.737	89.65
Artvin	196.401	12.341	32.713	-20.372	-98.61
Aydın	714.718	60.657	41.580	19.077	27.05
Balıkesir	897.357	65.588	60.740	4.848	5.42
Bilecik	155.327	17.269	14.260	3.009	19.56
Bingöl	216.793	9.878	29.766	-19.888	-87.71
Bitlis	274.864	13.606	34.115	-20.509	-71.93
Bolu	481.066	33.826	37.975	-4.149	-8.59
Burdur	235.124	14.624	23.449	-8.825	-36.84
Bursa	1.399.259	141.460	57.819	83.641	61.62
Çanakkale	390.145	27.428	29.470	-2.042	-5.22
Çankırı	246.538	21.591	37.094	-15.503	-60.97
Çorum	562.781	25.299	59.196	-33.897	-58.47
Denizli	692.543	43.521	32.951	10.570	15.38
Diyarbakır	910.683	46.883	79.095	-32.212	-34.76
Edirne	349.517	24.462	31.955	-7.493	-21.21
Elazığ	448.882	25.880	47.044	-21.164	-46.06
Erzincan	261.300	24.246	49.820	-25.574	-93.31
Erzurum	736.075	34.250	122.548	-88.298	-113.17
Eskişehir	581.203	53.563	47.053	6.510	11.26
Gaziantep	998.887	52.589	53.070	-481	-0.48
Giresun	453.687	23.308	58.136	-34.828	-73.93
Gümüşhane	153.717	10.526	32.831	-22.305	-135.29
Hakkari	133.594	6.990	11.462	-4.472	-32.92
Hatay	973.985	44.580	48.582	-4.002	-4.10
Isparta	379.020	24.326	30.821	-6.495	-16.99
İçel	1.131.345	131.573	56.856	74.717	68.30
İstanbul	6.433.569	995.717	339.040	656.677	107.56
İzmir	2.366.343	276.378	130.170	146.208	63.76
Kars	589.680	26.759	131.784	-105.025	-163.54

Tablo: İllerin 1985-90 Dönemlerinde Aldığı Göç, Verdiği Göç, Net Göç ve Net Göç Hızı (Tablo 7'nin devamı)

İller	1990 Daimi İkametgâh Nüfusu	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç	Net Göç Hızı %0
Kastamonu	391.714	22.565	49.342	-26.777	66.10
Kayseri	840.876	52.529	68.534	-16.005	-18.85
Kırklareli	263.279	21.749	27.259	-5.510	-20.71
Kırşehir	234.578	16.094	35.741	-19.647	-80.39
Kocaeli	811.051	137.408	54.146	83.262	108.21
Konya	1.569.640	71.113	98.297	-27.184	-17.17
Kütahya	526.986	26.327	30.936	-4.609	-8.71
Malatya	631.377	36.364	71.571	-35.207	-54.25
Manisa	1.025.406	71.669	50.723	20.946	20.64
K.Maraş	800.036	23.957	57.906	-33.949	-41.55
Mardin	477.854	21.281	56.031	-34.750	-70.17
Muğla	494.575	43.712	27.714	15.998	32.88
Muş	319.813	12.425	46.254	-33.829	-100.46
Neşehir	255.531	16.662	27.370	-10.708	-41.04
Niğde	276.989	15.653	31.510	-15.857	-55.65
Ordu	764.782	28.124	71.034	-42.910	-54.58
Rize	327.715	20.159	48.885	-28.726	-83.97
Sakarya	610.208	44.380	38.027	6.353	10.47
Samsun	1.058.963	53.547	84.769	-31.222	-29.06
Siirt	206.834	10.960	42.271	-31.311	-140.73
Sinop	243.144	14.532	37.101	-22.569	-88.70
Sivas	684.183	33.463	109.914	-76.451	-105.83
Tekirdağ	392.512	49.734	31.827	17.709	46.69
Tokat	654.932	25.974	71.720	-45.746	-67.49
Trabzon	732.919	29.999	81.494	-51.495	-67.88
Tunceli	122.027	9.118	29.450	-20.332	-153.81
Şanlıurfa	881.366	30.660	57.460	-26.800	-29.95
Uşak	267.175	17.362	16.792	570	2.14
Van	537.978	22.187	42.967	-20.780	-37.89
Yozgat	519.285	20.843	55.345	-34.502	-64.31
Zonguldak	983.254	38.943	68.311	-29.368	-29.43
Aksaray	290.581	12.313	14.704	-2.391	-8.19
Bayburt	96.788	6.480	20.288	-13.808	-133.16
Karaman	197.443	13.027	12.093	934	4.74
Kırıkkale	313.350	18.457	27.270	-8.813	-27.74
Batman	285.194	20.542	16.617	3.925	13.86
Şırnak	206.434	9.368	14.533	-5.165	-24.71

Kaynak: Demirci & Sunar (1998).

Tablolardan da görüleceği gibi, Batı ve Güney bölgelerinde, ele alınan üç dönemde de net göçün pozitif olduğu, diğer bölgelerin ise net göç açısından negatif değerlere sahip olduğu görülmektedir. Her üç dönemde de net göç hızı açısından doğu bölgelerin ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Diğer yandan 1985-90 döneminde Kuzey bölgesinde net göç hızındaki artış dikkat çekmektedir. 1985-90 döneminde en fazla göç alan iller sıralamasında; net göç hızı açısından Kocaeli, İstanbul, Antalya, İçel, İzmir, Bursa, Tekirdağ, Muğla, Aydın, Ankara

yer alırken, en fazla göç veren iller sıralamasında; Ağrı, Artvin, Muş, Sivas, Erzurum, Bayburt, Gümüşhane, Siirt, Tunceli, ve Kars yer almaktadır. Sivas ve Gümüşhane istisna kabul edilirse, en fazla göç veren illerin tamamı Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde yer alan illerden oluşmaktadır. Bu durum açıkça bölgede diğer bölgelere doğru önemli boyutlarda işgücü akışının yaşandığını, bölgelerde bulunan istihdam ve iş olanaklarının son derece yetersiz olduğunu göstermektedir. Bu sonuç yukarıda da kısaca ifade edildiği gibi Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde yerel pazarın gelişmesini engellemekte ve üretim sürecinin aktif unsurlarından biri olan işgücü kaybına neden olmaktadır.

Bölgeler arasında kalkınma farklılıklarının oluşmasında rol oynayan bu unsurlar, merkezi hükümetler tarafından kısa ve uzun dönemli politikalarla etkilenebilmekte, varolan dengesizlikler mutlak olmasa da nispi olarak giderilebilmektedir. Uzun vadeli politika aracı olarak düşünülebilecek en temel araç planlamadır. Planlama, geleceğin önceden kestirilmesi, ortaya çıkabilecek olası gelişmeleri denetleme ve rasyonel biçime getirme yolunda hazırlanan strateji ve politikaların bütünü olarak tanımlanırsa, bölgeler arasında gelişme farklılıklarını gidermede en etkin araçlardan biridir.

Ülkemizde uygulanan Beş yıllık kalkınma planları ekonomik ve sektörel bazda yatırımları yönlendirirken, mekana/bölgelere ilişkin etkinliği yetersiz kalmakta, çoğu kez kimi yönlendirici politikaları da temenniden öteye gidememektedir. İşte bu noktada, bölgesel planlama, ulusal planlardaki sektörel gelişme hedeflerini coğrafi mekana bağlayarak yerel ölçüğe indirgemektedir. Bölge planları ekonomik kaynaklarla birlikte doğal kaynakların korunması ve kullanımı üzerinde de etkinliğe sahiptir.

Ülkemizde bugüne kadar uygulandığı biçimiyle ülkesel planlamaların yetersiz kaldığı görülmüştür. Yatırımlar ve yeni yerleşim alanları için uygun yer seçimlerini ve gelişme eşiklerini belirleyecek, kentsel gelişme planlarını yönlendirecek, strateji üretecek, bölge ölçeğinde planlamanın gereği ortaya çıkmaktadır.

Geçmiş yıllarda planlarda yer alan araçlar birbirinden kopuk ve belli bir mekan boyutuna oturtulmadan ele alınmıştır. Bu nedenle kalkınma planlarında mekansal planlama oluşturulamamıştır. Soruna ilişkin uygulamalar mekan içinde birbirini bütünleyen bir

içerikten yoksun kalmıştır. Bunun sonucunda, bölgesel politika olarak, özde bölgesel olmayan politikalar uygulanmıştır.

Ülkemizde bölgesel planlama adı altında daha çok yerel planların (şehir plânlaması, yığılma merkezlerinin planlaması, kuruluş yeri planlaması, Organize Sanayi Bölgesi, Yerleşim planlaması ve yaygın olarak bu araçlardan Organize Sanayi Bölgeleri uygulamalarına rastlanmaktadır) bazı tipleri uygulanmıştır.

Bölgeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarını gidermek için yıllardır uygulanan teşvikler ve topluma maliyeti oldukça yüksek yeni projeler üretmek yerine, sanayiinin en şişkin noktalarından başlayan ve “ufuneti” tedricen görece az gelişmiş bölgelere yayan eksenler, kanallar yaratmak gerekmektedir. Bu şişkin ve “ufunet” içindeki odaklar, konut, belediyeçilik ve insan sorunlarının çözülemez boyutlara ulaştığı; sanayilerde çevre, ulaşım ve rant sorunları nedeniyle negatif dışsal ekonomilerin ortaya çıktığı İstanbul, İzmir, Bursa ve Adana gibi sanayi yoğunlaşmasının görüldüğü mekanlardır¹.

Ülkemizin son aylarda yaşadığı deprem felaketi de göz önüne alındığında, sanayinin aşırı şiştiği bu bölgelerden, görece az gelişmiş bölgelere kaydırılması, bölgesel dengesizliği gidermede yaratacağı temel etki yanında, sanayiinin belli mekanlarda yoğunlaşmasının yarattığı iktisadi güvenlik sorununu çözmede de elzem görülmektedir.

Bölgesel dengesizliğin şiddetli yaşandığı ülkelerde dengesizliği giderebilecek ya da en azından şiddetini hafifletebilecek en önemli araçlardan biri kamu yatırımlarıdır. Görece geri bölgelere yapılacak kamu yatırımları kısa dönemde bölgenin iktisadi yapısını canlandırırken uzun dönemde de özel sektör yatırımlarını uyararak iktisadi gelişmenin sürükleyici bir aktörü olmaktadır.

Aşağıda Tablo 8 ve 9'da Bölgeler itibariyle kamu yatırım harcamalarının yıllar itibariyle seyri verilmiştir.

¹ Boratav & Türkcan (1993)

1998 Fiyatlarıyla

Tablo 8: Kamu Yatırımlarının Bölgeler İtibariyle Dağılımı

Birim:Milyon TL

BÖLGELER	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	90-97 Toplamı
Akdeniz	91.509.507	66.728.727	113.421.006	58.266.939	48.619.078	39.168.114	61.461.807	77.489.895	556.665.074
Doğu Anadolu	78.435.909	67.325.381	69.679.451	84.367.536	44.429.481	71.819.136	71.591.539	83.372.275	571.020.708
Ege	207.701.157	156.642.210	185.155.077	120.996.642	58.368.288	57.366.988	72.312.775	94.274.355	952.817.492
G.Doğu Anadolu	125.340.106	80.381.101	70.558.239	53.384.308	33.828.383	48.437.125	62.915.463	68.926.579	543.771.304
İç Anadolu	204.305.646	140.562.252	151.145.073	132.196.924	117.424.134	117.467.086	162.241.878	192.066.715	1.217.409.707
Karadeniz	96.537.340	71.836.172	76.043.207	55.130.837	31.641.462	37.783.930	72.580.501	84.898.289	526.451.739
Marmara	215.850.537	166.674.145	136.614.038	171.154.555	123.417.929	157.677.452	185.474.914	198.096.327	1.354.959.897
Muhtelif İller	1.381.761.697	1.635.335.629	1.615.038.630	1.805.654.714	1.138.875.295	790.801.067	972.833.050	1.298.440.478	10.638.740.559
TÜRKİYE(Muh.Hariç)	1.019.680.202	750.149.988	802.616.092	675.497.741	457.728.754	529.719.832	688.578.876	799.124.436	5.723.095.921
TÜRKİYE(Muh.Dahil)	2.041.441.898	2.385.485.616	2.417.654.722	2.481.152.455	1.596.604.050	1.320.520.899	1.661.411.926	2.097.564.915	16.361.836.481

Kaynak: DPT(1999).

(1): Mahalli idarelerin yatırımları ve fonlar dahil değildir

(2): Proje bazında,

Tablo 9: Bölgelerin Kamu Yatırım Harcamalarında Aldığı Pay(%) (muhtelif iller hariç)

BÖLGELER	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	90-97 Toplamı
Akdeniz	8,97	8,90	14,13	8,63	10,62	7,39	8,93	9,70	9,73
Doğu Anadolu	7,69	8,97	8,68	12,49	9,71	13,56	10,40	10,43	9,98
Ege	20,37	20,88	23,07	17,91	12,75	10,83	10,50	11,80	16,65
G. Doğu Anadolu	12,29	10,72	8,79	7,90	7,39	9,14	9,14	8,63	9,50
İç Anadolu	20,04	18,74	18,83	19,57	25,65	22,18	23,56	24,03	21,27
Karadeniz	9,47	9,58	9,47	8,16	6,91	7,13	10,54	10,62	9,20
Marmara	21,17	22,22	17,02	25,34	26,96	29,77	26,94	24,79	23,68
TÜRKİYE(Muh.Hariç)	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Kaynak : Kendi hesaplamalarımız.

Tablo incelendiğinde 1990-97 döneminde kamu yatırımlarının büyük kısmının Marmara (%23.68) ve Ege (%16.6) Bölgelerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bir başka ifadeyle, yatırımların %50'ye yakını bu iki bölgede yoğunlaşmaktadır. Doğu Anadolu ve G. Doğu Anadolu bölgelerinin payı 1990-1997 döneminde, toplam olarak %19.48 düzeyinde sınırlı kalmıştır. GAP yatırımlarının Ş.Urfa'da yoğunlaşması nedeniyle, G. Doğu'ya ilişkin kamu yatırım harcamalarının il bazında değerlendirilmesi daha anlamlı görülmektedir. Bu bağlamda 1997 yılına ilişkin G. Doğu'ya ilişkin kamu yatırım harcamaları il bazında aşağıda Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10 : 1997Yılı İtibariyle Kamu Yatırım Harcamalarının G.Doğu Bölgesinde il Bazında Dağılımı (1988 Fiyatlarıyla)

İller	Yatırım Harcaması (Milyon TL)	İllerin Toplam
		İçerisindeki Payları (%)
Ş.Urfa	29.326.404	42,55
Diyarbakır	22.773.808	33,04
Gaziantep	10.243.227	14,86
Adıyaman	2.729.041	3,96
Şırnak	1.470.890	2,13
Batman	1.136.929	1,65
Mardin	568.139	0,82
Kilis	452.342	0,66
Siirt	225.799	0,33
TOPLAM	68.926.579	100,00

Kaynak : DPT (1999) verilerinden hareketle kendi hesaplamalarımız

1997 yılı itibariyle Ş.Urfa ve Diyarbakır G.Doğu bölgesine yapılan yatırımların % 76'lık bölümü alırken, diğer illerin payı % 24 ile sınırlı kalmıştır. Bir başka ifadeyle G.Doğu Anadolu bölgesi genel kamu yatırım harcamalarından daha az pay alırken, bu pay bölge içinde de dengeli dağılmamıştır.

Bölgesel Dengesizliğin şiddetli yaşandığı koşullarda, devletin giriştiği alt-yapı yatırımları özel kesim yatırımlarını görece az gelişmiş bölgelere çekmek için yeterli olamamakta, bunun sonucunda, sadece alt yapı yatırımlarının değil, başta üretken yatırımlar olmak üzere, diğer yatırımlarında bir süre için kamunun öncülüğünde yapılmasının uygun olacağı düşünülmektedir. Gelişmiş bölgeler için daha ziyade alt yapı yatırımları için yetinen devlet, görece az gelişmiş

yörelere için bunun ötesinde bir işlevi de yüklenerek, az gelişmiş bölgelerde üretici bir aktör olarak yer almasının daha rasyonel olacağı düşünülmektedir.

Devletin 1968 yılından beri bölgeler arası dengesizlikleri gidermeye yönelik olarak uygulamaya koyduğu KÖY(Kalkınmada Öncelikli Yöre) uygulaması, sonraki yıllarda popülist kaygılarla amacından uzaklaşmış, ülkenin birçok ili bu kapsama alınmıştır.

Kalkınmada Öncelikli Yöre (KÖY) Uygulamasında esas olarak (kimi iller istisna kabul edilirse- Örneğin Denizli) Marmara bölgesinde yer alan iller yararlanmışlardır. Bu bölgede yer alan Edirne, Çanakkale, Kırklareli ve Bilecik illeri teşvikler yoluyla belli bir gelişme performansına ulaşmışlardır. İstanbul'un gittikçe gelişen bir büyüme merkezi olması ve çevresindeki bu kentlerin teşvik kapsamına alınması, yatırımları bu illere kanalize etmiş, anılan illerde teşvikler sonucunda ciddi gelişmeler yaşanmıştır.

Marmara bölgesinin iktisadi konumu, bölgeler arası dengesizlikleri gidermede bir araç olarak düşünülen teşviklerin de bu bölgede yoğunlaşmasına neden olmuştur. Aşağıda Tablo 11 ve Tablo 12' de Bölgeler arası teşviklerin dağılımını gösterilmiştir.

**Tablo 11:Özel Sektör Yatırım Teşviklerinin Bölgeler İtibariyle Dağılımı
(Cari Fiyatlarla, Milyon TL)**

BÖLGELER	1995		1996		1997	
	Belge Adedi	Yatırım Tutarı	Belge Adedi	Yatırım Tutarı	Belge Adedi	Yatırım Tutarı
Akdeniz	689	356.694.294	627	240.908.554	619	428.401.109
D.Anadolu	73	66.458.521	112	43.935.794	120	61.870.001
Ege	1.007	285.710.739	905	228.324.674	887	488.206.084
G.Doğu Anadolu	280	315.013.849	319	197.733.721	414	235.467.902
İç Anadolu	480	238.025.741	733	246.770.058	835	448.157.974
Karadeniz	245	59.419.244	340	82.433.428	368	123.403.384
Marmara	2.153	952.635.080	1.953	1.039.602.623	1.822	1.459.983.927
Çok Bölge	28	11.735.906	35	36.295.504	67	71.927.276
TÜRKİYE	4.955	2.285.693.104	5.024	2.116.004.356	5.132	3.317.417.657

Kaynak: DPT (1999).

Tablo 12 : Özel Sektör Yatırım Teşviklerinin Bölgeler İtibariyle Dağılımı (%)

BÖLGELER	1995		1996		1997		
	Belge Adedi	Yatırım Tutarı	Belge Adedi	Yatırım Tutarı	Belge Adedi	Yatırım Tutarı	
Akdeniz	13,91		15,61	12,48	11,39	12,06	12,91
D.Anadolu	1,47		2,91	2,23	2,08	2,34	1,87
Ege	20,32		12,5	18,01	10,79	17,28	14,72
G.Doğu Anadolu	5,65		13,78	6,35	9,34	8,07	7,1
İç Anadolu	9,69		10,41	14,59	11,66	16,27	13,51
Karadeniz	4,94		2,6	6,77	3,9	7,17	3,72
Marmara	43,45		41,68	38,87	49,13	35,5	44,01
Çok Bölgesi	0,57		0,51	0,7	1,72	1,31	2,17
TÜRKİYE	100		100	100	100	100	100

Kaynak : Kendi hesaplamalarımız

Tablodan da izleneceği gibi yatırım teşviklerinin % 50'ye yakın bir bölümü Marmara bölgesinde yoğunlaşırken, D. Anadolu'nun payı maksimum %2,91, minimum %1,87 düzeyinde kalmıştır. G. Doğu Anadolu'nun teşviklerde aldığı pay ise %13,7 ile % 7 arasında değişmiştir.

Gelişme iktisadında bölgeler arası dengesizlikleri gidermeye dönük olarak, 1950'li yıllarda gündeme gelen "büyüme kutbu" yaklaşımı, ülke uygulamalarında görülen başarısızlıklar nedeniyle 1970'li yıllarda ciddi eleştirilere konu olmuştur. Büyüme kutbu yaklaşımında ileri ve geri bağlantıları yüksek büyük ölçekli sınai tesislerin görece geri bölgelerde kurulması durumunda sağlanacak yığılma ekonomileri sayesinde -sağlanacak dışsallıklar yoluyla- gelişme hedeflenmektedir. Belli bir bölgede oluşacak büyüme kutbu sonucunda iki etki hedeflenmektedir: Birincisi olumsuz olarak gelişen, üretimde kullanılan aktif elemanların gittikçe büyüme kutbunun merkezinde yoğunlaşmasına neden olan püskürtme etkisi, diğeri ise büyüme kutbunun zamanla aşırı gelişmesi sonucu iktisadi faaliyetlerin çevreye yayılması ile sonuçlanan yayılma etkisi.

Büyüme kutbu yaklaşımı birçok ülkede istenen sonuçları veremediği, büyüme kutbunu yaratmaya dönük politikaların kaynak israfına neden olduğu, önemli kamu sübvansiyonları ile yaratılan sanayi tesislerinin yerel ekonomi ile bütünleşemediği yerel kaynaklara dayalı gelişme dinamiklerini harekete geçiremediği şeklinde eleştirilere konu olmuştur.

Büyüme kutbu yaklaşımı başlangıçta hedeflediği gelişmeyi büyüme kutbunun çevresine yayma hedefine ulaşmada başarısız olmuştur. Bu politikalar sonucunda, beklenenin aksine, çevreden büyüme kutbunun merkezine doğru üretim faktörleri yönelmiş, sonuçta çevre daha fakirleşirken merkez daha da büyüyerek şişmiştir.

Yukarıda kısaca ve çok genel hatları ile ifade edilen "**büyüme kutbu**" yaklaşımının Türkiye'de bölgeler arası dengesizlikleri gidermede etkin bir yöntem olmayacağı düşünülmektedir.

Türkiye ekonomisinde bölgeler arası dengesizlikleri gidermede en önemli proje GAP bölgesel kalkınma projesidir. GAP projesinin yer aldığı illerin sanayi profili iki temel sektöre, gıda ve tekstil sektörüne dayanmaktadır².

Aşağıda Tablo 13' de GAP bölgesi imalat sanayiinin sektörel profili gösterilmiştir.

Tablo 13 :GAP Bölgesi İmalat Sanayiinde Sektörel Dağılım

Sektör	İşletme		İstihdam	
	Sayısı	%	Sayısı	%
Kağıt ve Kağıt Ürünleri	8	2	260	1
Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi	32	6	2.622	8
Metal Eşya, Makine ve Teçhizat İmalatı	44	8	1.154	4
Kimya, Petrol,Kauçuk, Plastik Ürün.İmalatı	77	15	2.955	9
Gıda İmalatı	154	30	4.850	15
Tekstil,Giyim ve Deri İmalatı	201	39	19.754	63
Toplam	516	100.0	31.595	100.0

Kaynak: GAP İdaresi, 1997 Yılı Faaliyet Raporu, 1998.

Tablodan da görüldüğü gibi gıda ve tekstil sektörü gerek işletme sayısı açısından gerekse de istihdam sayısı açısından temel iki sektör niteliğindedir.

Bu durumun yarattığı sakıncayı kaldırmanın en temel yolu, bölge içinde yaratılacak iktisadi fazlanın, bölgede yeni bir sanayi bazının oluşturulması için harcanması ve yönlendirilmesi, bölge için temel sanayi politikası olarak düşünülmektedir.

² Türkiye ekonomisi de ağırlıklı olarak bu iki emek yoğun sektöre dayanmaktadır. Bu tarz bir ekonomik yapılanma, ülke ekonomisini dış şoklara aşırı duyarlı kılmakta, uzun dönemde sürdürülebilirliği konusunda ciddi zaafı taşımaktadır.

**EK 1 : HAYVANSAL ÜRETİMİ GELİŞTİRMEDE
ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER VE ÖNERİLER**

EK 1 : HAYVANSAL ÜRETİMİ GELİŞTİRMEDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER VE ÖNERİLER

Türkiye, hayvan varlığı bakımından dünyada ilk sıralarda yer almakla birlikte, hayvan başına elde edilen verim itibariyle gelişmiş ülkelerin gerisinde kalmaktadır. Bunun başlıca nedenleri arasında; mevcut hayvan popülasyonunun büyük bir kısmının düşük verimli ırktan oluşması, olumsuz çevre faktörleri ve bakım-besleme koşullarının yeterli düzeyde olmaması sayılabilir. Ülkemizde yıllardır yürütülen ıslah çalışmaları ve uygulanan teşvik tedbirleri sonucu birim başına verimde önemli gelişmeler sağlanmış olmasına rağmen henüz istenen düzeye ulaşamamış, hayvansal ürünler arz ve talebi arasında bir denge kurulamamıştır. Nüfus artış hızının yüzde ikiler seviyesinde olduğu ülkemizde gerekli önlemler alınmazsa bu dengesiz durum daha da artabilecektir. Ülke nüfusunun yeterli ve dengeli bir şekilde beslenmesi bakımından, hayvancılığın gelişmesi büyük önem taşımaktadır.

Diğer taraftan, Türkiye’de tarım işletmelerinin çoğunda bitkisel ve hayvansal üretim birlikte yürütülmektedir (1991 yılı Genel Tarım Sayım sonuçlarına göre 4.1 milyon tarım işletmesinin %72.14’ü bu şekildedir). 1997 yılı itibariyle cari fiyatlarla tarım sektörünün GSYİH içindeki payı %14.5’dir. Bunun yıllara göre %33-38 arasında değişen kısmı hayvansal üretimden elde edilmektedir. Hayvancılığın GSYİH’ya olan bu katkısı yanında yerli sanayiye hammadde temini ve ihracat olanakları açısından küçümsenemeyecek döviz katkısı da bulunmaktadır.

Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgelerinin hayvancılığına ilişkin yapılan analizler gerek bu bölgeler gerekse diğer bölgelerdeki hayvancılığın benzer sorunlardan dolayı kan kaybına uğradığını göstermektedir. Bu nedenle gerek bu bölgelerimizde gerekse Türkiye genelinde hayvancılık sektöründe üretimi geliştirmek için etkili olacağı

düşünülen faktörler ile kısa, orta ve uzun dönemde alınması gerekli önlemler ve çözüm önerileri aşağıdaki başlıklar altında ele alınmıştır.

a) Hayvan Varlığı ve Yapısı

Türkiye mevcut hayvan varlığının büyük kısmı genetik olarak verim düzeyleri düşük yerli ırktan oluşmaktadır. Diğer taraftan ülke hayvancılığı doğal, sosyal ve ekonomik koşullara bağlı olarak da bölgelerimize göre farklılıklar göstermektedir.

Son 20 yıllık dönemde Türkiye hayvan varlığındaki gelişmeler incelendiğinde, hayvan sayılarında önemli düzeyde azalmalar dikkati çekmektedir. Bu durum; nispeten sayım yılları itibariyle uygulanan farklı sayım yöntemlerinden ve çoğunlukla da hayvan popülasyonunda daha yüksek verimli kültür ırkları ile bunların melezlerinin giderek artması sonucu, yerli ırk hayvan sayısının azalmasından kaynaklanmaktadır.

Daha çok mera ve anıza dayalı bir görünüm arzeden koyunculüğümüzda da, nadas alanlarının giderek daralması ve mera alanlarında ıslah çalışmalarının yavaş gidişi olumsuz etki yapmaktadır. Bu olumsuzluğu gidermek için koyun popülasyonunda da sığır popülasyonunda olduğu gibi, daha yüksek verimli kültür ırkı ve melezlerinin arttırılması yönünde gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir.

Ülkede arıcılık, daha çok aile işletmesi niteliği taşımakta olup gezici ve sabit arıcılık şeklinde sürdürülmektedir. Yeterince değerlendirilemeyen arıcılık potansiyelinin daha iyi değerlendirilebilmesi için; kaliteli arı üretimine ve damızlık seçimine önem verilmesi, kovan başına bal veriminin arttırılması, arıcılık ürünlerinin iyi bir pazar organizasyonuna kavuşturulması ve üreticilerin eğitilmeleri ve örgütlenmeleri sağlanmalıdır.

Ülkenin doğal, sosyal ve ekonomik koşulları çerçevesinde; yüksek verimli hayvan sayısının artırılması, ıslah, daha iyi bakım, beslenme ve hastalıklarla mücadele gibi önlemler alınmalıdır. İlde bu kapsamda Tarım Müdürlüğü tarafından yürütülen projeler bulunmakla beraber tatmin edici değildir.

b) Hayvansal Üretim Yapan İşletmelerin Sosyo-Ekonomik Yapısı

Türkiye tarım işletmelerinde, genellikle bitkisel ve hayvansal üretim faaliyetleri birlikte yürütülmektedir. Nitekim 1991 yılı Genel Tarım Sayımı Sonuçlarına göre, mevcut 4.068.032 tarım işletmesinin %72.14'ü hem bitkisel ve hem de hayvansal üretim faaliyetine birlikte yer vermekte, %3.43'ü ise yalnız hayvancılıkla uğraşmaktadır. Bitkisel üretimle birlikte yürütülen hayvancılık, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki işletmelerde büyükbaş ağırlıklı olmak üzere daha ziyade meraya dayalı olarak yapılmakta, İç Anadolu ve Trakya Bölgesindeki işletmeler ise koyun ve keçi yetiştiriciliği daha büyük ölçüde yer almakta olup Ege, Marmara, Karadeniz ve Güney Bölgelerindeki işletmelerde süt sığırcılığı, sığır besiciliği ve tavukçuluk daha entansif olarak yürütülmektedir.

Türkiye'de mevcut büyükbaş hayvanların işletmeler itibariyle dağılımı 1991 sayım yılı itibariyle incelendiğinde; %71.85'inin 1-4 hayvana sahip işletmeler, %20.08'inin 5-9 hayvana sahip işletmeler, %6.57'sinin de 10-19 hayvana sahip işletmelerden oluştuğu görülmektedir. Küçükbaş hayvan sayısındaki dağılım incelendiğinde ise; 50-100 hayvana sahip işletmeler %33.46 ile ilk sırada yer almakta olup bu işletmeleri %31.55 ile 1-19 hayvana sahip işletmeler ve %26.39 ile de 20-49 arasında hayvana sahip işletmeler izlemektedir. 100 hayvandan fazla hayvana sahip işletmelerin payı ise %8.9 gibi düşük düzeydedir. Küçükbaş hayvancılığın geliştirilmesi bakımından işletmelerdeki sürü mevcudunun ve ıslah çalışmalarının artırılması gereklidir.

Bitkisel ve hayvansal üretimi birlikte yürüten işletmeler incelendiğinde; işletmelerde mevcut hayvan varlığının %70.87'si büyükbaş, %28'i küçükbaş ve %1.13'ü de kümes hayvanlarından oluşmaktadır. Bu işletmelerin toplam aktif sermayeleri içinde hayvan sermayesi oranı ise ortalama %9.26'dır. Bu oranın bitkisel ve hayvansal üretimle, tarım teknolojisini bir arada yürüten işletmelerde %25 olması gerektiği dikkate alındığında, incelenen işletmelerde hayvan sermayesinin düşük olduğu, bu durumun da işletmeleri olumsuz olarak etkilediği söylenebilir.

c) Çayır-Mera ve Yem Bitkilerinin Gelişim Durumu

Ülke hayvancılığının geliştirilmesi için yem bitkileri tarımına ve çayır-mera kültürüne gereken önemin verilmesi zorunludur. Çünkü hayvancılık ve yem bitkileri tarımı ile çayır-mera kültürü birbirleri ile sıkı ilişkileri olan ve daima beraber düşünülmesi gereken konulardır.

Yem bitkileri açısından Türkiye, büyük bir iklim ve toprak çeşitliliğine sahiptir. Ancak tarla tarımı içinde yem bitkileri yetiştiriciliği yeterli düzeyde değildir. Tarımda ileri ülkelerde olduğu gibi, yem bitkileri üretiminin yüksek bir düzeye çıkarılması ve mevcut çeşitlerin yerine daha verimli yani ıslah edilmiş kültür çeşitlerinin yetiştirilmesi gereklidir.

Türkiye, doğal çayır-mera alanı bakımından büyük bir alana sahip olmakla birlikte yanlış ve kötü kullanım nedeniyle bu alanların büyük bir kısmı bozulmuş ve zayıflamış durumdadır. Hayvan yetiştiriciliği bakımından büyük bir öneme sahip olmasına rağmen mera amenajmanı teknik prensipleri olan otlatma mevsimi, otlatma kapasitesi, üniform otlatma ve yem tipine uygun hayvan türü ile otlatma kuralları uygulanmadığından, çayır-meralar günden güne yıpranmış ve birçok bölgede erozyona açık hale gelmiştir. Öncelikle “Mera Yaylak ve Kışlak” kanun tasarısının

yasallaştırılarak çayır ve meraların korunması, ıslahı ve amenajmanı için yasal çerçeve oluşturulmalıdır.

d) Hayvan Sağlığı ve Hastalıklarının Durumu

Hayvancılığın gelişme aşamasında olduğu Türkiye’de hayvanlardan istenilen seviyede verim alınması ve bu seviyenin yükseltilmesinin gereklerinden biri de hayvan hastalıklarının kontrol altına alınmasıdır. Türkiye’de veteriner hekimlik hizmetleri yeterince amacına ulaşamamaktadır. Koruyucu hekimlik hizmetleri ile görevli devlet kuruluşları eleman, araç-gereç, sıhhi donanım ve mali olanaklar yönünden yetersiz durumdadır. Bu nedenle veteriner hekimlik hizmetlerini planlayıp düzenlemek zorunluluğu gözden uzak tutulmamalıdır.

Hayvansal üretimin gelişmesi üzerinde diğer faktörlerin yanında, çeşitli infeksiyöz ve paraziter hastalıkların kontrol altına alınamaması da olumsuz sonuçlar doğurmaktadır.

Hayvan hastalıkları mücadelesi için; Veteriner Sağlık ve Araştırma Enstitülerine ayrılan ödenekler artırılarak, bu kurumlar günün koşullarına göre alet ve ekipmanla donatılmalı, mevcut aşı, serum ve diğer biyolojik madde üretimi artırılarak ülke ihtiyacına cevap verecek düzeye getirilmeli ve ihtiyaç duyulan yeni aşuların üretimine başlanmalıdır.

e) Canlı Hayvan ve Hayvansal Ürünlerin Pazarlanması

Hayvansal ürünlerin üretildikleri yerden tüketildikleri veya işlendikleri merkezlere rahat, kolay ve bol miktarda taşınabilmesi için hayvansal ürünlerin pazar organizasyonlarının öncelikle iyileştirilmesi gereklidir. Hayvansal ürünlere

dereceleme, işleme ve değerlendirme, ambalajlama, fiyatlandırma, taşıma, depolama, riskin azaltılması vb. pazarlama hizmetlerinin iyi bir şekilde yapılmasıyla ürünlerden faydalanma derecesi arttırılabilir.

Türkiye’de hayvansal ürünler üretimini teşvik edici, ürün kalitesini yükseltici ve pazarlama hizmetlerini iyileştirici bir pazarlama politikasının izlendiği söylenemez. Hayvansal ürünlere yapılacak pazarlama hizmetlerini düzenleyici teknik kurallar yetersizdir. Hayvansal ürünler, destekleme fiyat politikasının kapsamı dışında tutulmuştur.

Türkiye’de toplam tarım işletmelerinin %72.14’ünde bitkisel ve hayvansal üretimin birlikte yapılıyor olması ve toplam işletme sayıları içinde 1-10 baş hayvana sahip olan küçük işletmelerin oldukça büyük pay alması nedeniyle üreticilerin yeterince örgütlenememesi aracı sayısının bazı ürünlerde 7-9’a kadar çıkmasını doğurmaktadır. Bu ise tüketicinin ödediği fiyatın ancak çok az bir kısmının üreticinin eline geçmesi demek olup hayvansal ürün pazarlamasının düzenlenmesinin gerekli olduğunu göstermektedir.

Hayvansal ürünlerin dış pazarlamasını geliştirebilmek için standardizasyonun AB normlarına çıkarılması ve zorunlu olması gereklidir. Ayrıca ambalajlama, kalite kontrol, etiketleme gibi hizmetlere gereken önem verilmeli, hayvansal ürünler işleme sanayi geliştirilmeli ve işlenmiş hayvansal ürünler üretimi arttırılmalıdır.

Hayvan ve hayvansal ürünler pazarlamasında;

- ***Düzenli işleyen bir pazarlama sisteminin ve ihtisaslaşmış optimum büyüklüğe sahip hayvancılık işletmelerinin kurulması,***

- *Et ve süt sanayinin hammadde ihtiyacının düzenli bir Şekilde temini ve üreticilere pazar ve fiyat garantisi sağlanması açısından, sanayiciler ile üreticiler arasında sözleŐmeli yetiŐtiricilik sistemi uygulamasına geçilmesi,*
- *Hayvancılığın desteklenmesinde optimal işletme büyüklüğü esas alınmalı ve kredilendirilmede hayvancılık deneyimi olanlara kredi verilmesi,*
- *Hayvansal rnlerin pazarlanmasında düzenli bir sistemin tesis edilebilmesi için üreticilerin rgtlenmesi,*
- *Standart kalitede hayvansal üretim gerçekleŐtirilebilmesi için hayvancılık iŐletmelerinden baŐlamak üzere pazarlama ve işletme aŐamalarındaki tesislerin asgari teknik ve hijyenik özelliklere sahip olması,*

sağlanmalıdır.

f) Canlı Hayvan ve Hayvansal rn Fiyatları

Türkiye’de canlı hayvan ve hayvansal ürün fiyatları genel olarak arz ve talebe göre oluşmaktadır. Özellikle canlı hayvan fiyatlarının oluŐumunda büyük pazarlardaki cari fiyatlar ve ticaret borsalarındaki canlı hayvan borsaları etkili olmaktadır.

Hayvansal ürünlerden süt ve süt mamullerinde, üretilen sütün %90-95’i üreticiden tüketicie intikal ederken birkaç defa el deęiŐtirdięinden serbest piyasada farklı fiyatlar ortaya çıkmaktadır. Deri ve yapağı ürünleri ile retimnin %90’ı ticari işletmelerde gerçekleşen tavukçulukta, tavuk eti ve yumurta fiyatları da genel olarak arz ve talebe göre serbest piyasada oluşmaktadır.

İŞletmelerin büyük kısmının küçük işletme olması, güçlü alıcılar karŐısında üreticilerin pazarlık gücünü zayıflatmakta, böylece fiyatların normal koŐullar altında oluşması çoğu kez mümkün olmamaktadır.

Hayvan ve hayvansal ürünlere ait fiyatlar (endeksler) ile yem fiyatları (endeksleri) karşılaştırıldığında, çeşitli yem fiyatlarına ait endekslerin hayvan ve hayvansal ürünlerin fiyatlarına ilişkin endekslerin üzerinde seyrettiği görülmektedir. Bu durum, üreticiyi ve dolayısıyla üretimi olumsuz yönde etkilemektedir.

g) Hayvancılık Sektöründe Örgütlenme

Türkiye’de hayvancılık genellikle küçük aile işletmelerinde, diğer tarımsal faaliyetlerle birlikte yürütülmektedir. Türkiye’nin genel ekonomik ve demografik yapısı göz önüne alındığında bu durumun uzun süre değişmeyeceği görülmektedir. Dolayısıyla yetiştiricilerin her türlü girdiye en uygun şartlarda erişebilmesi ve ürünlerin pazarlanmasında daha güçlü duruma gelmesi için aralarında birleşmeleri veya örgütlenmeleri gerekmektedir. Küçük ve dağınık görünümde bulunan hayvancılık işletmelerinin örgütlenmeyle rasyonel yapıya dönüştürülmesi mümkün olabilmektedir.

Hayvancılık sektörünün örgütlenmesinde; dernekler, birlikler, kooperatifler ve bordlar gibi modeller bulunmaktadır. Gelişmiş ülkelerde hayvancılık sektörünün genel tarım sektörü içindeki payının bitkisel üretime göre büyük olmasında, yetiştiricilerin bu tip örgütlenmeler yoluyla güçlenmesinin büyük etkisi bulunmaktadır.

Üreticilerin örgütlenmesinde dünyada en fazla görülen ve yaygın olan örgütlenme modeli kooperatiflerdir. Kooperatifler, üreticilerin tek başlarına yapamayacakları veya birlikte yapmalarında yarar bulunan işleri en iyi şekilde maliyet fiyatına yapmak üzere dayanışma içersinde ekonomik güçlerini bir araya getirmek için gönüllü olarak oluşturdukları ve yönetimde söz sahibi oldukları kuruluşlardır. Kooperatifleşme, küçük işletmelerin toplumsal değerlerini ve kimi üstünlüklerini

koruyarak, onları büyük işletmelere avantaj sağlayan ekonomik ölçek büyüklüklerine ulaştırmanın başka bir yoludur.

Gelişmiş ülkelerde hayvancılık kesiminde kooperatiflerde örgütlenen üreticiler, kooperatifler aracılığı ile özellikle ürünlerin toplanması, işlenmesi, satışı gibi pazarlamanın tüm alanlarında dikey bütünleşmelerini sağlayan yatırımları gerçekleştirmişler ve böylece pazarda çok etkin bir konuma gelmişlerdir. Türkiye’de ise hayvancılık kesimi üreticilerin en örgütsüz olduğu kesimdir.

Türkiye’de hayvancılık sektörünün gelişmesinde kooperatifleşmeye olan ihtiyaç açıkça bilinmektedir. Ancak kooperatifleşme hareketine üreticilerin sahip çıkması ve kooperatiflere bağlı olmaları sağlanmalıdır. Bunun için de ülkemizdeki tarımsal kooperatiflerin genel sorunları olan; halkın bilinçlendirilmemiş olması, finansman, mevzuat, yönetim, yatay ve dikey teşkilatlanmaya gidilememiş olması, eğitim ve araştırmaların yeterince yapılamamış olması ve kooperatifler arası işbirliğinin sağlanamaması gibi konuların çözüme kavuşturulması gerekmektedir. Bu amaçla;

- 1. Öncelikle, sektörde üretim alt sektörlerini hedef alan ihtisas kooperatiflerine yönelmelidir. Bu anlamda işletmelerin teknik, ekonomik ve yapısal farklılıkları mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır.***
- 2. Kooperatif iyi işleyen, kaynak yaratan, sorunları çözecek, bilimsellik ve gerçekçilikte olmalıdır.***
- 3. Üreticilerin öz kaynakları ve öz girişimleriyle kurulmalıdır.***
- 4. Sürekli mesleki ve sektör içi eğitim yaptırabilecek şekilde örgütlenmeli, yayın yapmalıdır.***

Yetiştiricilerin örgütlenmesinde diğer bir model de, malı üretenler ile ticaretini yapanları, işleyenleri ve devleti bir araya getiren ve bunları karşılıklı olarak

uzlaştırmak suretiyle arzı, fiyatları ve ürünün dağılımını kontrol eden, böylece toplumun çeşitli kesimleri arasında denge kuran pazarlama bordlarıdır. Hayvancılık kesiminde öncelikle çabuk bozulabilen ürünlerin pazarlanmasında bu örgütlenme modelinden yararlanma düşünülebilir.

h) Hayvancılık Sektöründe Kredi ve Finansman

Hayvancılıkta kalkınma ve atılımın gerçekleşmesinde, devletin kredi ve finansmanda öncülük etmesi en başta gelen görevleri arasındadır. Hayvancılık işletmelerin oto-finansmanındaki yetersizlikler devletin bu konuda öncülüğünü daha da zorunlu hale getirmektedir.

Türkiye genelinde ekstansif bir yapı gösteren hayvancılık işletmeleri çağdaş gelişme ve ihtisaslaşmanın gereği olarak giderek entansif bir yapı kazanmaktadır. Özellikle sığır ve koyun besicilik işletmeleri, süt sığırcılığı işletmeleri ve sanayi tipi üretim yapısı kazanmış broiler (et tavuğu) ve yumurta tavukçuluğu işletmeleri entansif karakterli olmaları nedeniyle önemli ölçüde sabit ve döner sermayeye gereksinim duymaktadırlar. Dolayısıyla sektör ve onu oluşturan hayvancılık işletmelerinde uzun, orta ve kısa vadeli krediye gereksinim vardır.

Ülkemizde bitkisel ve hayvansal üretim sektörlerinin kredi ve finansman gereksiniminin büyük bir bölümü Ziraat Bankası'nca karşılanmaktadır. Ancak, banka mevzuatı çerçevesi içinde karşılık gösteren veya teminat verebilen üreticiye bankaca uygun görülen miktarda kredi sağlanmaktadır. Bunun yanısıra kooperatifleşmeyen, karşılık veya teminat gösteremeyen üreticiler mevcut kredilerden yararlanamamaktadır.

Sonuç olarak; hayvancılık sektörüne yönelik sorunların giderilmesi ve hayvancılığın arzu edilen hedeflere ulaşabilmesi bakımından, aşağıda tespit edilen önlemlerin dikkate alınmasında fayda görülmektedir;

- 1. Mera alanlarının kalite ve kantite yönünden iyileştirilmesi ve üreticilere, meraya bakım yükümlülüğünün getirilmesi,*
- 2. Bitkisel üretim kompozisyonunda yem bitkileri oranının arttırılması,*
- 3. Yüksek verimli kültür ırkı hayvanlar ile bunların melezlerinin sayısının arttırılması,*
- 4. Suni tohumlama çalışmalarının yoğunlaştırılması,*
- 5. Hastalıklarla mücadelenin gereken ölçüde sağlanması,*
- 6. Üreticilerin hayvancılık kredisini yeterli ve uygun faizle temin etmelerinin sağlanması,*
- 7. Üreticilerin kooperatifleşmesinin teşvik edilmesi ve kooperatiflerin iyi işleyen, kaynak yaratan ve sorunları çözebilecek seviyeye ulaştırılması, çabuk bozulabilen hayvansal ürünlerin pazarlanmasında bordların tesisi ve standart uygulamasının gerçekleştirilmesi,*
- 8. Canlı hayvan ihracatının et ihracatı haline dönüştürülmesi gayretlerinin teşvik edilmesi,*
- 9. Hayvan beslemede optimal yem kullanım seviyesinin tespiti ve uygulamasının sağlanması,*
- 10. Kuzu ve dana besiciliğinde hayvanların optimal ağırlık kazanılıncaya kadar beside bırakılması.*
- 11. Üreticilerin sosyal güvenliğinin temini ve tarımsal faaliyetlerle ilgili sigortacılığın geliştirilmesi,*

**EK 2 : YATIRIMLARDA DEVLET
YARDIMLARI**

EK 2 : YATIRIMLARDA DEVLET YARDIMLARI

Ulusal ekonomilerin ayakta durabilmesi, yeni nesillere istihdam yaratılabilmesi, üretim, ihracat ve refah düzeyinin artırılabilmesi için yatırım yapılması zorunlu olurken, özellikle Devletin ekonomideki payının azaltılmasının her kesim tarafından kabul gördüğü bir dönemde, ihtiyaç duyulan sanayi yatırımlarının özel sektör tarafından gerçekleştirilmesi bir mecburiyet haline gelmektedir.

Yatırım; getirisi uzun vadede oluşan ve değişen ekonomik, politik, sosyal ve teknolojik şartlar nedeniyle yüksek risk taşıyan bir faaliyettir. Söz konusu yüksek riski azaltmak ve müteşebbisleri ülkenin ihtiyaç duyduğu yatırımlara yönlendirebilmek için, gelişmiş ülkeler dahil tüm ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'de de yatırımların Devlet tarafından desteklenmesi kaçınılmaz bir mecburiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Gümrük Birliği, Dünya Ekonomisine Entegrasyon ve yabancı sermayenin Ülkemize çekilmesi gibi hususlar dikkate alındığında Yatırımlarda Devlet Desteklerinin önemi daha da artmaktadır.

Esasen, Avrupa Birliği üyesi ülkeler dahil, tüm ülkelerde bölgesel ve sektörel amaçlara yönelik olarak mali kaynaklar nispetinde;

- **Nakit destek ve hibeler,**
- **Vergisel destekler,**
- **Kredi destekleri,**
- **Sermayeye iştirak,**
- **Arazi-Arsa tahsisi,**
- **Eğitim, pazar araştırması ve AR-GE yardımları**

gibi Devlet Destekleri yaygın bir biçimde uygulanmaktadır.

Ülkemizde yatırımlara uygulanan Devlet Yardımlarını;

a- Yatırımlarda Devlet Yardımları,

b- KOBİ (Küçük ve Orta Boy İşletmeler) Yatırımlarında Devlet Yardımları

olmak üzere iki farklı sistemde ele almak mümkündür. KOBİ Yatırımları ile ilgili Devlet Yardımları belli büyüklüğe kadar olan İmalat Sektörü yatırımlarını hedef alırken, Teşvik Belgeli Sistem çerçevesinde yürütülen ve genel anlamda Yatırımlarda Devlet Yardımları adı altında ifade edilen destekler, belli bir büyüklüğün üzerindeki her tür sektör yatırımını kapsamaktadır.

a- Yatırımlarda Devlet Yardımları

Yatırımlarda Devlet Yardımları ile ilgili Mevzuat, 13 Ocak 1995 tarih ve 22170 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan **26/12/1994 tarih ve 94/6411 sayılı "Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar"** 10 Mart 1995 tarih ve 2223 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan **8/3/1995 tarih ve 95/6569 sayılı "Ek Karar"** ve 4 Nisan 1995 tarih ve 22248 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan **95/2 Sayılı Hazine Müsteşarlığı Tebliği** ile düzenlenmiştir. Ayrıca, söz konusu Mevzuatta 8 Aralık 1996 tarih ve 22841 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan **19/9/1996 tarih ve 96/8639 sayılı "Ek Karar"**, 19 Mart 1997 tarih ve 22938 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan **97/2 Sayılı Hazine Müsteşarlığı Tebliği** ve **YPK'nun 22 Temmuz 1997 tarih ve 97/41 Sayılı kararı, 6 Ağustos 1997 tarih ve 97/45 Sayılı kararı ve 16 Ekim 1997 tarih ve 97/88 Sayılı kararı** ile ihtiyaçtan doğan bazı değişiklikler yapılmıştır. Daha sonra, 23 Ocak 1998 tarih ve 23239 Sayılı Resmi Gazetede yayımlanan, **4325 No'lu Kanunla** Olağanüstü Hal Bölgesinde ve KÖY'lerde istihdam yaratılması ve yatırımların teşvik edilmesine ilişkin düzenlemeler yapılmıştır.

Daha sonra, 25 Mart 1998 tarih ve 23297 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan, **23/2/1998 tarih ve 98/10755 sayılı "Yatırımlarda Devlet Yardımları ve Yatırımları Teşvik Fonu Esasları Hakkında Karar"** ile; 26/12/1994 tarih ve 94/6411 sayılı, 8/3/1995 tarih ve 95/6569 sayılı, 19/9/1996 tarih ve 96/8639 sayılı, 31/7/1997 tarih ve 97/9688 sayılı Kararlar yürürlükten kaldırılmıştır. Bu kararın uygulanmasına ilişkin esas ve usuller **6 Mayıs 1998**

tarikh ve 23334 Sayılı Resmi Gazetede yayımlanan **98/1 Sayılı** Hazine Müsteşarlığı tebliğı ile düzenlenmiştir. 98/10755 sayılı karar da 05.03.1999/23630 (Acil Destek) ve 25.04.1999/23676 sayılı Resmi Gazetelerde yayımlanan kararlarla değişikliğe uğramıştır. Son olarak da **23.06.1999 tarih ve 23734 Sayılı** Resmi Gazetede “Yatırımlarda Devlet Yardımları ve Yatırımları Teşvik Fonu Esasları Hakkındaki Kararın Uygulanmasına İlişkin Tebliğde Değişiklik Yapılmasına İlişkin **99/1 No.lu** Tebliğ" yayımlanmıştır. Bu son tebliğle bir önceki tebliğde bazı değişiklikler ve ilaveler yapılmıştır.

En son haliyle destek unsurlarının uygulanması açısından;

1. **Gelişmiş Yörelere:** İstanbul ve Kocaeli il sınırları ile Ankara, İzmir, Bursa, Adana ve Antalya Büyükşehir Belediye sınırları dahil,
2. **Normal Yörelere:** Gelişmiş Yörelere ve Kalkınmada Öncelikli Yörelere dışında kalan iller,
3. **Kalkınmada Öncelikli Yörelere:** Bakanlar Kurulu Kararı ile Kalkınmada Öncelikli Yörelere olarak belirlenen iller,

olarak tespit edilmiştir.

Hazine Müsteşarlığı'ndan alınan "Teşvik Belgesi" kapsamında gerçekleştirilen yatırımlar için, yatırım veya işletme dönemlerini kapsayan aşağıdaki destek unsurları uygulanmaktadır;

- **Gümrük vergisi ve Toplu Konut Fonu istisnası,**
- **Yatırım indirimi,**
- **Katma değer vergisi istisnası,**
- **Vergi, resim ve harç istisnası,**
- **Enerji desteği,**
- **Arsa tahsisi,**
- **Yatırımları Teşvik Fonu'ndan kredi tahsisi.**

Yukarıda sayılan destek unsurlarının ne şekilde uygulanacağı Hazine Müsteşarlığı'na belirlenmektedir.

Destek Unsurlarından Yararlanma

Destek unsurlarından yararlanabilmek için esas ve usulleri Müsteşarlıkça belirlenecek Yatırım Teşvik Belgesinin temin edilmesi zorunludur. Yatırımın, teşvik belgesine bağlanabilmesi için asgari sabit yatırım tutarının kalkınmada öncelikli yörelerde gerçekleştirilecek yatırımlarda 50 milyar Türk Lirası, gelişmiş ve normal yörelerde 100 milyar Türk Lirası ve finansal kiralama şirketleri aracılığıyla yapılacak yatırımlarda aranacak asgari sabit yatırım tutarı bu miktarların %25'i kadar olması gerekmektedir.

Serbest bölgelerde yapılacak yatırımlar hariç, Kalkınmada Öncelikli Yörelere, Normal Yörelere ile Gelişmiş Yörelerde gerçekleştirilecek aşağıda belirtilen yatırımlar ve bu yörelerde Sanayi ve Ticaret Bakanlığınca belirlenen Organize Sanayi Bölgelerindeki yatırımlar, yukarıda sayılan destek unsurlarından yararlandırılabilir.

Gelişmiş Yörelerde gerçekleştirilecek yatırımlardan teşvik belgesine bağlanabilecek ve destek unsurlarından yararlandırılacak yatırımlar aşağıda verilmiştir;

- *Elektrik enerjisi üretimi yatırımları (otoprodüktör yatırımları dahil),*
- *Altyapı yatırımları,*
- *Yap-işlet ve/veya yap-işlet-devret modeli çerçevesinde yapılacak yatırımlar,*
- *Ar-Ge, tasarım, yeni ürün ve model geliştirmeye yönelik yatırımlar,*
- *Çevre korumaya yönelik yatırımlar,*
- *Bilim Teknoloji Yüksek Kurulunca belirlenen öncelikli teknoloji yatırımları,*
- *Elektronik sanayi yatırımları,*
- *Gemi ve yat inşa yatırımları,*
- *Tersane yatırımları (gemi inşa ve onarımını sağlayan tesisler),*

- *Teknopark, bilişim teknolojisi, eğitim, sağlık ve turizm yatırımları dahil olmak üzere Müsteşarlıkça belirlenecek diğer hizmet yatırımları,*
- *Mevcut yatırımın Kalkınmada Öncelikli Yörelere ile yurt dışına nakli sonucunda aynı mahalde gerçekleştirilmesi kaydıyla, Müsteşarlıkça uygun görülecek yatırımlar,*
- *Tevsi, modernizasyon, yenileme, kalite düzeltme, darboğaz giderme, entegrasyon ve tamamlama yatırımları,*
- *İleri teknoloji gerektiren, katma değeri yüksek, vergi gelirleri ve istihdam artırıcı özelliklerden bir veya birden fazlasını içeren ve sabit yatırım tutarı 50 Milyon ABD Doları karşılığı Türk Lirasının üzerindeki komple yeni yatırımlardan Müsteşarlıkça uygun görülecek yatırımlar.*

Yatırımlara Sağlanan Destek Unsurları

Gümrük Vergisi ve Toplu Konut Fonu İstisnası: Teşvik belgesi kapsamındaki makine ve teçhizat (hammadde, aramalı ve işletme malzemeleri hariç) ithalatı yürürlükteki İthalat Rejimi Kararı gereğince ödenmesi gereken Gümrük Vergisi ve Toplu Konut Fonu'ndan istisnadır. Teşvik belgesi kapsamındaki makine ve teçhizatın ithaline ilişkin işlemler, Gümrük Mevzuatı çerçevesinde gümrük idaresince yerine getirilir. Uygulamaya ilişkin usuller, Müsteşarlık ve Gümrük Müsteşarlığı'na (Gümrükler Kontrol Genel Müdürlüğü) müştereken tespit edilir. Bu tebliğin uygulamasından doğacak ihtilaflar gümrük idarelerince doğrudan Müsteşarlığa iletilir.

Yatırım İndirimi: 193 sayılı Gelir Vergisi Kanununun Ek 3 üncü maddesi hükmü uyarınca yatırım indirimi uygulaması açısından, teşvik belgesi kapsamında Gelişmiş Yörelere ile Normal Yörelere gerçekleştirilecek yatırımlar ile Küçük ve Ortaboy İşletmelerce gerçekleştirilecek yatırımlar Özel Önem Taşıyan Sektör yatırımdır.

Yatırım İndirimi, Özel Önem Taşıyan Sektörlerde yapılan yatırımlar ile, Kalkınmada Öncelikli Yörelere ve Organize Sanayi Bölgelerinde yapılacak yatırımlarda %100 oranında, ülkemize uluslararası rekabet gücü kazandıracak, yüksek teknoloji gerektiren,

katma değeri yüksek, vergi gelirleri ve istihdam artırıcı özelliklerden en az ikisini içeren 250 milyon ABD Doları karşılığı Türk Lirasını aşan sınai yatırımlarında ise %200 oranında uygulanır.

Yatırım indirimi uygulaması yönünden yatırımcının Müsteşarlığa teşvik belgesi için müracaat tarihinden itibaren yapılan harcamalar dikkate alınır. 22/7/1998 tarihli ve 4369 sayılı Kanununun 54 üncü maddesi ile 193 sayılı Gelir Vergisi Kanununa eklenen geçici 50 nci madde çerçevesinde yatırım indirimi ile ilgili hükümden yararlanmayı teminen teşvik belgesi talep eden yatırımcıların her yıl 15 Nisan tarihine kadar Müsteşarlık evrak kayıtlarına girmiş olan müracaatları bu madde çerçevesinde öncelikle değerlendirmeye alınır.

Katma Değer Vergisi istisnası: 22/7/1998 tarihli ve 4369 sayılı Kanun gereğince, yatırım teşvik belgesini haiz yatırımcılara 1/8/1998 tarihinden itibaren belge kapsamında yapılacak makine ve teçhizat ithal ve teslimleri Katma Değer Vergisinden istisnadır.”

Vergi, Resim ve Harç İstisnası: 3/12/1988 tarihli ve 3505 sayılı Kanun'un Geçici 2'nci maddesine göre yatırımcının, yatırımın tamamlanmasına müteakip 2 yıl içinde 10.000 ABD Doları tutarında ihracat yapacağına dair taahhütte bulunması kaydıyla;

- Şirket kuruluşu,
- Yatırım termin süresi içinde kalınmak kaydıyla teşvik belgesinde öngörülen özkaynak tutarını geçmemek üzere sermaye tezyidi,
- Teşvik belgesinde öngörülen yabancı kaynak tutarını geçmemek üzere bir yıl ve daha uzun vadeli olarak yurt içinden ya da dışından sağlanacak yatırım kredileri,
- Teşvik belgeli yatırıma ilişkin gayrimenkul ve gayrimenkule müteferri aynı hakların aynı sermaye olarak konulması halinde bunların şirket adına tapuya tescil,

işlemleri ve bu işlerle ilgili olarak düzenlenecek kağıtlar 1/7/1964 tarihli ve 488 sayılı Kanuna göre Damga Vergisinden ve 2/7/1964 tarihli ve 492 sayılı Kanuna göre harçlardan istisna edilir.

Enerji Desteği: İlgili mevzuatla belirlenen esas ve usuller çerçevesinde teşvik belgeli yatırımlara enerji desteği sağlanır.

Yatırımları Teşvik Fonu'ndan Kredi Tahsisi : Fon'dan, Yatırımlarda Devlet Yardımları ile ilgili mevzuat çerçevesinde Araştırma-Geliştirme (Ar-Ge), Teknopark, Çevre Korumaya Yönelik Yatırımlar, Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'nca belirlenen Öncelikli Teknoloji Alanındaki Yatırımlar ve KOBİ Yatırımları ile Bölgesel Gelişmeye Yönelik Yatırımların desteklenmesi ve yönlendirilmesi amacıyla Müsteşarlıkça belirtilen kriterler çerçevesinde kredi tahsisi yapılabilir.

Ayrıca, Olağanüstü Hal Bölgesinde ve Kalkınmada Öncelikli Yörelerde vergi teşvikleri uygulamak ve yatırımlara kamu arsa ve arazisi temin etmek suretiyle yatırımları ve istihdam imkanlarını artırmayı amaçlayan, 4325 No.lu Kanun kapsamında çeşitli teşvikler getirilmiştir.

Bu Kanunda geçen Olağanüstü Hal Bölgesi; 4325 No.lu Kanunun yürürlüğe girdiği 1 Şubat 1998 tarihinde, Olağanüstü Hal Bölgesi ve mücavir alanına dahil iller ile Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığınca belirlenen fert başına GSYİH miktarları 1.500 ABD Doları veya daha az ve Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığınca belirlenen sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi -0.5 ve daha düşük bulunan illerden Bakanlar Kurulunca tespit edilen; Adıyaman, Ağrı, Ardahan, Bayburt, Erzurum, Gümüşhane, Iğdır, Kars, Ordu, Şanlıurfa ve Yozgat illerini kapsamaktadır.

Bu Kanun kapsamında getirilen teşvikler ise şöyledir;

Gelir ve Kurumlar Vergisi İstisnası: 1.1.1998 tarihi ile 31.12.2000 tarihi arasında; Olağanüstü Hal Bölgesi kapsamında sayılan illerde yeni işe başlayan gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinin, bu illerdeki işyerlerinde fiilen ve sürekli olarak 10 ve daha fazla işçi çalıştırmaları şartıyla, münhasıran bu iş yerinden elde ettikleri kazançları işe başlama tarihinden itibaren yatırım dönemi dahil 5 vergilendirme dönemi gelir ve kurumlar vergisinden müstesnadır.

Çalışanlardan Kesilen Vergilerin Ertelenmesi: 31.12.2002 tarihine kadar uygulanmak üzere; Olağanüstü Hal Bölgesi kapsamında sayılan illerde, 1.2.1998 tarihini izleyen aybaşından itibaren yeni işe başlayan gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinin bu illerdeki işyerlerinde çalıştırdıkları işçiler ile 1.2.1998 tarihinden önce işe başlamış olan gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinin 31.10.1997 tarihinden önce ilgili idareye vermiş oldukları en son 4 aylık sigorta prim bordrolarında bildirdikleri işçi sayısına ilave olarak yeni işe aldıkları ve bu işyerlerinde fiilen çalıştırdıkları işçilerin, ücretlerinden kesilen ve beyan edilerek tahakkuk ettirilen gelir ve damga vergileri, beyanname verme süresini izleyen ikinci yılın aynı döneminde ödenir.

İşletmelerde Vergi, Resim, Harç İstisnası: 1.2.1998 tarihinden 31.12.2002 tarihine kadar uygulanmak üzere; Olağanüstü Hal Bölgesi kapsamında sayılan illerde yapılacak teşvik belgeli yatırımlarla ilgili olarak;

- Arazi veya arsa tedariki ile ilgili olarak ivazlı veya ivazsız devir, temlik, kamulaştırma, satış vaadi sözleşmesi, intifa ve iştirak hakkı, alım, satım, kira, geri alma, geri verme, ifraz, tevhid, tescil, cins değişikliği, rehin ve ipotek tesis ve terkini, ıslah ve değişiklik işlemleri ile bu işlemler dolayısıyla düzenlenen kağıtlar,
- Kredi verilmesi ile ilgili işlemler, bu konuda düzenlenen kağıtlar ve kredi işlemleri nedeniyle her ne nam ile olursa olsun nakden veya hesaben alınan paralar

veraset ve intikal vergisi, damga vergisi, banka ve sigorta muameleleri vergisi, emlak vergisi ve harçlar ile 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanununa göre alınan vergi, resim ve harçtan müstesnadır.

Sigorta Primi İşveren Payları: 31.12.2002 tarihine kadar uygulanmak üzere; Olağanüstü Hal Bölgesi kapsamında sayılan illerde, 1.2.1998 tarihinden itibaren yeni işe başlayan gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinin bu illerdeki işyerlerinde çalıştırdıkları işçiler ile 1.2.1998 tarihinden önce işe başlamış olan gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinin 31.10.1997 tarihinden önce idareye vermiş oldukları en son 4 aylık sigorta prim bordrolarında bildirdikleri işçi sayısına ilave olarak yeni işe aldıkları ve bu işyerlerinde fiilen çalıştırdıkları işçiler için, 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanununun 72 ve 73'ncü maddeleri uyarınca prime esas kazançları üzerinden tahakkuk ettirilecek primlerin işveren hissesi Hazinece karşılanmaktadır.

Bedelsiz Yatırım Yeri Tahsisi: 23 Ocak 1998 tarih ve 23239 Sayılı Resmî Gazetede yayımlanan 4325 Sayılı Kanunun 8'inci maddesiyle Kalkınmada Öncelikli Yörelerde; organize sanayi bölgelerine öncelik verilmek üzere en az 10 kişilik istihdam öngören teşvik belgeli yatırımlar için gerçek ve tüzel kişilere, Hazineye ait arazi ve arsaların mülkiyeti bedelsiz olarak devredilebilir hükmü getirilmiştir. Bu maddenin uygulanması ile ilgili hükümler Maliye Bakanlığınca hazırlanacak bir yönetmelikle belirlenecektir.

Yatırımın Finansmanı

Teşvik belgesi kapsamındaki yatırımların finansmanında uygulanabilecek asgari özkaynak oranları aşağıda belirtilmiştir;

- **Kalkınmada Öncelikli Yörelerde yapılacak yatırımlarda** %20,
- **Normal ve Gelişmiş Yörelerde yapılacak yatırımlarda** %40,
- **Ro-Ro taşımacılığı, havayolu kargo taşımacılığı yatırımları** %25,
- **Tersane, gemi inşa, yat inşa, gemi ithali ve uçak ithali yatırımları** %15,
- **Finansal kiralama şirketlerinin yapacağı kiralama yatırımları** %10,

Teşvik belgeli yatırımlar kapsamında dış kredi ve yurtdışından döviz kredisi (iç kredi ile birlikte kullanılması dahil) temin edilmesi halinde, özkaynak oranları %20'ye kadar

indirilebilir. Ayrıca, ihraç edilmek üzere inşa edilen gemi ve yatlar (deniz araç ve gereçleri dahil) ile Müsteşarlıkça uygun görülen Yap-İşlet-Devret modeli çerçevesinde gerçekleştirilecek yatırımlarda bu sınırlara bağlı kalınmaz.

Yatırıma Fon kaynaklarından kredi desteğinin öngörülmesi halinde, bu kredi ile dış kredi yukarıda belirtilen %80 limitlerini aşmamak üzere birlikte kullanılabilir. Yatırımların finansmanında; yeniden değerlendirme fonu, özkaynak olarak mütalaa edilmez.

Madencilik yatırımları (Görünür rezerve oturtulmuş istihraç yatırımları, maden istihracı ile beraber entegrasyon yatırımları ve maden aramaya yönelik yatırımlar dahil), kalkınmada öncelikli yörelerde uygulanan destek unsurlarından yararlanmaktadır.

b- KOBİ Yatırımlarında Devlet Yardımları

Küçük ve Orta Boy İşletmelerin (KOBİ) Teşvik Belgesi olarak Devlet Yardımlarından yararlanmaları ilk kez, 16 Ekim 1996 tarih ve 22789 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan **19/9/1996 tarih ve 96/8615 sayılı** "Küçük ve Orta Boy İşletmelerin Yatırımlarında Devlet Yardımları Hakkında Karar" ve 31 Ekim 1996 tarih ve 22803 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 96/3 sayılı Hazine Müsteşarlığı Tebliği ile sağlanmıştır. Daha sonra 7 Mart 1998 tarih ve 23279 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan **23/2/1998 tarih ve 98/10669 sayılı** Kararla KOBİ yatırımlarına ilişkin Devlet yardımları yeniden düzenlenerek 96/8615 sayılı Karar yürürlükten kaldırılmıştır. Son olarak ta, 05.03.1999 tarih ve 23630 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan **19/2/1999 tarih ve 99/12474 sayılı** Kararla KOBİ yatırımlarına ilişkin yeni düzenlemeler getirilmiş ve 98/10669 sayılı Kararname yürürlükten kaldırılmıştır.

Son Karar kapsamında; imalat sanayi sektöründe faaliyette bulunan, işyerinde en fazla 150 işçi çalıştıran, kanuni defter kayıtlarında arsa ve bina hariç, makine ve teçhizat, tesis, taşıt araç ve gereçleri, döşeme ve demirbaşları toplamı net tutarı 100 milyar Türk Lirasını aşmayan işletmeler KOBİ kapsamında değerlendirilmiş ve Devlet Yardımlarından faydalanmaları imkanı yaratılmıştır.

KOBİ'lere sağlanan başlıca destek unsurları;

- **Yatırımları Teşvik Fonundan Kredi,**
- **Gümrük Vergisi ve Fon İstisnası,**
- **Yatırım İndirimi,**
- **Onaylanan Global Listeler Muhteviyatı Makine ve Teçhizat Alımlarında Katma Değer Vergisi (KDV) İstisnası,**
- **Vergi, Resim ve Harç İstisnası,**

olarak sıralanabilir.

Acil Destek kapsamında yer alan; Adıyaman, Ağrı, Ardahan, Batman, Bayburt, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, Giresun, Gümüşhane, Hakkari, Hatay, Iğdır, Kahramanmaraş, Kars, Kilis, Malatya, Mardin, Muş, Ordu, Rize, Siirt, Sinop, Sivas, Şanlıurfa, Şırnak, Tunceli, Van ve Yozgat illerindeki KOBİ'lere öncelikli olarak Yatırımları Teşvik Fonu'ndan kredi tahsis edilmektedir.

Fon kaynaklı krediler sadece makine ve teçhizat alımı için yatırım kredisi ile hammadde (enerji hariç) alımına yönelik olarak işletme kredisi şeklinde kullanılabilir. Yurtiçinden kullanılmış olarak temin edilecek makine teçhizat için Fon'dan kredi tahsisi yapılmaz.

KOBİ'lere Fon'dan, Acil Destek Kapsamındaki illerde 75 milyar TL., Kalkınmada Öncelikli Yörelere 60 milyar TL., diğer yörelerde 50 milyar TL.'na kadar olmak üzere Fon kaynaklı yatırım kredisi tahsis edilebilir. Ayrıca, KOBİ'lere yukarıdaki limitler içinde kalmak kaydıyla Fon'dan 25 milyar TL.'na kadar Fon kaynaklı işletme kredisi de tahsis edilebilir.

Fon kapsamındaki kredilerin kullanımında yatırımcının krediye konu toplam yatırımın Acil Destek Kapsamındaki illerde en az %10'unu, Kalkınmada Öncelikli Yörelere en az %20'sini, diğer yörelerde en az %30'unu öz kaynaklardan karşılaması gerekmektedir.

KOBİ'lere Fon kaynaklarından kullanılan kredilerin faizleri; Acil Destek Kapsamındaki illerde ve Kalkınmada Öncelikli Yörelerde %20, diğer yörelerde yapılacak yatırımlarda ise %30'dur. KOBİ'lere kullanılacak Fon kaynaklı yatırım kredilerinde azami vade 4 yıl, işletme kredilerinde 2 yıldır. Yatırım kredilerinde 1 yıl ödemesiz dönem uygulanır. Fondan tahsis edilecek kaynakların en az %20'si Esnaf ve Sanatkarlar Odalarına kayıtlı KOBİ'lere ayrılır. Talebin %20'yi bulmaması halinde aktarılan kaynak diğer odalara kayıtlı KOBİ'lere kullanılır.

Kobi Desteklerinden Yararlanılması

KOBİ Yatırımlarında Devlet Yardımları Hazine Müsteşarlığı ve Türkiye Halk Bankası (Halkbank) tarafından ortaklaşa yürütülmektedir. Teşvik unsurlarından yararlanabilmek için Yatırım Teşvik Belgesine konu makine ve teçhizat ve/veya hammadde yatırımının, 100 milyar Türk Lirasını aşmaması gerekmektedir.

KOBİ Yatırım Teşvik Belgesi alınabilmesi için, yatırımcı kendisi için en uygun olan Halkbank Şubesine başvurmakta, şube tarafından talebin uygun görülmesi halinde kendisinden istenen bilgi ve belgeleri yine ilgili şubeye vermektedir. Fon kaynaklı kredi kullanılmasına yönelik alınacak teminata ait esaslar Halkbank'ın kendi uygulamalarında belirlediği usul ve esaslara tabidir. Halkbank tarafından Teşvik Belgesi talebi olumlu karşılanan Yatırımcılara, Bankanın başvurusu üzerine, Hazine Müsteşarlığı Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü'nce Teşvik Belgesi verilmektedir.

Yatırım Teşvik Belgesi şart ve karakteristiklerinin gereği gibi yerine getirilememesi halinde, Hazine Müsteşarlığı destek unsurlarının kısmen veya tamamen kaldırılarak, yararlanılan desteklerin geri alınmasını sağlama yetkisine sahiptir.

Yatırımın gerçekleşmesi ile ilgili takip, kontrol ve sorumluluk Halkbank'a aittir. Yatırımın, Yatırım Teşvik Belgesinde kayıtlı destek unsurlarından birinin uygulanmasını müteakip en geç 6 ay içerisinde tamamlanması esastır. Yatırım süresi Teşvik Belgesinde kayıtlı destek

unsurlarından birinin uygulanmasını müteakip başlamakta ve verilen süre içinde tamamlanamayan yatırımlarla ilgili olarak ise, Müsteşarlıkça KOBİ Teşvik Belgesi iptal edilerek, sağlanmış olan destek unsurları 6183 sayılı Kanun çerçevesinde ilgililerden geri alınmaktadır.

Yatırımların gerçekleşmemesi veya Yatırım Teşvik Belgesinin iptal edilmesi halinde, yararlanılan Fon kaynaklı kredi faiz oranı; Fon kaynaklı kredinin ilk kullanıldığı tarihten, yatırımcının kredi anapara ve faizlerini vadelerinde ödenmemesi halinde ise temerrüde düşülen tarihten itibaren, Halkbank'ın sanayi kredileri kapsamında KOBİ kredilerine uygulayacağını ilan ettiği faiz oranına yükseltilerek, anaparanın (kredinin), buna göre hesaplanacak faizi ile birlikte yatırımcıdan Halkbank tarafından tahsili söz konusudur.

KAYNAKÇA

- Boratav & Türkcan (Ed.) (1993) *Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT'ler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- DPT (1999), *İller ve Bölgeler İtibariyle Çeşitli Göstergeler*
- DPT, VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı, *Hayvancılık Özel İhtisas Komisyon Raporu*.
- Eraydın, A (1999), "**Sanayiinin Anadolu'ya Yaygınlaşması ve Son Dönemde Gelişen Yeni Sanayi Odakları**", *75 Yılda Çarklar 'dan Chip'lere* içinde, Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- GAP (1998), *1997 Faaliyet Raporu*.
- *İlgili Resmi Gazeteler*.
- İş ve İşçi Bulma Kurumu, *İstatistik Yıllığı 1998*
- KOSGEB, *Doğu Anadolu Bölgesinde Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmeleri Profili ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmeleri Profili*, Ankara, 1997
- Küçüker, C.(1998), "**Bölgesel Kalkınma ve Kentsel Gelişme**", Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz, Türkiye Ekonomi Kurumu Yayınları, Turhan Kitabevi.
- Sağlık Bakanlığı, *Yataklı Tedavi Kurumları İstatistik Yıllığı*, 1997
- T.C. Başbakanlık DİE, *Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı*, 1992.
- T.C. Başbakanlık DPT Müsteşarlığı, *İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (1996)*, Haziran 1998.
- T.C. Başbakanlık DİE, *1991 Genel Tarım Sayımı, Tarımsal İşletmeler (Hanehalkı) Araştırma Sonuçları*.
- T.C. Başbakanlık DİE, *Genel Nüfus Sayım Sonuçları 1990*.
- T.C. Başbakanlık DİE, *Tarımsal Yapı*, 1998.
- T.C. Başbakanlık DİE, *Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri*, 1994,1995
- Türkiye Bankalar Birliği, *Bankacılar*, Haziran 1997
- Türkiye Bankalar Birliği, *Bankalarımız 1998*.
- Yörük, Sedat, "**Yatırımlarda Devlet Yardımları**", T.C. Hazine Müsteşarlığı, Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü,